

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**RUS ORYANTALİST AGAFANGEL EFİMOVİÇ
KRİMSKİY’NİN HAYATI VE İSLAM TARİHİ ÜZERİNE
ÇALIŞMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

BAHADIR ALİOĞLU

İstanbul, 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**RUS ORYANTALİST AGAFANGEL EFİMOVİÇ
KRİMSKİY’NİN HAYATI VE İSLAM TARİHİ ÜZERİNE
ÇALIŞMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

BAHADIR ALİOĞLU

Danışman: YRD. DOÇ.DR. OSMAN AYDINLI

İstanbul, 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi BAHADIR ALIOĞLU'nun RUS ORYANTALİST
AGAFANGEL EFİMOVİÇ KRİMSKİY'İNİN HAYATI İLE İSLAM TARİHİ ÜZERİNE
ÇALIŞMALARI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 30.05.2013 tarih ve
2013/18-15 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans
Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...06./06./2013..

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

		İmzası
1. Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. OSMAN AYDINLI	
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. TAHSİN ÖZCAN	
3. Jüri Üyesi	Doç. Dr. HALİL AYDINALP	

ÖZET

Rus oryantalistler İslam'la alakalı çok sayıda araştırmalar yapmışlardır. 19. Yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında yaşamış olan Agafangel Efimoviç KRIMSKİY onlardan biridir. Doğu ve İslam'la alakalı yüzlerce makale ve kitap yazmıştır. Biz bu araştırmamızda onun ilk dönem İslam tarihi kaynakları ile ilgili çalışmasını konu edinerek onun düşüncelerini ve akademik düzeyde ki çalışmasını gün yüzüne çıkarmaya çalıştık. Krımskiy'nin Oryantalizmi propaganda edip yaygınlaştırması neticesinde Moskova ekolü Rus Oryantalizmi sahasında büyük boşluğu doldurmuştu. Krımskiy ve öğrencileri sayesinde Moskova ekolünün oluşup Rus bilim dünyasına iz bırakan katkılar sağladığını da belirtmek gerekir. Onun başlıca ilgisini çeken konuları İslâm, Arap, Fars, Türk dünyası oluşturuyor ise de, İslam'a daha çok önem vermişti. Krımskiy'nin çalışmalarının çoğu öğretim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti ve birçok kere basılarak geniş alana yayıldı.

ABSTRACT

Has made a lot of research concerning the link between the Russian orientalist and Islam. Agafangel Efimoviç KRIMSKIY, one of them, has written hundreds of books and articles about the subject. With this research we've tried to emerge from his first term of pursuing the history of Islam sources his thoughts and his academic level work at the light of the day. As a result of the Orientalism propaganda spreading done by Krimskiy, the Russian Orientalism school emptiness has been fulfilled. It must be noted that with Krimskiy and his students, the Russian scientists which formed the Moscow school provide contributions which have left a mark on the world. His main topics of interest for the Islamic, Arabic, Persian and Turkish world generate more importance to Islam. The Krimskiy work aimed to meet most educational needs and spread in large areas by pressing many times.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1
A. Araştırmanın Konusu.....	1
B. Araştırmanın Amacı ve Metodu.....	2
C. Oryantalizmin Tanımı.....	2
D. Oryantalizmin Kısa Tarihçesi.....	4
1. İslamiyet Üzerine İlk Çalışmalar.....	5
2. İslamiyet’i Anlamaya Doğru Ciddi Girişimler.....	9
3. Oryantalizm’in Yükselişi ve Bir Disiplin Haline Gelişi.....	11
4. Çağdaş Oryantalizm.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM.....	18
RUS ORYANTALİZMİNE GENEL BAKIŞ.....	18
A. Ruslar’ın Yazılı Kaynaklarında İslâmiyet’le İlgili İlk Bilgiler.....	19
B. Rus Oryantalist Hareketinin Başlangıcı.....	21
C. Batı Oryantalizminin Etkisi.....	24
D. Rus Oryantalist Ekollerin Oluşumu.....	27
E. İslamiyet Hakkında Çalışılan Devreler.....	28
1. Eski Rusya’da İslam’a İlişkin Bilgiler (XI. XIII. yy.).....	28
2. Rus Yapıtlarında İslam’a İlişkin Bilgiler(XIV. XV. yy.).....	29
3. Rus Betiklerinde İslam’a İlişkin Bilgiler (XV. XVIII. yy.).....	31
4. XII. Yüzyılda ve XIX. Yüzyılda İslamiyet Çalışmaları.....	32
F. İslamiyet Hakkında Çalışmaları Bulunan Oryantalist ve Yazarların Öncüleri... 33	
1. Aleksandr Sergeviç Puşkin (1799–1837).....	33
2. Aleksandır Kasimoviç Kazembek (1802–1870).....	35
3. Gordiy Semenoviç Sablukov (1804–1880).....	37
4. İlya Nikolayeviç Berezin (1818–1896).....	38
5. Nikolay Aleksandroviç Dobrolyubov (1836–1861).....	39
6. Mirza Fatali Ahundov (1812–1878).....	41
7. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (1869-1930).....	42
8. Aleksandır Eduardoviç Şmidt (1871–1939).....	43
9. İgnatiy Yulianoviç. Kraçkovskiy (1883–1951).....	44
İKİNCİ BÖLÜM.....	46
AGAFANGEL EFİMOVİÇ KRİMSKİY.....	46
A. Agafangel Efimoviç Krımskiy’nin Hayatı (1871–1942).....	47
1. Doğumu.....	47
2. Ailesi.....	47
3. Çocukluğu.....	48
4. Eğitimi.....	48
5. Faaliyetleri.....	50
B. Krımskiy’nin “Muhammed’in Tarihi ile İlgili Kaynaklar ve Onun Hakkında Literatür” Adlı Eseri.....	51

1. Peygamber Tarihinin Kaynakları.....	51
2. Peygamber Tarihinin En Önemli Kaynakları Kur'an ve Hadisler.....	58
a. Kur'an	58
b. Hadisler	59
3. Hicri I. yy. Dönemi Tarihçileri	62
a. Urve bin Zübeyir	62
b. İbn Şihab ez-Zühri	63
c. Ebu Amr Amir İbn Şurahbil aş-Şâbî	64
4. Hicri II. yy. Dönemi Tarihçileri.....	68
a. Musa İbn Ukbe	69
b. Süleyman et-Teymi	70
c. Ebu Amr Abdurrahman el-Evzâî	71
d. Şûbe İbn Haccac	71
5. H. II. ve III. Asır İslam Tarihçileri'nden Bazıları.....	72
6. Peygamberin Bize Kadar Ulaşan En Eski Biyografileri.....	74
a. Muhammed İbn İshak	74
b. İbn Hişam	79
SONUÇ.....	82
BİBLİYOGRAFYA.....	84

Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.e., a.y.	: Adı geçen eser, aynı yer
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: bin
c	: cilt
ev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
H.	: Hicrî
H.z	: Hazreti
M.	: Miladî
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sa.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden

ÖNSÖZ

İslamiyet getirdiği prensipler ile insanlığın kaderini değiştirmiştir. Bundan dolayı, Müslüman halkların yanında gayr-i müslim halkların da tarihinde önemli rol oynamıştır. İslam'ın evrenselliği nedeniyle Müslümanlar İslam'ı bütün insanlığa ulaştırmak için seferber olmuşlardır. Müslüman toplumlarla farklı dönemlerde karşılaşan gayr-i müslimler de, Müslümanların en temel değeri olan İslam'a karşı ilgisiz kalmamışlardır. Ortaçağ Avrupa'sında İslam çalışmaları XII. yüzyılda başlamış ve XIX. yüzyılda oryantalizmin ilmi bir disiplin haline gelmesinden itibaren bilimsel hüviyet kazanmaya başlamıştır. Bu dönemlerde Rusya'da da İslam çalışmaları yapılmıştır. Ancak Rus oryantalizminin İslam hakkındaki çalışmalarının Müslüman dünyasında yeteri kadar bilinmediği de bir gerçektir.

19. asrın sonları ve 20. asrın başlarında Rus oryantalizmi parlak bilginlerini ortaya çıkarmıştır. Bunlardan önemli bir temsilci de Lazarevski Üniversitesi'nin Doğu Diller Bölümü başkanı ve Doğu Arkeoloji Birliği komisyonunun genel sekreteri Profesör AGAFANGEL EFİMOVİÇ KRIMSKİY'dir.(1871–1942)

Üstün yetenekli ve geniş uzmanlık alanı bulunan Krımskiy, oryantalist, Arapça bilgini, Sami dilleri uzmanı, Türkiyatçı ve Slav dilleri (özellikle ukrain Slavcası) uzmanı olarak ünlüydü Tam olarak bilinmese de, akademisyen Krımskiy'nin bilimsel çalışmaları ortalama 900 civarında parçadan oluşmaktadır. Bunlar monografi, makale, bildiri, eleştiri yazısı ve ansiklopedik maddelerin yanı sıra birçok küçük çapta araştırmalardan oluşmaktadır.

Krımskiy'nin çalışmalarının en önemlileri Oryantalistlerin, Sami dilleri uzmanlarının ve Türkiyatçıların yetişmesi için özel olarak kaleme aldığı bilimsel çalışmalarıdır. Bunlar çok sayıda araştırmacının doğuya karşı merakını uyandırmış ve yayılmıştır. Meşhur oryantalist İ.Yu. Kraçkovskiy, ünlü Rus edebiyatçıları Maksim Gorki ve Lev Nikalayeviç Tolstoy onun sayesinde Kur'an'ı öğrenip doğuyla ilgili soruları ona yönlendirmişlerdir. Krımskiy aynı zamanda doğu kaynaklarına inmeyi başaran Rus oryantalistlerinin başında gelen oryantalisttir.

Bunun için, biz de faydalı olur ümidiyle 19. asrın ikinci yarısıyla 20. asrın ilk yarısında yaşamış olan Agafangel Efimoviç Krımskiy'nin hayatını ve İslam Tarihi çalışmalarını araştırmaya ve incelemeye karar vererek bu konuyu seçtik.

Araştırmamızın giriş kısmında araştırmamızın konusu, amacı, gayesi, oryantalizminin tarihçesi, yükseliş devreleri ve disiplin haline geliş dönemini anlatmaya gayret gösterdik, daha sonra çağdaş oryantalizm hakkında bilgi verdik.

İki bölümden oluşan araştırmamızın Birinci Bölümün'de Rusların İslamiyet ile ilgili ilk bilgileri ve kaynakları üzerinde durarak daha sonra İslam tarihi alanında araştırma yapmış bulunan meşhur rus oryantalistlerinin temsilcileri ve eserlerinden birkaçı hakkında kısa bilgiler verdik.

İkinci Bölüm'de ise çalışmamızın temelini teşkil eden Krımskiy'nin ailesi, çocukluğu, gençliği, şahsiyeti, eğitimi ve İslam'a olan münasebetini ortaya koymaya çalışarak eserlerinden "*Muhammed'in Tarihi ile İlgili Kaynaklar ve Onun Hakkında Literatür*" isimli eserini inceleyip Krımskiy'nin İslam tarihi ile ilgili çalışmalarının temel konularını ele aldık ve onların değerlendirmesini İslam tarihi açısından tetkik etmeye çalıştık. Bu çalışmayı sonuçlandırmamda görüşleri ile katkıda bulunan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Osman Aydınli'ya çok teşekkür eder, çalışmanın tüm ilgililere yararlı olmasını dilerim.

İstanbul, 2013

Bahadır ALIOĞLU

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

İslam'ın yüce kitabı Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'e insanları dosdoğru yola iletmek için indirilmiş ve insanlığa sürekli ışık tutmuştur. Nazil olmaya başladığı günden beri Müslümanların hayatında başlıca rehber olan bu yüce kitap ona inanan müminlerin dini ve sosyal hayatının düzenlenmesinde her zaman ve her devirde başlıca kaynak olmuş ve olmaya da devam edecektir.

Müslümanların hayatında büyük etkisi olan Hz. Muhammed ve onun hayatı, erken dönemden itibaren Müslüman olmayan halkların da ilgisini çekmeye başlamıştır. İslam ümmetinin oluşumu sürecinden itibaren Hz. Peygamber ve ona inanan ilk Müslümanlar, Müşrik, Yahudi, Hıristiyan ve diğer birçok karşıtlarının saldırılarına maruz kalmışlardır. Tarihi süreç içerisinde Rasulullah'ın hayatı ve faaliyetleri Müslümanlarla ilişkilerde bulunan Müslüman olmayanların (seyyah, tüccar, din ve devlet adamları ve akademisyenler) ilgi odağı olmuştur.

Doğu'yu tanımayı amaç edinen, farklı inanç ve kültür sahibi olan Batılı oryantalistler, Kur'an ve İslam etrafında çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalar ve onların sonuçları Batılıları ilgilendirdiği kadar Müslümanları da yakından ilgilendirmektedir.

I. Petro zamanından (1672-1725) itibaren Batılı bir devlet olma yolunda ilerleyen Rusya, Müslüman halklar ile yakın komşuluk ilişkileri içerisinde bulunmuştur. Müslümanların inancında ve kültüründe önemli rolü olan İslam, Ruslar'ın da ilgisini çekmiştir. O dönemden bu yana İslam çalışmalarının ardı arkası kesilmeden devam etmiştir.

Ruslar İslamiyet ve Kur'an üzerinde oldukça yoğun çalışmışlardır. Çalışmalarında her ne kadar Batılı müsteşriklerden etkilenmişlerse de, kendileri de özgün çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ruslar Türk-Müslüman topluluklarıyla komşu yaşamış ve Çarlık döneminde Türk boylarını idare altına almışlar ve onları mukaddes değerlerinden uzak tutarak kendi saltanatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Sovyet döneminde yapılan çalışmalar da ateist bir ruhla yazılmıştır. Bu ideoloji Ruslar ile

birlikte Sovyetler Birliği'ne dâhil olan Müslüman halklara da aşılannıştır. Geçtiğimiz yüzyılda dünya düzeni bakımından Rusya büyük rol oynamıştır. Ruslar'ın yaptıkları İslam çalışmaları, hem büyük bir insan kitlesine sahip olan Rus Devleti hem de Sovyetler Birliği döneminde birliğe dâhil olan Müslüman halklarına olan etkisi bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle Rus araştırmacılarından birinin hayatını ve İslam tarihi ile ilgili araştırmasını ortaya koymaya çalıştık.

B. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Böyle bir konuyu seçmemizin amacı ilim muhitinde yeteri kadar bilinmeyen, Çarlık Rusya'sı daha sonra SSCB gibi büyük coğrafî bir bölgede etkili olan Rus oryantalistlerin İslam tarihi hakkındaki çalışmalarını tespit etmek ve onlardan birini örnek olarak sunmaktır.

Bunun için çalışmamızda Ruslar'ın İslam ile ilk tanışma ve ilk bilgilerinden itibaren günümüze kadar konuyla alakalı bilgi ve araştırmalarını kısaca ele aldık. Rus oryantalistlerin İslam'a ve İslam tarihine yaklaşımlarını doğru biçimde değerlendirebilmek için ilk dönemden itibaren yazılan eserlerden yararlanarak bir kaç hakkında bilgi ve eser isimlerini verdik. Daha sonra çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Krımskiy'nin konumuzla alakalı eserini tercüme ederek hangi kaynaklardan istifade ettiğini göstermeye çalıştık.

C. Oryantalizmin Tanımı

Kelime olarak Oryantalizm, Fransızca doğu anlamını taşıyan "Orient"ten gelmektedir. Bu kelimenin kökü ise Latince "yükselen güneş" anlamına gelen "Oriens" tir.¹ Oryantalizm, Doğu milletlerini çeşitli yönden inceleyen ilim dallarının bütününe verilen isim olup, Doğuda yaşayan milletlerin dil, ilim, sanat ve tarihiyle uğraşan ilim adamlarına ise, doğu bilimci, şarkiyatçı, müsteşrik denmektedir.² Oryantalizm kavramı Fransızca Orientalistigue, Almanca orientalistik, Rusça Vostokovedeniye karşılığında kullanılan bir kelime olup Avrupalılar'a aittir. Aynı manayı ifade eden böyle bir kelime doğu dillerinde yoktur, olsa bile oryantalizm kelimesinin tercümesinden ibaret olup o anlamın karşılığıdır.³

¹Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1985, s. 978.

² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. III, , İstanbul 2005, s. 2403.

³ N. İ. Konrad "Vostokovedeniye", *Sovetskaya istoričeskaya entsiklopedia*, Moskova 1966, c. X, s.722.

Oryantalizm'in istilah anlamı ise; din, dil, bilim, düşünce, sanat, tarih, gibi alanlarda değer yargıları üreten Batı kaynaklı kurumsal faaliyettir.⁴ Başka bir deyişle doğu dilleri, edebiyatları ve kültürleri bilgisi ya da daha geniş tanımlama ile, uzak doğudan yakın doğuya kadar uzanan bölgenin dillerini, edebiyatlarını, tarihlerini, uygarlıklarını ve dinlerini yerli kaynaklarını da doğrudan doğruya kullanarak incelemeye yönelmiş araştırmalara toplu olarak verilen addır.⁵

Bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olarak elbetteki örtüşen birkaç alanı içeriyor: İlk olarak, Avrupa ve Asya arasındaki değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi, 400 yıllık bir tarihe sahip olan bir ilişkiyi; ikinci olarak, 19. yy'ın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşılmasına yol açmış olan Batı'daki bilimsel disiplini ve üçüncü olarak da dünyanın doğu olarak isimlendirilmiş olan şu anki önemli ve siyasi açıdan dikkatleri üzerinde toplayan bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayali resimleri içeriyor.⁶

Görüldüğü gibi “doğu” coğrafik olarak Avrupa kıtası referans alınarak tanımlanmıştır. İlk olarak eski çağlarda Batılı olan Yunanlı ve Romalılar “Doğu” olarak Helenizm dışında kalan eski İran'ı tanımlamışlardı. Daha sonra orta asırlarda Avrupalılar için “Doğu” Arap, Türk, Moğol, Fars, Çin, Japon, Kore ve Malay halklarının yerleşmiş oldukları Asya olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte bu bölgede gelişmiş ve belgeleri Yunanca olan Helenizm bunun dışında kalır. Bazı kere de bu coğrafi dünyanın dışında kalan bazı ülkeler (mesela İspanya'da gelişen Arap ve Müslüman hayatı ve Arapların VII. yüzyılda ele geçirip Mağrip, yani Batı adını verdikleri Mısır'dan Atlantik'e kadar uzanan Kuzey Afrika kıyısı) doğu etkisini almış oldukları ölçüde bu topluluğa girmiştir.⁷

XI. ve XIII. yüzyıllarda Hıristiyan Avrupa'nın Müslümanlarla savaştığı Haçlı Seferleri ile birlikte “Doğu-Batı” ikilemi dinsel anlamda kendini göstermeye başlamıştır. XIV. yüzyılda Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte “doğu-batı” coğrafik ayrımı daha da keskinleşerek, kültürel, ekonomik ve siyasi boyutlar kazanmaya başlamıştır. Entellektüel bazda bugünkü Batı Medeniyetinin

⁴ Yücel Bulut, “Oryantalizm” DİA c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 428.

⁵ “Doğu Bilimleri” *Türk Ansiklopedisi*, M. E. B. c. XIII, Ankara 1966, s. 437.

⁶ Edward Said, *Oryantalizm Eleştirileri*, Çev. İslam Özkan, İlk Bahar Yayınevi, İstanbul 2000, s. 38

⁷ Konrad, “Vostokovedeniye” c. X, s. 722.

temelini oluşturan Aydınlanma Çağı ve sonrası düşünürleri yazılarında Batı toplumlarını Doğu toplumlarından şu veya bu şekilde ayırtmışlardır.⁸

Oryantalizm kendi içerisinde farklı bilim kollarına ayrılmıştır. Bu bilim dalları şunlardır: Egiptoloji, Sinoloji, Asiriyoloji, Semitistik, Hebraistik, Arabiyat ve İslamiyat, Türkoloji, Mongolistik ve Altaistik, İranistik, İndoloji, Japonoloji ve Afrikanistik gibi bilimler.⁹ Biz burada oryantalistlerin sadece İslamiyet konusunda yaptıkları çalışmalar üzerinde duracağız.

D. Oryantalizmin Kısa Tarihçesi

Birçok araştırmacı, oryantalistlerin bütün çalışmalarını zararlı görerek üzerinde çalışmayı uygun görmemişler, bazıları oryantalizme sömürgeciliğin keşif kolu olarak kullanıldığı için tamamen ideolojik yaklaşmışlar, bazıları ise oryantalistleri ve onların çalışmalarını fazla övüp baş tacı etmişlerdir. Biz ise burada bunların hepsini göz önünde bulundurarak elimizden geldiği kadar objektif olmaya, oryantalistlerin çalışmalarının ürünlerini ve onların doğurduğu sonuçları ortaya koymaya gayret edeceğiz. Bunu yapmadan önce oryantalizmin tarihi seyrine kısaca göz atmamız yararlı olacaktır.

Oryantalizm Batı Avrupa’da onun bilim, ideoloji ve kültürünün organik bir bölümü olarak doğmuş ve gelişmiştir. Onun tarihi sadece dış etkilerin sosyal tesiri ile ortaya çıkan bazı ekol ve akımların kronolojik bir devamından ibaret olmayıp, oryantalizmin oluşum ve gelişimi her dönemde farklı önyargılara sahip olmuş ve bunlar arasında organik bir bağ, yani orta asırlarda ortaya çıkan ilk prototip ile daha sonraki dönemlerde farklılık arz eden yaklaşımlar arasında süreklilik arz eden bir bağ mevcut olmuştur.¹⁰

Oryantalizmin ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkışının Avrupalılar’ın Şark memleketlerini ellerine geçirmesi ile birlikte XVI-XVII. yüzyıllarda olduğu kabul edilmekle birlikte¹¹ oryantalizmin Arapça’nın incelenmesiyle başlamış olduğunu da söylemek mümkündür. Bu ilginin sebebi de, klasik yazarların, yani Aristo, Galinus ve Ptolemaios’un eserlerinin Arapça’ya çevirilmiş metinlerin bulunması idi. 1312’de Papanın emriyle. Paris, Oxford, Bologna ve Salamanca’da Arapça, Grekçe, İbranice ve

⁸ Bryan. S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka yayınları, İstanbul 2002, s. 43; A. Hüseyin, R. Olson, C. Kureşi *Oryantalistler ve İslamiyatçılar, Oryantalist ideolojinin Eleştirisi*, (çev. Bedirhan Muhib), İnsan Yayınları, İstanbul 1989, s. 51.

⁹ N.A. Kuznetsova, “Vostokovedeniye”, *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, Moskova, 1971, c. V, s. 389.

¹⁰ M. A. Batunski, “Razvitiye predstavleniy ob islame v Zapodnoevropeyskoy srednevekovoy obşestvennoy misli (XI-XIV)”, *Narodi Azii i Afriki*, Moskova 1971, no. 4, s. 107.

¹¹ Konrad, “Vostokovedeniye”, c. X, s. 722.

Keldanca (Aramca) okulları kurulacaktı. Bu durum Viyana Konsülü'nde Batı Kilisesi'nin resmi politikası haline gelmişti¹². XII. yüzyılda İtalyan Cherurdo Cremonese (1114 -1187) Toledo'da bir tercüme kurulunun başında çalışmıştır. Robert of Chester Hermanus Dalmata ile birlikte ilk Latince Kur'an tercümesi ile tanınmıştır.¹³

Oryantalizm kavramı XVIII. asrın sonlarında ortaya çıkmıştır. İlk defa 1779'da İngiltere'de, 1799'da Fransa'da kullanılmaya başlanmıştır. Oryantalizm kelimesi Fransız Dil Akademisi'nin sözlüğüne 1838'de kaydedilmiştir¹⁴. Biz burada oryantalizm teriminin ortaya çıkışı üzerinde durmaktan daha ziyade, oryantalistlerin İslam'la ilgili çalışmalarının ne zaman ortaya çıktığını göstermeye çalışacağız.

Arap hilafeti zamanında Avrupalılar'ın dikkatini sadece Filistin çekmiştir. XII. asra kadar Batı'nın bilgileri sadece oraya hacca giden insanların yazdıkları hatıralardan oluşuyordu. Haçlı seferleri ise Hıristiyan Batı'yı Müslüman kültürünü tanımaya yaklaştırmıştır.¹⁵

1. İslamiyet Üzerine İlk Çalışmalar

Ortaçağ Hıristiyanlığı için İslamiyet'in mevcudiyeti merkezi bir problem oluşturmaktaydı. Pratik düzeyde bu mesele Haçlı seferleri, din değiştirme, birlikte yaşama ve ticari ilişkiler gibi yaşamla ilgili sorunları ortaya çıkarıyorsa da, teolojik boyutta İslamiyet'in ne olduğu hakkında cevap verme ihtiyacını da ortaya çıkarmıştı. Hıristiyan bakış açısı ile İslamiyet ne idi: Hıristiyan dininin gelişim safhasındaki bir gelişme miydi, sapkınlık mıydı veya gerçekten de üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir din veyahut bir düşünce sistemi miydi? Bunlara cevap vermek zordu.¹⁶

İlk dönemlerde Hıristiyan din adamları İslamiyet ve Peygamberi hakkında iftira ve uydurma sözler yaymaya başladılar. İslamiyet'i en büyük şerli bir güç ve Peygamberini de bir kabile İlahı olarak göstermeye çalıştılar. Hıristiyanlar kendi inançlarında olduğu gibi Müslümanların da üçlüğe inandıklarını (Tervagan, Muhammed, Apollo) düşünüyorlardı, hatta bu tanrı zincirlerini daha da uzatmışlardı.

¹² R. W. Southern, *Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı*, (çev. A. Aydoğan), Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000, s. 75; E. Said, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, (çev. S. Ayaz), İstanbul, 1991, s. 85.

¹³ Meydan Larousse, *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, İstanbul 1973 c. XI, s. 724.

¹⁴ M. Rodinson, *La fascination de Vislam*, Nijmegen, 1978, s. 73'ten naklen M. Hamdi Zakzuk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, (çev. A. Hatip), Işık Yayınları, İzmir 1993, s. 10.

¹⁵ W. W. Barthold, *İstoriya İzuçeniya Vostoka v Evrope i v Rossii*, St. Petersburg, 1911, s. 60.

¹⁶ Southern, s. 13. Bu dönemdeki Hıristiyanlar tarafından düşman gördükleri Müslüman topluluk nasıl bir millet veya nasıl bir dine sahip olduklarından öte onlar "Hıristiyan olmayan, soyguncu, vahşi ve kendi varlıkları için büyük tehlike oluşturan bir baş belası" olarak algılanmıştı. M. Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslam*, (çev. C. Meriç), Pınar Yayınları, İstanbul 1983, s. 45.

Bunu yaparken de hiçbir yazılı kaynağa dayanmaksızın ve tamamen hayal ürünü olan şeyleri yazmaktan hiç çekinmediler; İslamiyet ve Hz. Peygamber hakkında akla hayale gelebilecek en ağır iftiralarda bulundular¹⁷. Hıristiyanlığın son ve hakiki din olduğunu kabul eden Hıristiyanlar İslamiyet’i Hıristiyanlığın saptırılmış bir şekli olarak algılamışlardı.¹⁸

Southern Western bu döneme “Cehalet Asrı” adını vermekte ve onu “bilim ve objektiflik ruhundan en uzak asır” olarak kabul etmektedir.¹⁹

XII. yüzyılda İslamiyet’i bir bakıma “objektif” olarak anlamaya yönelik bazı girişimler oldu. Ancak bu girişimler de kendilerince dinsizlik saydıkları İslamiyet ve ilkelerine karşı açık bir şekilde mücadele etme amacına yönelikti. Bu yüzden İspanya’daki Cluny manastırı ruhbanları başkanı Pierce le Venerable (1095-1156) İslam dinine ilişkin bilimsel ve objektif bilgiler edinmek amacıyla İspanya’da tek grup halinde çalışacak bir tercüme kurulu oluşturdu. 1143 yılında İngiliz bilgini Ketton’lu Robert’in yaptığı ilk Latince Kur’an tercümesinin arkasında Pierre le Venerable vardır. Bu objektif olma çabalarının altındaki nihai gayenin, İslam’ı iyi tanıyıp ona karşı galip gelmek olduğunu Aziz Pierre belirtmiştir.²⁰

Rudi Paret bu dönem için Hıristiyan din adamlarının İslamiyet konusunda objektif olmaya çalıştıklarını, ancak Hıristiyanlığa düşman olan bu dinde hiçbir iyiliğin bulunamayacağı şeklindeki eski kanaatlere tekrar geri döndüğünü, bu görüşten ayrı düşenlere ise doğru gözle bakılmadığını söyler²¹. Kısacası o devirde İslamiyet’e karşı genel olarak iki eğilim ve amaç vardı:

1. Milli efsane ve hurafelerden oluşan kaim bir sis tabakasının ardından İslamiyet’e bakan, taraflı ve subjektif bir mücadele yolu izleyen dini eğilim.

2. Birinciye oranla objektifliğe ve bilimselliğe bir derece daha yakın olan ve İslam dinini tabiat, tıp ve felsefe ilimlerinin beşiği olarak gören eğilimdir. Ancak hurafelerden ibaret olan birinci eğilim ta XVII. yüzyılın sonuna kadar devam etti. Hatta

¹⁷ M. A. Batunskiy, “Razvitiye pedstavleniy ob isleme v Zapodnoevropeyskoy srednevekovoy obşestvennoy misli (XI-XIV)”, *Narodi Azii i Afriki*, 1971, no. 4, s. 108.

¹⁸ Batunskiy, a. g. m, s. 108-110.

¹⁹ Southern, a.g.e. s. 41.

²⁰ Southern, s. 45. Pierre le Venerable, Müslümanları sapmış olarak görmüş ve onlarla kılıç yolu ile değil ikna yolu ile mücadele etmenin gerekliliğini savunmuştu. Onu Orta Çağ Hıristiyanlığının İslamaraştırmalarının temelini kuranlardan olarak görmenin de mümkün olduğu belirtilmektedir Bkz. A. V. Juravskiy, *Hrisiyanstvo i İslam sotsiokulturniye problemi dialoga*, Moskova 1990, s. 32.

²¹ Zakzuk, s. 15.

bu eğilimin günümüzde bile bir kısım oryantalistlerin İslam dini ve Peygamberi hakkındaki yazılarında göze çarptığını üzümlere ifade edebiliriz.

Zaman zaman İslamiyet'e karşı olumlu tavır takınan bazı Avrupalı aydın şahıslar ortaya çıkmıştır. Mesela Almanya imparatoru II. Frederic Arapça biliyor ve Müslüman Araplar'a benzemeye çalışıyordu. Onun Palermo'daki sarayında Arap ilimleri ve felsefe heyecanla öğreniliyordu. 1224 yılında imparator Napoli Üniversitesi'ni kurup, bünyesinde Arap ilimlerinin Batı dünyasına girmesini sağlayacak bir akademi tesis etti ve Papa IX. Georgy tarafından 1239 yılında aforoz edilmekle tehdit edildi. Ne yazık ki İslamiyet'e karşı objektif olmaya çalışanlar sürekli tenkit edilmişler ve İslam propagandası yapıyor diye suçlanmışlardır.

Aslında oryantalizm Doğu medeniyet ve inançlarını incelemeyi sağlayan "Doğu dillerini bilme" üzerine kurulduğuna göre misyonerlikle bu noktada birleşmektedir. Çünkü misyonerlik de Hıristiyanlaştırmak istedikleri kimselerin dillerini bilmeyi zorunlu kılıyordu. XIII. Yüzyıl Hıristiyan misyonerlerinde Müslümanların dillerini öğrenmenin gerekli olduğuna ilişkin kanaat vardı. O dönemlerde oryantalizmi misyonerlikten ayırmak kolay değildi, çünkü oryantalizmin doğuşunda dini faktör ilk sırada yer alıyordu.²²

Hıristiyanlaştırmak için Müslümanların dillerinin öğrenilmesi gerektiğini şiddetle savunanlardan biri de Roger Bacon (1214-1294) idi. Ona göre Hıristiyan dünyasının haritasını genişletmenin tek yolu misyonerlikti²³. Bacon'un bu görüşlerine Ramon de Penyaforte (1175-1275) ve İspanya'nın Mayorka adasında doğan ve Arapça'yı bir köleden öğrenen Raymond Lulle (1235-1316) de katıldı. Onun Arapça'yı öğretmek amacıyla çeşitli yerlerde akademik kürsülerin kurulmasında büyük çabaları oldu. Ramon de Penyaforte misyonerlik faaliyetlerini Müslüman İspanya'da yürütmüştü. O Toledo'da ilk kez misyonerlere Arapça okutan bir okulun (Studium arabicum) temelini atmıştı. Amacı ise gerek o yüzyılda gerekse sonraki yüzyılda Müslümanları Hıristiyanlaştırmaktı, yani Müslümanları dinlerinin batıl olduğuna bizzat kendi dilleriyle inandırmak ve onları Hıristiyan dinine çekmekti.²⁴

Avrupa'da XIV. yüzyılın ikinci yarısı ve XV. yüzyılda Müslümanlara karşı ilgi azalmıştı, fakat Osmanlılar'ın Balkanlar'ı ve İstanbul'u ele geçirmeleri Avrupalılar'ı

²² Zakzuk, a.g.e. s. 16.

²³ Southern, s. 57-70.

²⁴ Zakzuk, s. 16-18.

İslam üzerine eğilmeye mecbur etmişti. Avrupalılar için İslamiyet'in varlığı ve canlılığı en büyük mesele idi. İslamiyet'e karşı yeni yaklaşımlar John Segovia ve Cusali Nicholas'larda ortaya çıkmıştı. Onların ikisi de savaşın Hıristiyanlık ve İslamiyet arasındaki tartışmaları çözemeyeceğini ve Müslümanları Hıristiyanlığa çekmenin anlamsız olduğunu düşünüyorlardı. J.Segovia mana itibarıyla konferans anlamına gelen *contraferentia* sözü ile aradaki meselelerin çözülebileceğini söyleyen ilk barış insanı olmuştu.²⁵

Avrupalılar'ın kültürel üstünlüğün kendilerine geçmesini düşünmesi ile birlikte, XVI. yüzyılda Hıristiyanların İslamiyet'e yaklaşımlarında önemli değişiklik olmuştu. Martin Luther Ortaçağ'daki İslamiyet hakkındaki önyargılı kanaatlere karşı çıkmış ve Haçlı Seferleri'ni eleştirerek Türkler'e karşı hoşgörülü davranmanın gerekli olduğunu söylemiştir. Çünkü o Türkler'in başarılarını Tanrı'nın Hıristiyanlar'a verdiği adil ceza olarak görmenin gerekliliğini söylüyordu. Ama Türkler'in 1529 yılında Viyana kapılarına dayanması onun fikirlerini aniden değiştirdi.

M. Luther İslamiyet'e karşı yeni bir yaklaşım önerenlerden biri olarak Katolikler'le tartışmalarda İslamiyet'in olumsuz yönlerini kullanmayı öngörmüştü. Ona göre Papa ve İslam, Hıristiyanlık ve Kutsal Kilise'nin iki azılı düşmanı idi. İslam Deccal'in vücudu ise Papa onun kafası idi²⁶. Ona göre Katolik Kilisesi "İslamiyet" olmuştu. Bu meyandaki tartışmalar XVI. yüzyılda Hıristiyan din adamları arasında yaygınlık kazanmıştı ki, Protestanlar ve Katolikler birbirlerini "İslamlıkla" suçlamışlardır.²⁷

Rönesans ile beraber ortaya çıkan hümanist eğilimler XVI. ve sonraki yüzyıllarda meydana gelen Avrupa'da eskiye göre daha objektif araştırmaların yapılmasına sebep oldu. Öte yandan Roma Papalığı misyonerlik yararına doğu dillerini araştırmayı teşvik etti. 1539'da Paris'teki College de France'de Arap dili kürsüsü kuruldu. Bu kürsünün başına ilk gerçek oryantalist sayılan Guillame Pastel (ö. 1581) getirildi. Avrupa'da doğu dilleri ve milletlerine ilişkin incelemelerin zenginleşmesinde bunun büyük katkısı oldu. Ayrıca o doğuda bulunduğu sırada çok sayıda el yazması eser de topladı. Öğrencisi Joseph Scaliger (ö. 1609) de onun metodunu izledi. Fakat Pastel hiçbir zaman misyonerlik çalışmalarına ilgisiz kalmadı.

²⁵ Juravskiy, s. 36; Southern, s. 88-93.

²⁶ Juravskiy, s. 38

²⁷ A. g. e. s. 38

XVII. yüzyılda oryantalistler, el yazması İslami eserleri toplamaya başladılar. Bu asırda Fransa ve İngiltere’de zengin el yazmaları oluştu ki o eserlerin çoğunu Şark devletlerinin baş şehirlerinde bile bulmak mümkün değildi. Yine bu asrın sonunda Fransız d’Erbelo (1625-1695) tarafından ansiklopedik sözlük şeklinde Müslüman şark hakkında Şark âlimlerinin yazdıklarından alınan bilgilerle *Bibliothèque Orientale* eseri yazıldı.²⁸ Çeşitli yerlerde de Arap Dili kürsüleri kuruldu.

Avrupa’da Arap dilinin sağlam temellere oturtulmasında büyük etkisi olanlardan biri de 1613’te Leiden Üniversitesi’nde Arap Dili kürsüsüne ilk defa getirilen Thomas Erpenius (1584-1624)’tur. O ilmi gayretleri ve Arapça grameri konusunda ortaya koyduğu eserleriyle iki asra yakın bir zaman boyunca Arapça araştırmalar konusunda Avrupa’da Hollanda’ya bir öncelik sağlamıştır²⁷. Ancak şunu da belirtelim ki Cambridge Üniversitesinde bir Arap Dili kürsüsünün kurulmasını öngören 1636 tarihli kararda biri “ticari” diğeri “Hıristiyanlaştırma” olmak üzere iki amaca hizmet edileceği konusu açıkça vurgulanıyordu.²⁹ Görüldüğü gibi ilk dönemlerde İslamiyet’e karşı yaklaşımlar Hıristiyanlık noktası nazarından ele alınmıştı.

2. İslamiyet’i Anlamaya Doğru Ciddi Girişimler

XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılda Avrupa’da İslamiyet’e karşı biraz da sempati içeren objektif ve tarafsız bakılmaya başlandı. Bu durumu o zaman Avrupa’sına egemen olmaya başlayan ve genel anlamda kiliseye karşı olan rasyonalizm akımının ortaya çıkması da teşvik etti. İslam ve İslam Medeniyeti hakkında ılımlı üslup kullanan eserler ortaya çıktı. Buna örnek olarak Richard Simon gösterilebilir. 1684 yılında yayınladığı “*Doğu Milletlerinin Gelenek ve İnançlarının Tenkitli Tarihi*” eserinde Müslümanların gelenek ve inançlarını bir Müslüman âlimin kitabını kaynak alarak net, dengeli ve ölçülü bir şekilde ele almış ve İslami geleneklere olan takdir ve hayranlığını dile getirmiştir. Arnold, onu İslam’dan bahsederken fazla objektif olmakla suçlamış Richard Simon da kendisine Müslüman ahlakçıların ortaya koydukları ahlak ilkelerini inceden inceye düşünmesini tavsiye etmiştir.³⁰

Filozof Pierre Bayie de İslam’ın hoşgörüsüne hayran olanlardandı. Simon Ockley ise (1678-1720) “*Müslüman Araplar Tarihi*” kitabında nispeten tarafsız sayılır.

²⁸ Zakzuk, s. 16-18

²⁹ Zakzuk, s. 18-20

³⁰ Zakzuk, s. 22.

O bu kitabında Müslüman Doğuyu yüceltmış ve batıdan daha üstün olduğunu belirtmiştir.³¹

İslamiyet’i tanımak konusunda ilk ciddi bilimsel girişimler ise Hollanda Autriht Üniversitesinde doğu Dilleri Profesörü Hadrian Reland (Ö. 1718) tarafından gerçekleştirildi. O 1705 yılında “*ed-Diyânetu ‘l-Muhammediye*” adlı eserini yayınladı. Bu kitap büyük yankı uyandırmış ve Avrupalılar’a bu din hakkındaki fikirlerini değiştirmişti, hatta Katolik Kilisesi onu İslam propagandası yapmakla suçladı. Hâlbuki ona göre İslamiyet’le savaşmanın en güvenli yolu İslamiyet’i doğru tanımaktan geçiyordu. Bu dönemdeki İslamiyet’e karşı yaklaşımlar değişiklik arz etse bile akademik ve kilise çevrelerinde eski kanaatler yaygın halde idi.³²

Aydınlanma çağında da İslamiyet ilgi alanı olarak kendi payını almıştı. O devrin popüler düşünürlerinden Volter, *Fanatizm veya Peygamber Magomet* eserinde Hz.Peygamberi fanatikle suçlamış ve onun insanların duygu ve inançlarını kendi korkunç amaçları için istismar ettiğini söylemiştir.³³

Şark meselelerine Volter’den başka Montespieu ve Diderot gibi düşünürler de eğilmişlerdi. Onlar da Volter gibi Şark meselelerini aydınlanma ideolojisi çerçevesinde ele almışlardı. İslamiyet’e karşı yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştı. İslamiyet artık Hıristiyan din adamları tarafından değil onun terakkiye ve ilerlemeye mani olduğu görüşünü paylaşan terakki teorilerinin taraftarları tarafından işleniyordu. Aydınlanma temsilcilerinin ortaya attıkları İslamiyet’in kültürel gelişme ve terakkiye mani olduğu hakkındaki fikirleri XIX. yüzyılda da yaygınlık kazanmıştır.³⁴

Böylece çağımızın evrensel ideolojisinin yönlendirdiği Avrupalı bakış açısı, Avrupalı olmayana ve kültürüne saygı gösterirken, XIX. asırda ise tepeden bakan mütekebbir bir bakışa dönüştü. Irkları “ileri” (Ari ırklar) ve “Geri kalmış” (Sami ırklar) olarak ayıran nazariyeler ortaya çıktı. E.Renan ve onun yolundaki Avrupalı müsteşrik ve mütefekkirler bu görüşte idiler. Arileri “medeniyet yapıcıları”, Samileri de “tefekür ve felsefede geri” diye nitelendirdikleri bilinmektedir.³⁵

³¹ A. g. e, 22.

³² Juravskiy, s. 37.

³³ Kobzev, “O ponimaniı liçnosti v vostoçnoy i evropeyskoy kulturah”, *Narodı Azii i Afriki*, Moskova 1979, No. 5, s. 676.

³⁴ Juravskiy, s. 39-40.

³⁵ P. Manzur, *İslam ve Batı. Denemeler*,(çev. Y. Cömert), İ. Durdu, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, s. 146; E. Abdülmelik, “Krizdeki Oryantalizm”, *Krizdeki Oryantalizm. Eleştiriler*.(çev. M. Kır, A. Aydoğan), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1998. s. 22.

Genel olarak XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar İslamiyet hakkında bilgiler çok yavaş bir şekilde gelişmiştir. Ortaçağdakinden farklı olarak yeni dönemdeki İslamiyet'e yaklaşımlar daha çok pratik amaçlı olup önyargıları Avrupa toplumunun ideolojik ihtiyaç ve hedeflerinden kaynaklanmıştır.³⁶

Bununla birlikte İslamiyet'e karşı ılımlı yaklaşan insanlar da mevcut olmuştur. Alman oryantalistlerin en parlak isimlerinden olan J.J.Reiske (1716–1774) Latince olarak yazdığı bir kitabında Hz. Muhammed'in yalancılık veya sapıklıkla nitelendirilmesine karşı çıkmış, İslam dininin gülünç hurafelerden ibaret olduğunun ileri sürülmesini reddetmiştir. Bu tavrından dolayı din adamları onu zındıklıkla suçladılar, onunla mücadele ettiler ve başına çok büyük belalar geldi, hayatının sonuna kadar maddi sıkıntılar içinde yaşadı ve 58 yaşında son derece fakir ve kimsesiz bir kişi olarak öldü. Ne var ki İslamiyet'i yakından ve peşin hükümsüz olarak tanıma konusundaki ciddi girişimler Avrupalılar'ın fikrinde genel bir cereyan olarak yer etmeye muktedir olamadı.³⁷

Ortaçağ umumi olarak Avrupalılar'ın zihinlerine iyice yerleştirdiği İslam hakkındaki kötü imajı bütünüyle silemedi.³⁸ O imaj bugün bile devam etmektedir. Bunun delili, İslam denilince Avrupalıların zihninde kötü ve gerçekten uzak bir resmin belirmesidir.

3. Oryantalizm'in Yükselişi ve Bir Disiplin Haline Gelişi

XIX. ve XX. asırlar oryantalizm'in parlama ve inkişaf devri oldu. 1795 Mart ayında İhtilal Hükümeti, Paris'te Yaşayan Şark Dilleri için bir okul inşa ettirdi. Böylece Fransa'da oryantalizm o zaman müsteşriklerinin lideri sayılan Silvester de Sacy (1758–1838) eliyle ilmi hüviyet kazanmaya başladı. Paris'i Arap araştırmalarının merkezi yapma şerefi bu zata aittir. Paris o asırda Avrupa'nın muhtelif yerlerinden ders almak için öğrenci ve ilim adamlarının akın ettiği bir merkez haline geldi. Bu Yaşayan Şark Dilleri Okulu özellikle Fransa ve İngiltere'de müsteşrikliğin kiliseden ayrılmasından sonra ilmi ve laik oryantalizm'in merkezi sayıldı.

Almanya ve Avusturya'da laik müsteşriklik ilk defa başta J.V. Hammer Purgstall'ın bulunduğu bir grup gönüllünün eliyle ortaya çıktı. Bundan önce ise

³⁶ Juravskiy, s. 41

³⁷ Zakzuk, s. 24-26.

³⁸ Juravskiy, *Hristiyanstvo i İslam sotsiokulturniye problemi dialoga*, s. 36. Hayat ve eseri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Bachmann, *Almanya'da Doğu Bilim Araştırmalarının Kurucusu Jahann Jacob Reiske*(Çev. Mehmet Yavuz), Çantay Kitabevi, İstanbul 2001.

üniversiteler Hıristiyan din adamlarının kontrolü altında idi. R.Paret'in dediği gibi oryantlizmin ilk defa XIX. asırda bir ilim dalı olarak teşekkül ettiğini söyleyebiliriz.³⁸ Oryantalistler için XIX. yüzyıl uzmanlaşma ve tahlil dönemi olmuştur. İslam araştırmaları ile uğraşan oryantalistler kaynak eserlerinin tahkiki ve tahlili ile uğraşmakta idiler. XIX. asrın sonunda İslami araştırmalar, genel oryantlizm hareketi içerisinde müstakil bir ihtisas sahası haline geldi. O zamanlar Arabiyat ve İslamiyat âlimlerinin birçoğu, aynı zamanda umumi manada Samiyat âlimleri vasfıyla veya İbrani araştırmaları, ya da Kitab-ı Mukaddes incelemelerinde uzman olmakla meşhurlardı. Mesela, Nöldeke (1836–1930), Goldziher (1850-1921) ve Wellhausen (1844-1918) bunlardandı. Hıristiyan ilahiyatı kökenli bu araştırmacıları bu sahada görmenin tek izahının Avrupalılar'ın geçirdiği fikri gelişimi göz önünde bulundurmadan sadece düşmanlıklarından ileri geldiğini söylemek tek düzelik olacaktır.³⁹

Oryantalistler XIX. asrın birinci yarısında Avrupa ve Amerika'nın muhtelif yerlerinde Doğu araştırmalarını gerçekleştirmek için cemiyetler, dernekler, fakülte ve enstitüler kurmaya başladılar. İlk defa 1822'de Paris'te Asya Cemiyeti, 1842'de Amerikan Şark Cemiyeti, 1845'de İngiltere ve İrlanda'da Asya Kraliyet Cemiyetleri, 1845'de Alman Şark Cemiyeti kuruldu. Berlin'de (Seminer für Oryentalische Sprachen,1887), Londra'da (School of Oriyental Studiye,1906) açılan okullar şarkiyat araştırmalarının gelişmesini sağladı. Rusya'da (Kazan 1804, Moskova 1814'te Lazarevskiy İstitut Vostoçnih Yazıkov, Petersburg, 1854 daha sonra Bakû, Taşkent), Amerika'da (Harvard, Columbia Chicago v.d.) şarkiyat fakülte ve enstitüleri kuruldu.⁴⁰

Yukarıda bahsettiğimiz cemiyetler kısa zamanda dergi ve yayınlar çıkarmaya başladılar. 1805–1818 tarihleri arasında Avrupa'da ilk müsteşirlik dergisi *Yenâbicu's-Şark* adıyla Viyana'da yayınlandı.

1895'de Paris'te *İslam* dergisi çıktı ve 1906 yılında Magrib'de Fransa İlmi Delegasyonu tarafından çıkarılan *İslam Dünyası* dergisine yerini bıraktı. Daha sonra da *Ravue des Etudes islamiques* (İslami Araştırmalar Dergisi)'ne dönüştü.

1910'da Almanca *Der İslam* (İslam Dergisi) çıktı. 1912'de Rusya'da *Mir İslama* (İslam Alemi) dergisi yayınlandıysa da ancak kısa süre devam edebildi.

³⁹ A. Dere, "Doğu ve Batı Karşılaşmasında Bir Süreç: Oryantalizm", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı 'da İslam Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs, Sakarya 2002*.

⁴⁰ M. Sibai, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, ve notlar: M. Uğur, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 58

1911'de Orta Doğu'da misyonerlerin reisi olan Samuel Zweimer (ö.1952) tarafından İngiltere'de bir *İslam* dergisi daha yayınlandı.

Ayrıca XIX. asırda müsteşriklerin ilk milletlerarası kongreleri yapılmaya başlanmıştır. Onların ilki 1875 yılında Paris'te yapıldı. O günden bu yana bu tür kongreler muntazam bir şekilde devam etmektedir. Bu yerlerdeki kongreler her bölgedeki müsteşriklere aralarındaki organizasyon ve irtibatı kuvvetlendirme, doğrudan doğruya bir birlerinin çalışmalarından haberdar olma ve faaliyetlerini birleştirmek suretiyle fikir ve enerji israfına sebep olan mükerrer çalışmalardan sakınma fırsatını vermiştir.⁴¹

Şark memleketleri XIX. yüzyılda Avrupalı askeriye, iş adamları, misyoner, devlet memurları, teknisyen ve bilim adamlarının büyük akınına uğradı. Avrupalılar yeni bilgi ve belgeler ve gizemli Doğuyu yakından tanıma fırsatı elde etti. Bu yeni belgelerin yorumlanma ihtiyacı ortaya çıktı ve Müslüman dünyasına Avrupalılar'ın merakı o toplumun pratik amaçları doğrultusunda yapılıyordu. Oryantalizmin başarısı XIX. asırdaki Avrupa'nın sömürgecilik politikasının gelişmesiyle orantılı olarak geliştiği de tarihi bir gerçekliktir.⁴² O asırda oryantizm müessese ve muhteva bakımından büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Sömürgecilik, kendi maksatlarına hizmet ettirmek, hedeflerini gerçekleştirip Müslüman ülkelerde hâkimiyetini sağlamlaştırmak için bir grup müsteşriki kullanmayı başardı. Bunu bazı insafli müsteşrikler itiraf ettiler ve oryantist adını kullanıp bunu yapanları da kınadılar.⁴³

Avrupalı oryantistlerin XIX. ve XX. yüzyılın başlarında İslam kültürü ve dininin tarihini araştırma konusunda önemli katkıları olmuştur. Bu konuda Batunskiy oryantistlerin bu yüzyıllarda İslamiyet'i rasyonel olarak anlama konusunda İslam teolojisi ve Ortodoks Hristiyan literatürün ortaya çıkardıkları anlamsız mitosları yok ettiğini belirtmekle beraber aynı anda Avrupalı oryantistlerin İslam hakkında ona ilmi hüviyet vererek yeni mitosları da ortaya çıkardığını söylemiştir.⁴⁴

⁴¹ Zakzuk, s. 28-32

⁴² N. İ. Konrad, *Zapad i Vostok*, Moskova 1972, s. 9; V. Barthold, a. g. e. , s. 115

⁴³ Zakzuk, s. 34

⁴⁴ M. A. Batunskiy, "Zapodnoevropeyskaya islamistika i kolonyalizm", *Sovremennyye ideologičeskiye problemi v stranah Azii i Afriki*, Moskova 1970, s. 121.

Avrupa’da XIX. yüzyılda İslamiyet’e egzotik, romantik, sömürgecilik ve bilimsel yaklaşımlar mevcuttu. Hıristiyan çevrelerinde ise İslamiyet’in son günlerini yaşadığı fikri hâkim olmuştu.⁴⁵

Avrupa kamuoyunda XIX. yüzyılın son çeyreğinde İslamiyet hakkında iki türlü anlayış oluştu: Bir taraftan İslamiyet Panislamizm olarak Avrupalılar’ın uygarlıkçı misyonuna karşı “barbarların fanatizmi” şeklindeki bir tehlike olarak algılandıysa, diğer taraftan devletin silahı olarak kullanılabilen bir dengeleyici din olarak görüldü.⁴⁶

4. Çağdaş Oryantalizm

Çağdaş oryantalizm kendi içerisinde öyle büyük bir alan meydana getirir ki, ona ilk bakışta tek taraflı anlam vermek çok zordur. Bu dönemde İslamiyet’e karşı yaklaşımlarında farklı tavır takınan ekoller ortaya çıkmış, onlar kendi aralarında ve kendilerinin sahip olduğu bakış açılarıyla o dönemde canlılık ve önemini koruyan İslamiyet’e açıklık getirmeye çalışmışlardır.

Müslüman memleketlerinin özgürlüklerini kazanmaya başladıkları XX. yüzyılın 50–60 yılları, oryantalistleri konuya yaklaşımlarında değişikliğe zorladı. Oryantalistler, klasik oryantalizmin geliştirdikleri metotların konuya yaklaşımlarında yetersiz kaldığı kanaatine varmaya başladılar. Onlar kendi teorilerini felsefi ve sosyolojik temellere dayandırmaya yöneldiler. İslamiyet’i daha da doğru bir şekilde anlayabilmek için eskiden kazanılan bilgileri sosyolojik araştırmalarla desteklemenin önemli olduğunu vurguladılar.

Bu dönemde İslami araştırmalar konusunda M.Watt, G.Gibb, G.F.Grunebaum gibi araştırmacılar ortaya çıktı ve kendi görüşlerini ortaya koydular. Buna rağmen İslamiyet’i kompleks bir şekilde, yani farklı bilim dallarının son verilerinden istifade ederek araştırma konusunda ciddi gayretler olmasına rağmen onların subjektif önyargılardan tamamen kurtulamadıklarını oryantalistlerin kendileri (W.R.Polk, M.Watt,) de ifade etmişlerdir.⁴⁷

Avrupalılar’ın geliştirdikleri bu metotlar’ın kültürleri farklı olan Müslüman halkların tarihini değerlendirmede yetersiz olduğunu söyleyen araştırmacılar da ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi olan H.Gibb, alışılmış şekildeki Avrupalı anlayışlara

⁴⁵ Juravskiy, s. 42-43

⁴⁶ A. g. e. , s. 42-43.

⁴⁷ M. A. Batunskiy, “O nekotorih tendentsiyah v sovremennom zapodnom islamovedenii”, *Religiya i obşestvennaya misi narodov Vostoka*, Moskova, 1971, s. 207-2011.

Müslümanların farklı anlam verdiklerini belirterek onların psikolojisinin farklılığına dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Gibb'in dışında da birçok araştırmacı meseleye sadece Batı standartlarına göre geliştirilen ve Doğu halklarına ait olan uzun dönemlik siyasi hayatın gelişmeleri, sosyal ve bireysel psikoloji özelliklerini dikkate almayan tek taraflı yaklaşımlara karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte oryantalistler için Avrupa merkezci bakış açısından sıyrılmak en zor problemlerden biri olmuştur.⁴⁸

Batılı sosyologlar ve onlarla birlikte oryantalistler gelenekselden modern topluma geçiş yapan toplumsal gelişmeyi kapitalizmin gelişim ve yaygınlaşmasından hareketle “modernleşme” olarak adlandırmışlardır. Bu noktaya istinaden onlar dünya toplumlarını “öncü” (sadece Batılı devletler) ve “takipçi” (buna çoğunlukla İslam memleketleri dâhildir) olarak ikiye ayırmışlar ki, onlara sadece Batı karanlıktan çıkış yolunu göstermiş ve gösterecektir. Onların kültürel ve siyasi alanlardaki gelişmelerinde Batı yön gösterici olacaktır. Dolayısıyla Modernleşme Batılılaşmayı da getirecektir.⁴⁹

“Klasik kapitalizm” dönemi oryantalistleri Müslüman dünyasındaki modernleşmenin nasıl bir gelişme göstereceğini görememişlerdi. Onlar kendilerinin geliştirdiği programın sonucunda Müslüman toplumlarının da sekülerleşmesinin çoktan yaygın olduğu Batı tipi bir toplum olacağına inanmışlardı. L. Word ve H. Keizerling, Müslüman Doğu ve Hıristiyan Batı arasında temel bağların olduğunu, M. Müller ve E. Durkheim gibi araştırmacılar ise bütün dinlerin hakikat olduğunu söylemişlerdi. Bunların aksine G. von Grunebaum İslamiyet'in Batı dünyası ile tamamen bir zıtlık içerisinde olduğunu, Toynbee ise İslamiyet'in Yakın Doğu'nun Batı kültürü, siyasi ve dini istilasına bir karşı hamle olduğunu söylemişlerdi⁵⁰.

Arap memleketlerinin kültürlerini tanımlama ve bilginin araçlarını oluşturma noktasından yetersizliği oryantalistleri bu boşluğu doldurmaya itmiştir⁵¹. Bu dönem oryantalistleri İslamiyet'in iç dinamiklerini ve onun gelişen ve Modernleşen dünya karşısında nasıl bir tavır alacağını, Müslüman dünyasının geride kalmasında İslam inancının ne olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. Aynı dönemde başka sosyal bilimler alanındaki araştırmacılar ve İslamiyetçiler Batı ve Müslüman hukukunun mukayeseli tetkiklerine önem vermeye başlamışlardır.

⁴⁸ M. A. Batunskiy, "O nekotonh tendentsiyah v sovremennom zapodnom islamovedenii", s. 212-213.

⁴⁹ Batunskiy, a. g. m. , s. 212-213.

⁵⁰ Batunskiy, a. g. m. , s. 214-215.

⁵¹ E. Abdülmelik, a. g. m. , s. 22.

Bununla birlikte yakın dönem oryantalistleri Müslüman alemindeki durumla da yakından ilgilenmişlerdir. “Liberalleşme” ve “reform” sayesinde onların ne kadar çabuk modernleşebileceği konusunda “batının ideallerine yakın” modeli esas alarak yapması gerektiği hakkında fikir vermeye ve onları yönlendirmeye çalışmışlardır.⁵²

İkinci Dünya Savaşından sonra oryantalizm birçok iç kriz ve çöküş emareleri göstermiştir. Ama oryantalizme alternatif olan söylemler de kendilerini kabul ettirmede başarısız olmuştur, çünkü oryantalizm “kendi kendini doğrulayan, kapalı bir söyleme” sahipti ve içten ve dıştan gelen eleştirilere karşı oldukça dayanıklı idi.⁵³

Oryantalizm’deki kriz Batılı araştırmacılar tarafından da Doğu sorununa yaklaşımın gözden geçirilmesi gerektiği kanaatini doğurmuştu. İslam dünyasını anlamaya yönelik oryantalist yaklaşımlar M. Arkoun (1964) ve E. Abdülmelik’in çalışmalarında ilk önemli eleştirilerle karşılaşmışlardır. Klasik oryantalizm ve modern sosyal teorinin belirgin varsayımlarının eleştirileri 1960–70 yılları arasında yaygınlaşmaya devam etti. Buna M. Rodinson (1968), Laroui (1973), Djait (1974), Arkoun (1970) ve Turner (1974, 1978)’in çalışmalarını örnek olarak vermek mümkündür. Ancak E.Said’in 1978 yılında oryantalizm hakkında yayınladığı kitabından sonra oryantalizm kültürler arası araştırmanın temel konusu haline gelmiştir.

Netice olarak Oryantalizm’i doğru kavrayabilmek için bu disiplinin tarihi seyir içerisinde nasıl bir gelişme arz ettiğini göz önünde bulundurma son derece yararlı olacaktır. Oryantalizm (İslami çalışmalar bağlamında) bir disipline dönüşme yolunun tarihi gelişim sürecinde bir birinden farklı safhalar geçirmiş, zamanın ulaştığı bilimsel veriler sayesinde sürekli gelişmiş ve bu gelişme sürecinde de bir önceki safhadaki verilerini de gözden geçirmiştir. Bunun Avrupa merkezci yaklaşımda yapıldığı kanaatini paylaşmakla birlikte kendi iç gelişimin sürecinde uzun dönemi ve bir birinden farklı teorileri içeren oryantalizmi sadece “sömürgeciliğin keşif kolu” veya İslamiyet’e karşı olan sürekli “düşmanlık” olarak değerlendirmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Oryantalizm’in zirveye ulaştığı dönemin Avrupa devletlerinin Doğu memleketlerini ele geçirmeye başladığı döneme rastlaması bu bilim disiplininin tamamen Batı’nın müstemlekeci ideolojisinin kurbanı olduğu kanaatini uyandırmıştır. Bu disiplinin

⁵² Batunskiy, a. g. m. , s. 214-236.

⁵³ Bryan. S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka yayınları, İstanbul 2002, ss.17-43.

gelişiminin tarihi arka planını doğru tespit etmeden tek taraflı olarak değerlendirme önemli derecede bir eksiklik olacaktır.

Oryantalizm Doğu'yu tanıma konusunda halen devam eden çok uzun bir süreci içine almaktadır. Ortaçağ'da derin sis perdesi altında İslamiyet'i tanımlamaya çalışan Hıristiyan din adamları için en yakın komşuları olan Müslüman devletler "Hıristiyan olmayanlar" ve Hıristiyanların varlığı için büyük tehlike oluşturan bir unsur olmuştur. Batı gerçekleştirdiği Rönesans ve Aydınlanma hareketi ile birlikte hem siyaset hem de bilim sahasında Doğu karşısında üstünlük sağlamaya başlamıştı. Artık Doğu korkuludüşman olmaktan çıkmış ve bir tanıma objesi haline gelmiştir. Kendi kültürel üstünlüğüne inanan Batı toplumundaki birçok düşünür tarafından Doğu bir egzotik dünya haline gelmişti. Batının üstünlük sağlaması ile birlikte Müslüman Doğu gerileme dönemi yaşamıştı. Batılı bilim adamları tarihe yaklaşım konusunda yeni metot ve yöntemler üretmeye başlamış ve bu konuda Doğu karşısında tam bir üstünlük elde etmişti. Dolayısıyla Batılı bilim adamları kendilerinin geliştirdikleri ve kendi tarihi, kültürel ve dini değerlerine uyguladıkları metotları İslamiyet'e yaklaşım konusunda uygulamaya başlamışlardı. Müslüman bilim adamlarının oryantalistleri suçlama sebebinin birisi de onların tarihsel ve metin tenkidini uygulamasından kaynaklanmıştır. Bu metotları uygularken önceki ulaştıkları verileri gözden geçirmiş, onları sorgulamış, yetersizliklerini gidermeye çalışmış ve sürekli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Oryantalizm'in birçok biçim ve farklı geleneğini tek düzeliğe indirgemek yetersiz olup, oryantalizmin tarihi gelişimlerini doğru görmemek olur.

İslamiyet'in Batılı araştırmacılar tarafından yanlış anlaşıldığı konusunu ele alırsak, bu konuda İslamiyet'i yanlış anlamaya yol açan önemli hususlardan birisi de objektif değerlendirme konusunda "öteki" kültürü tanımlamada (bu hem oryantalistler için hem de oryantalistler hakkında değerlendirmelerde bulunan Müslüman araştırmacılar için geçerlidir) ortak kabul gören metodun bulunmayışı bununla birlikte terimlerin farklı anlamda kullanılışı önemli sorunlar doğurduğu bir realitedir.⁵⁴

⁵⁴ M. Aydın, "Batıdaki İslam Araştırmalarına Dair Bazı Düşünceler", *Uluslar arası I. İslam Araştırmaları Sempozyumu. Tebliğ ve Müzakereler*, İzmir 1985, 16-18 Eylül, 9 Eylül Ü. Yayınları, s. 233-240.

BİRİNCİ BÖLÜM
RUS ORYANTALİZMİNE GENEL BAKIŞ

A. Ruslar'ın Yazılı Kaynaklarında İslâmiyet'le İlgili İlk Bilgiler

Rusya'da Şark ve İslâmiyet hakkındaki bilgilerin gelişimi devletin gelişme safhası ile orantılı olarak gelişmiştir. XI. yüzyılda Rusya'ya Şark'ın dışından, Bizans'tan, Slav olan Balkan yarımadasından, Litvanya ve Polonya'dan, ayrıca Rusya'dan giden hacılar tarafından da İslâmiyet hakkında orijinal bilgiler geliyordu. XIII. yüzyıllar da ki Moğollar'ın istilası bunu engellemiş oldu ve Rus hacılarının yurt dışına seyahatleri kesildi.⁵⁵

XIII. Yüzyılın ortalarına doğru Rus topraklarının büyük çoğunluğu Altın Orda'nın siyasi, ideolojik ve kültürel tesiri altına girmeye başladı ki, orada İslamiyet'in hâkimiyeti büyük idi. O devirlerde Rusya'da Altın Orda'ya ait olan her şeyin toplumda prestiji büyük idi. Kur'an Moskova Kremlin'inde okunuyordu. Orada XV. yüzyılların sonlarına kadar Altın Orda devletinin resmi vergi toplama ikametgâhı bulunuyordu. O zamanlar Rusya'da Ortodoks Hıristiyanlığı hâkim iken, onları yöneten Altın Orda devletinde İslamiyet hâkim idi.⁵⁶ Altın Orda hâkimiyetinin bitmesinden sonra da İslamı gelenekler uzun yıllar boyu devam etti. Rusya bilindiği gibi çift kafalı şahin resmini taşıyan devlet armasının yanında, Müslüman devletler ile ilişkilerinde XIX. yüzyılın ortalarına kadar *bi 'inayeti Rabbil- 'âlamîn* yazısı olan tuğrayı kullandı. XVI. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da, Rus devletinin Müslüman Tatarlar'ın hükmü altında olduğu görüşü hâkimdi, bu nedenle din adamı filozof Maksim Grek (1470–1555) kendi çalışmalarının birinde Rus başkentinde insanların sarık takacaklarını söylemiştir.⁵⁷

Türkler'in İstanbul'u alması (1453), Bizans ve Trabzon Rum İmparatorlukları'nın ortadan kaldırılması, Balkan Yarımadası'nın, Kırım ve Karadeniz bölgesinin Türkler tarafından alınması İslâmiyet'e karşı ilginin artmasını sağladı.

Böylece Rusya'da kilisenin bakış açısıyla oluşup hükmeden tabakanın ideolojisini yansıtan tarihi yazılı belgeler oluştu. Bu belgelerde Hıristiyanlığın inançsız-Müslümanlara karşı mücadele konusu önemli yer tutuyordu. XV. yüzyıllardaki tüccarların seyahatlerinin yazılı belgeler olarak büyük önemi vardı.

⁵⁵ N. A. Smirnov, *Oçerki istorii izuçeniya İslama v SSSR*, Moskova 1954, s. 13-14.

⁵⁶ E. A. Rezvan, *Koran*, St. Petersburg 2000, s. 383–384

⁵⁷ Rezvan, s. 384.

XV. yüzyılın sonlarında Rusya’da Müslümanların kutsal şehirleri olan Mekke ve Medine’yi tasvir eden ve Hz. Muhammed hakkında bilgileri içeren hususi tercüme literatürü oluştu.⁵⁸

XV-XVI. Yüzyıllarda Rusya, Osmanlı ve Safevi devletleri ile ticari ve diplomatik ilişkiler, Hindistan’daki Moğollarla da dostane ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Düşmanlarını tanıma gayreti Rus hükümetini Türkler hakkında bilgi toplamak için onlara kendi elçilerini göndermeye, bu memleketlerin din ve devlet yapıları hakkında Avrupalılar’ın yaptıkları çalışmalar ile tanışmaya sevk etti. Böylece önceki tüccar ve gezginlerin verdikleri bilgilere yenileri eklenmiş oldu. Onlar elçilerin verdikleri bilgilerden oluşuyordu, ayrıca Şarkla ilgili bazı şahısların ilk eserleri ortaya çıkmıştı. Bu tür literatürün içinde en önemlisi olan *Ruskyi kronograf* (Rus kronografi) idi. Bu kitapta sadece Türkler’in tarihi ve savaşları hakkında değil onların dini hakkında da bilgiler vardı.⁵⁹

1552 yılında Korkunç İvan tarafından Kazan’ın alınmasından sonra Rusya Müslüman komşuları karşısında yavaş yavaş üstünlük sağlamaya başladı. Rus devletinin hâkimiyeti altındaki halkları yaşam ve inanç konusunda teke indirgeme çabaları Kur’an ve genel olarak İslam hakkında cedelci ruhtaki dini-siyasi literatürün uzun süre hâkim olmasını sağladı. Diğer taraftan Müslüman halkların topraklarının Rusya’ya dâhil olması ve onları hâkimiyet altında tutma, onların dini adet ve inançlarını araştırmayı gerekli kıldı.⁶⁰

XVI. asırda Rusya’da hâkim olan resmi görüşün dışında bazı farklı eserler de ortaya çıkmıştır. İvan Peresvetov IV. İvan’a sunduğu eserinde İslâm ve seyitler, mollalar ve hafızlar hakkında bilgiler vermiştir. Diğer bir isim de Andrei Kurbskiy’dir (1528–1583). O *İstoriya Florentiyskogo sobora* adlı eserinde İslâm ve onun öğretilerinin bazı yönleri hakkında bilgi verirken sempati ile bahsetmektedir. Maksim Grek ise bunlardan tamamen ayrı bir çizgi izleyerek, İslâmiyet’e karşı cedel-tartışma içeren eserler yazmış, Hz. Muhammed hakkında ağıza alınmayacak hakaretler içeren ve İslâm’dan da “Hıristiyanlığı bozan” inanç olarak bahsetmiştir. Onun eserlerinde

⁵⁸ Smirnov, s. 15-16

⁵⁹ Smirnov, s. 16-17.

⁶⁰ Rezvan, s. 384-385

İslâmiyet hakkında, yönetici sınıf ile Ortodoks kilisesine hâkim olan görüşler yer almaktadır⁶¹.

İslâm tarihi ile ilgilenenler için, 1575 yılında vefat eden Polonya asıllı Martin Belskiy'nin Hz. Muhammed ve İslâmiyet hakkında bilgiler içeren *Kronograf* (vakayiname)'si önemlidir. XVII-XVIII. yüzyıllarda sınırlarını genişleten Rusya, komşularıyla sürekli savaş içinde oldu. Karadeniz'deki hâkimiyet için Osmanlı ile uzun süren savaş Şarka olan ilgiyi artırdı. Şarkı tanımaya yönelik yeni edebiyat oluşmaya başladı. Hıristiyan kilisesi için ise İslâm dinini yalanlamak başlıca hedef idi. Bu dönemlerde İslâmiyet'e karşı tartışmalar içeren literatürler ortaya çıktı.

XVII. asrın orijinal eserleri olarak, görgü tanıkları (hacı, tüccar ve diplomatların)'nin eserlerinden bahsedilebilir. Bunların en önemlisi de Polonya asıllı Simon Starovolskiy'nin Türk sarayını tasvir eden *Opisaniye turetskogo dvora* eseridir. Burada İslâmiyet ve Müslüman gelenekleri hakkında geniş bilgi verilmektedir.

Bu devirde Kiyev-mogilyan Akademisi rektörü İyonnikiy Galyatovski (ö. 1688) Müslümanlar aleyhinde söylemler içeren bazı eserler yazdı ki, bunların çoğu Rusça'ya aktarıldı. Onların içinde *Alkoran Magometa, izniçtyojennyi Koheletom* eseri Rusya'da Kur'an hakkında yapılan ilk çalışmadır.⁶²

XVII. yüzyıllarda Rusya'da, Müslüman memleketleri ile yakın komşu olmasına rağmen, Hz. Muhammed ve onun öğretileri hakkında niteliksiz yabancı kitaplar tercüme ediliyordu.⁶³

I. Petro zamanında(1682–1725) ilk olarak İslâmiyet'i araştırma teşebbüsü yapıldı. Ama o zamanki “aydın” kesimin İslâmiyet hakkındaki görüşleri olumsuz idi, bunun da sebebi Osmanlı ile uzun süre yapılan savaşlar olabilir.⁶⁴

Sonuç olarak diyebiliriz ki, XI-XVII. yüzyıllardaki Ruslar'ın İslâmiyet hakkında bilgi veren eserleri tenkitsel yaklaşım içermeyen, yüzeysel, sadece tanıtıcı mahiyette idi.

B. Rus Oryantalist Hareketinin Başlangıcı

⁶¹ Smirnov, a. g. e. , s. 18-19

⁶² E. A. Rezvan, “Koran v Rossii”, *İslam na territorii bivşey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedičeskiy slovar, I*, Moskova 1998, s. 47; Smirnov, s. 21-24.

⁶³ W. W. Barthold, “IX. Raboti po istorii vostokovedeniya”, *Soçineniya*, Moskova 1977, c. IX, s. 536

⁶⁴ N. G. Vladimirov, *İslâm v Rossii*, Moskova 1996, s. 34.

Başlangıçta İslâmiyet ve Müslümanlar hakkındaki bilgiler yetersiz ve yüzeyseldi. Fakat Sibirya seyahati ve Orta Asya idarecileri ile yakın ilişkiler sonucunda elde edilen coğrafi bilgiler sadece Rus bilimi için değil dünya çapındaki coğrafya bilimi için de yeni bilgiler içeriyordu. Bu bilgi birikimi ancak I. Petro zamanında sistemleştirildi ve Batı Avrupa bilim adamlarına ulaşılabilir hale geldi.⁶⁵

Şarkla erken dönem ilişkilerine rağmen oryantalizm, başka bilim sahaları gibi I.Petro zamanında başladı ve onun reformları sayesinde gerçekleşti. Petro, oryantализmin sunduğu bilginin devletin yeniden yapılanması için hem dış hem iç politikasının vazgeçilmez bir kaynağı olduğunu çok iyi anlamıştı.⁶⁶ I. Petro zamanında ilk olarak Şark dillerini öğrenme amacıyla hususi okullar kurmaya yönelik adımlar atıldı. I. Petro Batı ile birlikte Doğu ile de ilişkilere büyük önem vermişti. İlk Kur'an tercümesi de onun emri ile Petr Posnikov tarafından (1716) gerçekleştirilmişti.⁶⁷

I. Petro tarafından 1721–1722 yıllarında düzenlenen İran seferinde Derbend'te çok kıymetli şark el yazmaları bulundu ve bunların incelenmesi Rus oryantализminin gelişiminde önemli rol oynadı.⁶⁸ Ayrıca onun zamanında Şark memleketleri: Çin, İran, Buhara (1718), Sibirya (1718), Kamçatka ve Kuril adaları, Kafkasya (1717), Amuderya ve Hazar denizi bölgelerine düzenlenen seyahatler de oryantализmin gelişmesine katkı sağladı.⁶⁹ I. Petro *Kunstkamera* (Nadir Eşya Koleksiyonu) ve Şark memleketleri hakkında toplanan kitaplar, elyazmaları, haritalar ile eşyaların muhafaza edildiği bir kütüphane kurdu.

Rusya'da XVIII. yüzyılda başlayan pratik şark dillerini öğrenme hareketinin ve o zamanki çalışmalarının çoğunda XVII-XVIII. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan filooryantalizmin (oryantalizm sevgisi) etkisi vardı.⁷⁰

“Oryantalizm de diğer bilim sahaları gibi devletin politikası ile ilişkili oldu ve sıkı kontrol altında tutuldu. Profesörler İslâmiyet konusuna çok yüzeysel olarak yaklaşabiliyorlardı ve onların Arap düşüncesinde hiçbir orijinal şeyin olmadığını” öğretileri gerekiyordu. Çünkü o düşünceler “Yunanlar'dan alınmış ve Araplar

⁶⁵ Barthold, a. g. e. , s. 536.

⁶⁶ A. M. Kulikova, *Vostokovedeniye v Rossiyskikh zakonodatelnih aktah (konets XVIIv. -1917)*, St. Petersburg 1994, s. 12.

⁶⁷ A. A. Alov, N. G. Vladimirov, s. 34; Smirnov, s. 25.

⁶⁸ Smirnov, s. 25.

⁶⁹ Kulikova, a. g. e. , s. 14

⁷⁰ N. A. Kuznetsova, “*Vostokovedeniye*” *Bolshaya soyetskaya ensiklopediya*, Moskva 1971, c. V, s. 390.

tarafından bozulmuştu”... XVII. yüzyılda Rusya’da şark dillerini bilmek lüzumsuz ve egzotik bir iş olarak görülüyordu.⁷¹

Ruslar’ın devlet politikası Şark halklarına karşı birkaç kere değişti. Kraliçe Elizabetta Petrovna devrindeki (1740–1762) misyonerlik hevesleri beklenmeyen bir sonuç verdi ve İslâm’ın güçlenmesine ve Rusya’nın steple olan sınırlarında Müslüman bilim dünyasının yeni merkezinin, Rus yöneticilerin himayesi altında kurulmasına sebep oldu. Bu faaliyetlerde hiçbir ilmî sesin olmadığını Barthold üzümlere ifade etmiştir.⁷²

1762 yılında II. Katerina’nın tahta geçmesi ile devletin politikası tamamen değişti. O İslâmiyet’i himaye altına aldı ve onun için de Tatarlar’ın arasında şerefli “Ebi patşa”(Çariçe-nine) lakabı aldı. Onun 1773 yılında “bütün dini inançlara karşı hoşgörü” hakkındaki ikazı (ferman) sadece Hıristiyanlaştırmayı değil o zamanlarda geçerliliğini koruyan camileri yapma yasağını da durdurmuş oldu.⁷³ “1787 yılında, II. Ekaterina’nın kararnamesi ile, Rusya’da ilk kez, Petersburg şehrinde “Kırgız’lara” (Kazaklara) bedava dağıtmak için Kur’an’ın tüm metni Arapça olarak bastırıldı. Ayrıca, devlet bütçesinden camilerin yaptırılması emri verildi. II. Ekaterina’nın kendi deyimleri ile bunlar “Müslümanlığı yaymak için değil, onları avlamak” için yapılmıştı.⁷⁴

Ruslar’ın Şark memleketleriyle yüzyıllarca süren ilişkileri çeşitli dönemlerde farklılıklar arz etti. Bu Rusya’nın Avrupa ve Asya arasında köprü olma misyonundan kaynaklanıyordu. Rusya Devlet yapısı oluştuktan sonra, Şark hem dış hem iç politikasının başlıca ilgi alanı olan büyük devletlerin biri haline geldi. Şarkiyat sadece ilmi amaçla olmayıp, devletin Şark halklarını ve dillerini bilen uzmanlara olan ihtiyacından dolayı ortaya çıkmıştı.

Devlet, politikasının gereği olarak devlet erkânını Şarkiyat uzmanlarını hazırlamaya önem vermeye mecbur etti. Bu konuda yönetimin girişimleri, bazı devlet kurumlarını farklı devirlerde farklı şekilde şarkiyatçılığın gelişmesine katkıda bulunmaya zorladı. Oryantalizm’in pratik kanadının gelişmesi ile birlikte ilmi kanadı da gelişti. Bu ikisi, tarihi seyir içinde bir biriyle o kadar alakalı idi ki, onların tarihini ancak bir bütünlük içerisinde incelemek mümkündür.

⁷¹ Barthold, a. g. e. , s. 537-538.

⁷² Barthold, a.g.e.,s. 539-540.

⁷³ A. A. Alov, N. G. Vladimirov, a. g. e. , s. 36.

⁷⁴ E. A. Rezvan, “Koran v Rossii”, s. 50.

Rusya’da Oryantalizm’in ortaya çıkmasının ilk devri I. Petro zamanında (1682–1725) başlayıp XVIII. yüzyılın sonuna kadar sürdü. Bu devirde hem ilmi hem eğitim sahasını yöneten hususi bir müessese olmadı. Şarkiyatla ilgili olan İlim Akademisi, Kazan ve Moskova’daki jimnaziler, Halk Okulları, Dinî Akademi ve Ruhban Mektepleri, doğrudan veya dolaylı olarak (Yüksek Gizli Şura, Bakanlıklar, Sinod, Bakanlığın Yürütme Kurulu müesseseler) Senato’ya bağlı idi. Adı geçen birimlerin kararları imparator tarafından onaylandığı gün kanun hükmüne geçebiliyordu.

İkinci devir ise I. Aleksandır (1801–1825) zamanında başladı ve 1917-1918’de sona erdi. XIX. yüzyılın başlarındaki toplumsal reformlar ve bakanlıkların oluşumu esnasında yeni devlet yapısında Oryantalizm kendi yerini aldı. Bu dönemden itibaren oryantizm ve onunla ilgili olan İlim Akademisi, ilmî müesseseler, kütüphane, müze, üniversite, enstitü ve diğer eğitim birimleri Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Ayrıca oryantizm Dış İşleri ve İç İşleri Bakanlığı, Askeriye ve Sinod’da da faaliyet gösteriyordu.

1854–1855 yıllarında Petersburg’daki hususi Şark Dilleri Fakültesi’nin kurulması Rusya’daki oryantizmin gelişmesinde önemli rol oynadı ve 1880’lerde gösterdiği başarılar Avrupa kamuoyu tarafından da benimsendi.

“1917–1918 yıllarında birçok müessese kapandı veya kendi faaliyetlerinin istikametlerini değiştirdi. 1920-1930 arasında oryantizm alanında her zaman isabetli olmayan birçok oluşum gerçekleşti. Bu arada oryantizm büyük ilim adamlarını da kaybetti. Bununla birlikte XVIII-XIX yüzyıllardaki oryantizmin topladığı tecrübelerinin başarıları ve ilerici gelenekleri, zamanımızdaki araştırmacıların istifade etmesine yardımcı olabilecek niteliktedir.”⁷⁵

C. Batı Oryantalizminin Etkisi

I. Petro devrinde Rusya, tarihinin dönüm noktasına gelmişti ve bu yolda ilerlemek için de Avrupa kültürünü kendine örnek aldı. I. Petro bu amaçla siyasi, askeri ve kültürel alanda yeni reformlar gerçekleştirdi ve böylece Rusya bir Avrupa devleti olmaya karar vermiş oldu.

16 Nisan 1702 yılında Petro’nun Batı Avrupa’dan yabancıları çağırma ile ilgili fermanı çıktı ki, bu aynı zamanda Rusya’da Batı Avrupa medeniyetinin yaygınlaşmasının başlangıcı oldu.

⁷⁵ A. M. Kulikova, s. 58-59.

Petro'nun "Akademi kurma" fikri Rusya'ya yabancı bilim adamlarının gelmesine, bilhassa Almanlar için geniş bir kapı açmış oldu. XIX. yüzyılda Rus Oryantalizmi sadece Alman etkisinde kalmadı, Fransa'dan davet edilen Şarmua ve Brosse de Rus oryantalizminin gelişmesine katkıda bulundu.

Çar Nikolay Pavloviç zamanında yabancılar bilhassa Fransızlar ve Almanlar çokça çağrıldı, onlara hazineden bol para ayrıldı ve madalyalar verilerek teşvik edildiler. Bu yüzyılda devletin görüşü Rus bilim adamlarının aleyhine dönüştü. Yerli bilim adamlarına hiç güven olmamasına karşılık, yabancılar önünde "baş eğme" hâkimdi. Ekonomik alanda yabancı sermayeye muhtaç olan çarlık hükümeti, ilim sahasında da onlara ihtiyaç duydu. Rus bilim adamlarında her zaman Batı Avrupalılar'ın "öğrencisi" durumunda olmasını isteyen bir anlayış vardı. Yerli bilim adamları çok az teşvik ediliyordu. Devlet desteği ile sadece dar sahadaki pratik amaçlar doğrultusunda birimler kurulabiliyordu. İlmî Rus oryantalizmi ancak Moskova ve Petrograd'taki arkeoloji birimlerinde kendisine yer bulabilmişti.⁷⁶

1912 yılında İslâmiyet ile ilgili derginin çıkarılması bile fazlalık olarak görüldü ve "eğer bize ilmî bir şey gerekiyorsa, biz onu yabancı basında bulabiliriz" dendi. Barthold, Batının verdiği bilgilerin Rusya ile komşu olan Müslüman ülkeler hakkında yeterli ve doğru olmadığını Rus hükümetinin bir yığın bilgi içerisinde doğruyu bulmada zorlandığını söylemiştir.⁷⁷

XIX. yüzyılda Rus edebiyatında İslâm peygamberinin biyografisini hazırlama denemeleri yapıldı. Bu çalışmaların çoğu Arapça kaynaklara değil, Avrupalılar'ın araştırmalarına dayanıyordu. Buna örnek olarak M.N. Petrov'un *Magomet. Proishojdeniye İslama* (Magomet. İslâmiyet'in Ortaya Çıkışı 1865–1882) eserini vermek mümkündür. Yazar bu çalışmasında Muir, Sprenger ve başka Avrupalı İslâmiyatçıların eserlerinden bolca yararlandı.⁷⁸

Rus oryantalistleri İslâmiyet konusunda bazı değerli çalışmalar ortaya koydularsa da, özgün çalışmalar ortaya koymak yerine, sadece Şark yazarlarının veya Batılı bilim adamlarının eserlerini işlemek veya tercüme etmekle yetinmişlerdir. Mesela, Arabiyatçı N. A. Mednikov, büyük yeteneğe sahip olmasına rağmen İslâmiyat konusunda orijinal çalışma yapmak yerine A.Müller'in *İstoriya İslama s Osnavaniya*

⁷⁶ Barthold, *Soçineniye*, s. 542.

⁷⁷ Barthold, a.g.e.,s. 541-544; Smirnov, s. 68.

⁷⁸ Smirnov, s. 79.

do Noveşih Vremen (Doğuştan Günümüze Kadar İslâm Tarihi) adlı 4 ciltlik kitabını çevirmiştir. Moskova ekolünün kurucularından olan Prof. A.E. Knmskiy, İslâm konusunda yaptığı çalışmaların çoğunda yabancı kaynakları derleyen ve tercüme eden kişi olarak bilinmiştir. Hatta tanınmış İslâmiyatçı A. E. Şmidt bile 1912 yılında “Oçerki İslama, kak religii” (Din Olarak İslâmiyet Hakkında Denemeler) çalışmasında birçok orjinal görüş ortaya koymuş olsa bile, çoğunluk itibarıyla İ.Goldziher’in *Lektsii po İslamu* (İslâm Hakkında Dersler) eserine bağlı kalmıştır.⁷⁹ 1911 yılında genç ve yetenekli bilim adamı İ.Yu. Kraçkovskiy (daha sonraları bu kişi Rus oryantalistlerinin en büyük ismine dönüşmüştür) İ.Goldziher’in bir başka *İslâm* konulu eserini tercüme etmiştir.⁸⁰

W.W. Barthold Rus oryantalistlerinin İslâmiyat araştırmalarında Batı Avrupa’nın ulaştığı ilmi seviyeden geride olduğunu belirterek, ilim dünyasında öne çıkan, büyük çaptaya kayda değer Rusça çalışmanın olmadığını belirtmiştir. Hocası olan Rozen hakkında Barthold: “Rus okuyucuları arasında İslâmiyet ve onun tarihi hakkında Batı Avrupa’nın ilmî neticelerinin yaygınlaşmasında büyük emek harcadı” diyerek, Rus bilim adamlarının sadece Batı Avrupalılar’ın, bilhassa Alman bilim adamlarının ulaştıkları neticeleri yaygınlaştırmakla yetindiklerini söylemiştir.⁸¹

XX. yüzyılın başlarında Rus Arabiyat’ı ilk yüzyılını tamamlarken Batı Avrupa Arabiyat’ından iki yüz yıl arkada idi. Rusya’nın Şarka o kadar yakınlığı ve belgelere ulaşma kolaylığının yanında, ilmî metodolojinin olmayışı Rus oryantalizmine önemli katkı sağlayamama gibi bir sonuç verdi. O devirlerde Arabiyat sahasında önde olan Hollanda ekolü Rus oryantalizminin gelişmesine önemli derecede tesir etti. Ayrıca daha sonraki bölümlerde rastlayacağımız, birçok Rus oryantalizminin kurucusu, eğitimlerini Batıda tamamlamış ve Batı’daki ekollerin etkisinde kalmış ilmi şahsiyetlerden oluşmuştur. Mesela, kendisi Batı Avrupalı olan Fren’in yaptığı çalışmaları ve yetiştirdiği öğrencileri ile Rus oryantalizmine katkısı büyüktür. Moskova ekolünün kurucularından olan A. V. Boldirev Fransa’daki Silvester de Sacy ekolünde okumuş, onun metotlarını benimsemiş ve yaygınlaştırmıştır. St. Petersburg ekolünün önemli isimlerinden olan V.F.Girgas S.de Sacy’nin öğrencilerinden ders almış ve Arabiyat alanındaki ilgisi onların etkisinde oluşmuştu. Rus Oryantalizm’inin kurucularından en

⁷⁹ Smirnov, s. 96-97

⁸⁰ İ. Goldziher, *Die Religions des İslâms*, çev: İ. Yu. Kraçkovskiy, St. Petersburg 1911.

⁸¹ Barthold, a. g. e. , s. 539-540.

önemli isim V. R. Rozen de Batı Avrupalı bilim adamlarından ders almış ve dönemin önde gelen büyük Avrupalı oryantalistleri ile de sürekli temas halinde bulunmuştur.⁸²

D. Rus Oryantalist Ekollerin Oluşumu

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Rus oryantalizminin oluşumunda Batı oryantalizminin etkisi büyüktü, bilhassa Alman ekolünün hegemonyası vardı. Rus bilim dünyasındaki Batının tahakküm ve tekebbürüne karşı çıkarak, Rus ilmî oryantalizminin gelişmesini isteyen, meşhur kimyager Lomonosov, Rus Oryantalizminin kuruculardan biri olan O. İ. Senkovskiy gibi şahıslarla birlikte bir grup bilim adamı da ortaya çıkmaya başlamıştı. Barthold bu durumu şöyle ifade etmektedir: “yerli bilim adamlarının çalışmalarına karşı duyarsızlığın ve bu Alman tahakkümünün giderilmesi, Rus ilmi için iyiliğin kötülük karşısındaki zaferi olacaktı”⁸³

XIX yüzyıldaki İslâm tarihi hakkındaki çalışmaların hepsi Batı Avrupalı bilim adamlarının eserlerinin işlenip değerlendirilmesinden oluşuyordu. Rus oryantalizmine özgün çalışmalar ancak o yüzyılın sonunda ortaya çıkmaya başlamıştır.⁸⁴

Rus oryantalistlerini yetiştirme ilk önce Kazan Üniversitesin’de (1807 yılından itibaren), sonra Petersburg Üniversitesin’de (1819 yılından itibaren) yürütüldü. 1819 yılında Rusya’da St. Petersburg’da Şarka ait el yazmaları ve madeni paraları toplayan Asya Müzesi açıldı ve burası akademik Oryantalizmin merkezi haline geldi⁸⁵.

Rus oryantalistleri Şarkiyat alanında yeni sahalar kurarak (Türkoloji, Kafkasoloji) değerli çalışmalar yaptı. Rus bilim adamları tarafından Türk, Moğol, İran, Kafkasya, Mançur dillerinin çoğu araştırıldı; Rus Sinoloji ekolü dünyaca itibar buldu. Ayrıca Rus bilim adamlarının Hindistan’ı araştırma konusunda da epeyce çalışmaları oldu. 1852-57 yılları arasında büyük, 1879-89 yıllarında da kısaltılmış Sanskrit dili sözlüğü hazırlandı ki, bu dünya literatürüne “Petersburg sözlükleri” olarak girdi.

Arabiyat sahasında O. İ. Senkovskiy, A. V. Boldırev, G. S. Sablukov, H.D. Fren, D. A. Hvolson, V. F. Girgas ve V. R. Rozen’ler Rus oryantalistlerin en büyük isimleri oldu.

Rus oryantalistlerini hazırlayan en önemli merkezler **Kazan, Petersburg, Moskova Üniversiteleri** ve Moskova’daki (1872) **Lazarev Enstitüsü** oldu. En önemli

⁸² Barthold, *Soçineniye*, s. 539-540.

⁸³ Barthold, a.g.e.,s. 544.

⁸⁴ *İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya s seredini XIX veka do 1917 goda*, Moskova 1997, c. II, s. 187. .

⁸⁵ N. A. Kuznetsova, *Vostokovedeniye*, V, s. 391.

sürekli yayınlar da şunlar idi: *Azyatskiy vestnik* (St.P., 1825-27), *Melanges asiatiques* (1852-92), *Zapiski Vostochnogo otdeleniya Russkogo arheologičeskogo obşestva* (St.P., 1887-1921), *İzvestiya Russkogo geografičeskogo obşestva* (St.P-M, 1865), *Hristiyanskiy vostok* (P., 1912-20), *Mir İslama* (St.P., 1912-13), *Uçeniye zapiski Kazanskogo universiteta* (Kazan, 1834), *Trudi po vostokovedeniyu Lazarevskogo vostochnogo instituta* (Moskova,1889-1916) vb.⁸⁶

Rus oryantalizmi Batı oryantalizminden geç başlasa bile, XX. yüzyılın başında, geçen yüz yıl gibi süre içerisinde, Batı oryantalizminin ulaştığı seviyeyi yakalamıştı. El yazmalar fonunu ve ciddi kütüphanelerini kurarak, kendi oryantalist birimlerine sahip olmuştu. O devirde Rus oryantalizmi özgür ilmi geleneğini hem destekleyecek, hem öğretecek kadar yeterli kadroya sahip bulunuyor ve Batıda da itibar görüyordu.⁸⁷

E. İslamiyet Hakkında Çalışılan Devreler

1. Eski Rusya’da İslam’a İlişkin Bilgiler (XI. XIII. yy.)

Eski Rusya’da İslam’la ilgili ilk bilgiler, Kiev Rusyası dönemine aittir. Sadece Yunan tarihçi yazarlarının yapıtları değil, gezginlerin ve tüccarların yazılı anlatımları, bununla birlikte Ruslar’ın doğudaki göçebe komşularıyla doğrudan tanışıklığı bu bilgilerin kaynağıdır. Ruslar’ın doğu ülkeleriyle yaptıkları ticaret, kurdukları diplomatik ilişkiler, bu doğu komşularıyla aralarında çıkan savaşlar, tanınan coğrafyanın genişlemesine ve Ruslar’ın doğu halklarının yaşam tarzı, dilleri, tarihleri ve kültürleriyle tanışmalarına yardımcı oldu.

Aynı zamanda, bir dizi doğu ülkesinde yayılmış olan İslam diniyle tanışıklığı da bunlara dâhil etmek mümkündür. İslam’a duyulan ilgi, her şeyden önce, Hıristiyan kilisesinin güçlü etkisi altında biçimlenerek egemen feodal sınıfın ideolojisini yansıtan dönemin yazılı yapıtlarının niteliği olarak ortaya çıktı. Hıristiyan kilisesi, ancak Kiyev Rusya’sında kök saldıktan sonra, diğer dinlerin en başta da ona rakip olarak görülebilen İslam ve Yahudiliğin eleştirisine ayrı bir önem vermeye başladı.

Sonraki yazılarda temel olan bir takım bilgilerin bize ulaşması rastlantı değildir. Bu durum hıristiyanlığı bir devlet dini olarak görmek gibi tarihi bir olayla bağlantılı görülen prens Vladimir Svyatosloviç (978–1015) in dönemine ait İslam dini hakkındaki

⁸⁶ Kuznetsova, a.g.e., s. 390-391.

⁸⁷ İ. Yu. Kraçkovskiy, *İzbranniye soçineniya*, V, s. 105.

düşünceleri gerçeğe yakın tahmin etme olanağı sunmaktadır. XI. yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilebilecek olan “Akıllı Paleya”nın ilk biçimlerinde, “Bir Filozofun Sözleri”nde İslam’a yönelik eleştirel sözlerin edildiği gerçek dinler hakkında öyküye (Bohmiçin Dini) rastlanmaktadır.⁸⁸

Akademisyen İ. Yu. Kraçkovski’nin işaret ettiği gibi, kaynaklardan biri olan “Akıllı Paleya”nın kısmen Yahudi karşıtı kısmen de İslam karşıtı eğilimler içeren bu özgün politik yapıtın kaynaklarından biridir. Kraçkovski daha sonraları, Moskova Rusyası’nda, “Rus kronolojisi’nin ilk redaksiyonuna, XIV. yüzyılda Bulgaristan’da çevrilen XI. Yüzyıl araştırmacısı Konstantin Manasiya’nın kronolojisinden alınma düşünceler eklendikten sonra, Amartol’un kroniğinden de “Bahmet’in Dinsel Sapkınlığı” adlı makalenin alındığını yazmaktadır.⁸⁹

Böylece XI. yüzyılda Hz. Muhammed’in veya o dönemde denildiği gibi Bohmiç’in dini (İslam) hakkında düşünceler içeren kronoloji yazarı Geogriya Amartol’un eseri Rusça’ya çevrildi. Değişik dinlerden, bu arada İslam’dan da prens Vladimir’e elçi olarak gelen din tebliğcileri ile ilgili öyküleri içeren “İlk Dergi” ve “Geçmiş Yılların Öyküsü” gibi önemli yapıtlar, bu türden kaynaklardır.

İçinde Doğu halklarının karakter özellikleri, alışkanlıkları ve dinsel inançları hakkında-birtakım düşüncelerin sık sık belirtildiği “Rusların İstanbul, Atina ve Uzaktaki Filistin’e Yolculukları” genel başlıkları altındaki anılarından oluşan seyahat yazıları, gezgin Rusların ilk kaleme aldıkları eserlerdendir. XIII. yüzyıldaki Moğol saldırısı, Rus gezginlerinin kendi toprakları dışına yaptıkları yolculukları çok zorlaştırdı; öyle ki bu dönemde bu yolculuklar son buldu denilebilir.⁹⁰

2. Rus Yapıtlarında İslam’a İlişkin Bilgiler(XIV. XV. yy.)

Rus halkının Moğol boyunduruğuna ve İslam bayrağı altında sık sık ortaya çıkan göçebe toplulukların istilalarına karşı mücadelesi, bu dönemde İslam dinine ilginin artmasına yol açtı. Özellikle 1453 yılında Türkler’in İstanbul’u alması ve önce Bizans’ın, ardından da Rum Pontus (Trabzon) İmparatorluğu’nun ortadan kalkması, daha sonra da Balkan Yarımadası’nın Türkler tarafından ele geçirilmesi, ardından Sırbistan, Bulgaristan, Moldavya, Bosna ve Tuna çevresinde yer alan diğer toprakların,

⁸⁸ Smirnov,N.A.,*Sovyet Rusya’da İslam Tarihi İncelemeleri*, çev. A. Berberoğlu, Evrensensel Basım Yayın, İstanbul 2005s. 19.

⁸⁹ İ. Yu. Kraçkovskiy, *Oçerki po istorii russkoy arabistiki*, Moskova 1950, s. 21.

⁹⁰ Smirnov, s. 20.

Türkler'in eline geçmesi İslam'a duyulan bu ilgiyi daha da artırdı. Bunların ardından da Kırımın, Don nehri ağzının Türkler tarafından alınması ve Karadeniz kıyılarındaki ticaret kolonilerinin ortadan kaldırılması, Karadeniz ticaretinin Türkler tarafından örgütlenmesi ve Karadeniz'in kapalı bir Türk denizi haline gelmesi, yüzyıllarca Karadeniz ve Karadeniz ticaretiyle bağları olan ülkelerin ve halkların refah ve sonraki yaşamları üstünde olumsuz şekilde etkisini gösterdi.

Osmanlı İmparatorluğu ile Astrahan, Kazan ve diğer Tatar hanlıkları kimliğiyle ortaya çıkan Altınordu Devleti'nin kalıntıları arasında kurulan bağlar, Ruslar'ın doğudaki komşularına karşı daha fazla ilgi duymalarını sağlayamazken Rus devleti ile Kırım Hanlıkları arasında pekişen doğrudan diplomatik ilişkiler bunu temin etti. Bu da Rus kroniklerinde (vakayiname) ve dönemin diğer yapıtlarında Türkler ve Tatarlar hakkında yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağladı. Böylece Rusya da, Doğuyu konu alan tarih biliminin temelleri atılmış oluyordu. Bu tarih bilimi, dinsel-mezhepsel çevrelerin güçlü etkisi altında biçimlenen egemen sınıfın ideolojisini yansıtıyordu. Bu nedenle, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yaşanan çatışma konusu, Ruslar'ın doğuya yaptıkları “gezilerde” ana biçimiyle vakayinamelerde ve diğer eserlerde baş yeri tutmaktadır. Bu eserlerde Müslüman dinine özgü ayinlerin oldukça ayrıntılı betimlerini bulmaktayız.⁹¹

XIV. yüzyıla gelindiğinde Doğuya “geziler” yeniden başlatılır ve XV. yüzyılda Balkanlar'ın ve İstanbul'un Türkler tarafından fethi ile bu gezilerin sayısı önemli ölçüde artar. Bu dönemde tüccarların gezileri başka bir bilimsel ilgi kazanır. Tverli tüccar Afanasiy Nikitin 1466–1472 yılları arasında Hindistan'a yaptığı yolculuğun anlatıldığı ünlü “Üç Denizaşırı Gezi” isimli eser doğu hakkındaki bilgilerin gelişmesinde çok ayrı bir değer taşımaktadır.⁹²

XV. yüzyılın sonlarında, Rusya'da Hz. Muhammedle ilişkin bilgilerle birlikte İslam'ın kutsal kentleri Mekke ile Medine'nin betimine ayrılmış özel bir çeviri yapıt ortaya çıkar. Bu eser, 1493 yılında Moskova'da, “Romalı Koca Ludovik'in Muhammed'in Muhteşem Türbesini Ziyareti” adıyla yayınlandı. Yapıt XVI. yüzyılda Rus Vakayinamesi'ne alındı. Eserde sadece İslam Tarihiyle bağlantılı Arap Kentleri

⁹¹ Smirnov,s. 24.

⁹² Afanasiy Nikitin, *Hojdeniye Za Tri Morya*, Moskova 1948.

Mekke ile Medine üzerine yazılanları değil, bunun yanında Hz. Muhammed ile ilgili her türlü haberi de buluruz⁹³.

3. Rus Betiklerinde İslam'a İlişkin Bilgiler (XV. XVIII. yy.)

XV. XVI. yüzyıllarda Rus Devleti, Osmanlı İmparatorluğuyla, Azerbaycan ve İran'daki Safevi monarşisiyle doğrudan ticari ve diplomatik ilişkiler içine girer ve defalarca Hindistan'daki büyük Moğol İmparatorluğu'yla dostluk ilişkileri kurmayı dener. Bununla birlikte bu dönem, Rus halkının Türkler'den, Kırım Tatarları'ndan ve diğer göçebe topluluklarından gelen istilalara karşı verdiği korkunç bir savaş dönemidir. Rus devletinin Türkler ve Kırım hanlıklarıyla girmek zorunda kaldığı savaş, Rus şehirlerinin ve köylerinin yakılıp yıkılması, esir alınmaları ve on binlerce insanın köle olarak satışını beraberinde getiren sayısız Türk ve Tatar saldırısının doğmasına yol açmıştır.

“Rus Kroniğın” de sadece Türkler'in tarihi ve yaptıkları fetihlerle değil, aynı zamanda dinleri olan İslam'la da ilgili dikkat çekici bilgiler buluruz. Filozof Konstantin'in Sırpça olarak yayımlanan “*Despot Bay Stefan Lazareviç'in Yaşamı*” adlı eserinden Kronik'e zengin belgeler alınır. Bunlardan bir kısmı: a) Büyük Sırp prensliği. b) Voloha ile Ugra'nın Beyazıt'le savaşı. c) Timur ve Timur'un Yıldırım Beyazıt'e karşı zaferi. d) Yunan Krallığı. e) Müslümanlık hakkında, Misyon hakkında, Muhammed hakkında. Bu eserde Türkler'in Balkan Yarımadası'na yerleşmelerinden çokça söz edilir. Eserde, Orhan Bey'den İstanbul Fatih Sultan Mehmet'e kadar uzanan bir çizgide ayrıntılı bir Türk tarihi sunulmakta, bir de doğumundan ölümüne kadar yaşamı yazılan Timur'un öyküsü anlatılmaktadır.⁹⁴

1575 yılında ölen ünlü Polonyalı tarihçi Martin Belski'nin, henüz hayattayken Rusya'da ün kazanmış olan kroniği, İslam tarihini öğrenecekler için büyük önem taşır. Bu kronikte Hz. Muhammed ve Müslümanlık hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler veriliyor. Bu bilgiler, Supralski'nin 1578–1580 yılları arasında, “*Yahudiler'e, Protestanlar'a ve Müslümanlar'a karşı yöneltilen polemikler*” adlı kitabına girdi.⁹⁵

1692 yılında, Rus araştırmacı Andrey Lızlov'un XVIII. yüzyılda defalarca basılan “*İskitlerin Tarihi*” adlı kapsamlı eseri yayımlandı. Bu eserde, geniş bilgiler içeren Türk tarihiyle birlikte, ikinci kısımda özel olarak İslam dinine ayrılmış bölümler

⁹³ Smirnov, a.g.,s. 25.

⁹⁴ N. A. Smirnov, *Oçerki istorii izuçeniya İslama v SSSR*, , s. 26.

⁹⁵ Kraçkovskiy, *Izbrannıye Soçineniya*, s. 28.

yer almakta, buna örnek olarak III. bölümünde geçen, “Savaş ve Barış Zamanlarında Tatarların İnançları ve Gelenekleri”, ve IV. bölümünde geçen, “Muhammed’deki Arap Çekiciliği ve Ona Yakıştırılmış Büyüleyici Güzellikler”⁹⁶ adlı başlıkları gösterebiliriz.

1716 yılına gelindiğinde I. Petro’nun emriyle Kur’an ilk kez Rusça’ya çevrildi. Bu çeviriyi Rus bilim adamı Petro Posnikov yaptı. Petro Posnikov, Kur’an’ı De Rier’in 1647 tarihli Fransızca metninden çevirdi. Bu kitap “*Muhammed’in Kuran’ı veya Türk Kanunu*” adıyla Rusça’ya çevrildi.⁹⁷

İslam tarihiyle ilgili başka bir eserde Moldovyalı çiftlik sahibi olan ve 1711’de Rusya’ya yerleşen Dimitri Kantemir, I. Petro’nun görevlendirmesiyle “Muhammed Dininin Sistemi veya Durumunun Kitabı”adında eser kaleme aldı. Bu kitap 1722’de Petersburg’da yayımlandı, altı bölümden ibaret idi. Birinci bölüm, “Sahte peygamber Muhammed hakkında” konusunu taşımaktaydı. Bu eser Osmanlı Devlet i’nin politik sistemi olarak İslam dinini inceleme denemesi olmakla birlikte, yazar İslam’ın kurucusuna ve onun getirdiği Kur’an’a karşı hoşgörüsüzlüğünü gizlemiyor ve düşmanca tutumunu açıkça gösteriyor. Dimitri Kantemir için Kur’an, yüzyıllarca süren bir yalanlar yığını, bir toplu masallar kitabından başka bir şey değildi. Aynı dönemde Dimitri Kantemir, büyük bir dikkat ve özenle ve yeterince ayrıntılı olarak, okurunu İslam’ın değişik yönleriyle olduğu kadar Müslüman tarikatlarıyla da tanıştırır.⁹⁸

4. XII. Yüzyılda ve XIX. Yüzyılda İslamiyet Çalışmaları

Daha önce de söylediğimiz gibi Rusya’da Kur’an’ın birinci çevirisi 1647’de Petro Posnikov tarafından yapıldı, ikinci çevirisi ise 1790 yılında M.Verevkin tarafından De Rieri’n Fransızca metninden “Altıncı Yüzyılda Tanrı tarafından Ona Gökten Gönderilen, Kendisi de Tanrının Son ve En Büyük Peygamberi Olan Arap Muhammed’in Kitabı Kuran” adlı isimle çevirisi yapıldı. Bu çeviri, kütüphaneci Sorbonlu rahip Ladvokatı’n yazdığı tarihi sözlükten alınan ve “Düzmece Peygamber Muhammed’in Kısa Yaşamı”adıyla Rusya’da ilk kez basılan çeviriden daha öncedir. Üçüncü çeviri de, 1792 yılında “*Muhammed’in Kur’an’ı*” adıyla Aleksey Kolmakov tarafından İngilizce’den yapıldı.⁹⁹

⁹⁶ N. A. Smirnov, *Oçerki istorii izuçeniya İslama v SSSR*, s. 26.

⁹⁷ Smirnov, s. 26.

⁹⁸ Baymirza Hayıt, “Sovyetler Birliğinde İslam Araştırmalarının Temayülleri”, *Uluslar arası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 41; N. A. Smirnov, a. g. e. s. 27

⁹⁹ Smirnov s. 39–40

XVIII. yüzyılda, Kuran çevirileriyle birlikte, sadece Muhammed peygamberi ele alan özel bir yazım kolu oluştu. İslam Peygamberinin yaşamı ve eylemlerini konu edinen en popüler yapıtlardan biri, Hz. Muhammed'in ortaya çıkış zamanını ve yerini doğru olarak gösteren “Düzmece Peygamber Muhammed'in Yaşamının Ayrıntılı Anlatımı”dır. Yazarın adı sadece baş harfleriyle P.A. belirtilmiş olan bu eser Bilimler Akademisi'nin yardımıyla 1792'de Petersburg'da basılmıştır. Yine Peygamberin hayatını konu edinen başka bir eser de biraz daha erken dönemde 1774'te Petro Bogdanoviç tarafından “*Kur'an'lı Muhammed*” adıyla yayınlamıştır.¹⁰⁰

Çar Rusyası'nın İslam araştırmaları arasında, zamanında çok tesir bırakan eser, Vladimir Solovyev tarafından yazılan “Muhammed: *Onun hayatı ve onun dini talimatı*” (Magomet ego jizni i religioznoye uçeniye) adlı, 1896'da neşredilen kitapçık . Solovyev Hz. Muhammedin peygamber olduğunu inkâr etmemiş, fakat İslam dini “Kültürsüz halklar için yararlıdır” ve “Universal kültüre (Hıristiyanlık kültürüne) göçmenin başlangıcıdır” diye fikir bildirmiştir.¹⁰¹

F. İslamiyet Hakkında Çalışmaları Bulunan Oryentalist ve Yazarların Öncüleri¹⁰²

1. Aleksandr Sergeviç Puşkin (1799–1837)

Rusya'da İslamla ilgili araştırma ve inceleme yapan ve eserlerinde İslam'a yer veren yazarların önemlilerinden biri de meşhur Rus şairi A.S. Puşkindir. Puşkin, 1824 yılında Mihaylovskoye köyünde sürgünde bulunduğu dönemde yazdığı “*Kur'an'a öykünmeler*” adlı eserinde, doğuyla ilgili en sevdiği konuyu işler. Puşkin'in bu eserine, M.Verevkin'in 1790 yılında yayımlandığı Rusça Kur'an çevirisi kaynaklık eder. Puşkin, Kur'an'da etkili ve şiirsel bir söylemle açıklanan pek çok ahlaki gerçeklikleri temsil eden karakterden bağımsız olarak bu ahlaki gerçekliklere saygı duymakla birlikte, Kur'an'ın içeriğini eleştirel bir tarzda kavramıştır.

Puşkin yazdığı Kur'an'a Öykünmelere “özgür öykünmeler” diyerek Kur'an'ın ana içeriğini çok iyi kavramıştır. Her şeyiyle Tanrı'ya bağlı olan Muhammed peygamber, birkaç güzel sözcükle şöyle betimlenmektedir:

¹⁰⁰ Smirnov s. 36–40

¹⁰¹ Baymirza Hayıt a. g. m.

¹⁰² Biz bu konuyu daha çok İslam tarihi açısından ele alarak eserleri bulunan ya da yapıtlarında eleştirileri bulunan oryentalistlerin ve yazarların eserleri ve eleştirilerini araştırdık.

Susuzluktan yandığın gün Ben değil miydim?

Susuzluğunu gideren çöl sularıyla?

Dilini armağan veren Ben değil miydim?

Akılların üstünde güçlü otoriteyle sana?

Ve daha sonra peygambere öğüt verir: Metin ol, yalan ve aldatmadan nefret et, gerçeğin yolunu izle, öksüzleri sev, vaaz et benim Kuran'ımı korkudan titreyen alçağa!

İlk öykünmenin içeriği böyledir. Üçüncü öykünmede, Kuran'da temel olan Tanrın'ın kudreti ve insanın hiçliği şeklindeki düşünce canlı bir anlatımla ortaya konmaktadır. Tanrı şairin ağzıyla soruyor:

Neden böbürlenir ki insanoğlu?

Yeryüzünde çırılçıplak doğduğu için mi,?

Daha kısa diye mi bir asırdan ömrü,

Yoksa zayıf doğduğu ve zayıf öleceği için mi?

Tanrı istediği gibi onu öldürecek

Ve yeniden diriltecek

Ve yeniden diriltecek diye mi yoksa?

Yaşadığı günleri gökten gözettiği için mi?

Sevinçlerde ve acı yazıda!

Kur'an'a öykünmelerin beşinci şiirinde, Kur'an'da yer alan dünyanın hareketsizliği düşüncesi olduğu gibi verilmektedir. Puşkin bu şiire düştüğü dipnotta şöyle yazar: Kötü bir fizik bilgisi, bununla birlikte ne yürekli bir şiir! Altıncı öykünmede savaş, zafer ve ganimetin bölüşülmesinden ve dahası savaşta ölenleri bekleyen cennetten söz edilir. Burada Puşkin, Kur'an'ın en önemli emirlerinden biri olan kutsal savaş kavramına eleştirel bir yaklaşımda bulunur. Yedinci öykünmede duaların ve Kur'an'ın okunmasının önemine işaret eder. Sekizinci öykünmede cömertlik övülürken, cimrilik ayıplanmaktadır. Dokuzuncu ve son öykünmede bir kez daha Tanrın'ın yüceliğine işaret edilmekte, susuzluktan kavrularak ve açlıktan bir deri bir kemik çölde dolaşarak Tanrı'ya yakaran yorgun yolcuya bir mucize yardımıyla itaat ettirilmektedir.

Rusya’da İslam’la alakalı uzmanlık düzeyinde araştırma ve incelemeler daha ortaya çıkmadan önce, A.S. Puşkin tamamen bağımsız ve özgün bir tarzda, kendine özgü canlı bir anlatımla Müslümanların kutsal kitabı Kur’an’ın ilkelerini dile getirmiştir. Bu öykümler Rus milletini Kur’an’la tanıştıran ilk edebi yapıtlar olmuştur.¹⁰³

2. Aleksandır Kasimoviç Kazembek (1802–1870)

A.K. Kazembek İran asıllı Müslüman bir ailede dünyaya gelmişti. O, 18 yaşlarında bir misyoner vasıtasıyla Hıristiyanlığı seçti. Kazembek’in kariyerinde Hıristiyanlığı seçmesi büyük rol oynadı. O, yetenek ve kabiliyetleri neticesinde Rusya’nın en büyük oryantalistlerinden biri olmuştur.

Kazembek, Kazan ekolü Türkoloji’sinin ve Rus oryantalizminin kuruculardan biridir. O, 1830’lı yıllarında Arapça, Farsça, Türkçe ve Batı dillerinde yazılan kaynakları kullanarak Rusya’da İslâm’ın ortaya çıkışı ve yayılışı hakkındaki ilk çalışmaları yapmıştır.

A. K. Kazembek, İ. N. Berezin, İ. N. Holmogorov ve A. P. Smirnov gibi isimler çalışmalarında Rusya’da ilk kez İslâmiyet’in ortaya çıkışı, bilhassa Şi’a bünyesinde ortaya çıkan mezhepler konusunu işlediler. Onlar Rus kamuoyuna ilk kez İslâm inancı ve şarkın dinî hayatı ile ilgili bilgi veren bilim adamları olmuşlardır¹⁰⁴.

Kazembek İslâm hakkında şarkın dini yazarlarının eserlerini tenkit etti. O “*O nekotorih politiçeskih perevorotah, prigotovivşih poprişe Muhammedu v Aravii i vne*” (Muhammede Arabistan ve Onun Dışında Zemin Hazırlayan Bazı Siyasi İnkılâplar Hakkında) adlı çalışmasında Hz. Peygamber’in dünyaya gelişi, faaliyetleri ve Arabistan’da gerçekleştirilen inkılâptaki inancın rolünün İslâm bilginleri tarafından abartılıp, gerçeklerin saptırıldığını ifade etmiştir. Ancak Kazembek 40 senelerinde bile Hz. Muhammed’in gerçek bir tarihi şahsiyet olduğunu da söylemiştir. (Onun İ. N. Berezin, A. P. Smirnov, İ. N. Holmogorov gibi öğrencileri onun görüşlerini devam ettirdiler).¹⁰⁵

Kazan döneminde Kazembek oryantalist bilim adamına dönüştü. XIX. yüzyılın 40 yıllarında o, Rus oryantalizminin başlıca hedefinin pratik olması gerektiğini

¹⁰³ A. S. Puşkin, *Sochineniye*, Şiirler 1813-1825, Moskova 1959, s. 415-421.

¹⁰⁴ N. A. Mazitova, “İzuçeniye İslamav Kazani”, *İslâm v istorii narodov Vostoka*, Moskova 1981, s. 189.

¹⁰⁵ A. g. m. , s. 190.

savunmuştu. 1849 yılında Kazembek Petersburg üniversitesine geçti. Burada, Rusya'daki Şarkiyat bölümlerini birleştiren Asya Enstitüsü projesine katıldı. Ancak o plan gerçekleşmedi ve 1854 yılında Rusya'daki bütün şarkiyat kürsülerini birleştirmek amacıyla Petersburg Üniversitesi bünyesinde Şark Dilleri Fakültesini kurma projesi ortaya çıktı. Kazembek bu projeyi oldukça destekledi, Şark Dilleri Fakültesi'nin eğitim planı ve programını oluşturmada aktif rol oynadı. Kazembek 1855 yılında açılan fakültenin ilk dekanı oldu.¹⁰⁶

İslâm hukukunu bilmesi onun İç İşleri Bakanlığı'ndaki Yabancıla Dini İnançlar Dairesi ve İmparatorluk Özel Kalemi İslâm Hukukunu İnceleme Komitesinin II. Şubesi ile işbirliği yapmasını sağladı. Petersburg döneminde Kazan'da iken başlamış olduğu araştırmalarına devam etti. Onun Kafkasya tarihi ile ilgili *Derbent-name* eseri, *Muridizm i Şamil* (Muridilik ve Şamil) (1859), *İstoriya İslama* (İslâm Tarihi) (1860), *Bab i babidi* (Bab ve Babiler) (1865) gibi önemli çalışmaları yayınlandı. Kazembek'in çalışmalarının başlıca özelliği onun kaynaklara tenkitsel olarak yaklaşmasında idi. *Bab i babidi* eserinde o zamanki İran tarihi hakkında yazdı ve Babiler hareketini sadece dini olmayıp, devlet yönetimine karşı yapılan bir siyasi hareket olarak gösterdi.¹⁰⁷

Kazembek'in ilmi çalışmaları Rusya dışında da itibar buldu; birçok çalışması Batı Avrupa'da yayınlandı. O, *Derbent-name* eseri için Demidov ödülü aldı ve İngiltere kraliçesi tarafından altın madalya ile ödüllendirildi. 1850 yılında Paris'teki Asya Cemiyeti'nin fahri üyesi olarak seçildi. 1866 yılında Berlin'deki Oryantalistlerin Alman Cemiyeti'nin üyesi oldu.

1859 yılında Kazembek'in üzerinde (1834'ten itibaren) 25 yıl çalıştığı *Kur'an Konkordansı*,¹⁰⁸ Rus Ortodoks Kilisesi tarafından bastırıldı. O, Ortodokslar tarafından tepki'yle karşılaştı. Yazar Pravoslav Kilisesi hesabına İslam propagandasını yapmakla suçlandı ve Kazembek kendi çalışmasının değerini basın yolu ile açıklamak zorunda kaldı¹⁰⁹.

¹⁰⁶ M. A. Kazem-bek, *Polny konkordans Korana, ili ključ ko vsem slovam i virajeniyam ego tekstov dlya rukovodstva k issledovanyu religioznh, yuridičeskih, istoričeskih i literaturnih načalsey knigi*, St. Petersburg 1859.

¹⁰⁷ Smirnov s. 41.

¹⁰⁸ M. A. Kazem-bek, *Polny konkordans Korana, ili ključ ko vsem slovam i virajeniyam ego tekstov dlya rukovodstva k issledovanyu religioznh, yuridičeskih, istoričeskih i literaturnih načalsey knigi*, St. Petersburg 1859.

¹⁰⁹ Rezvan, "Koran v Rossii", s. 51.

3. Gordiy Semenoviç Sablukov (1804–1880)

Sablukov XIX. yüzyıl Kazan ekolünün en önemli isimlerinden biri olarak görülmektedir. Onun araştırma hayatı iki belirgin dönemden oluşmuştur: 1. Saratov, (1830–1849), 2. Kazan (1849–1880). İlk dönemde nümismatik, arkeoloji, etnografya ve tarihle ilgilendi. Onun bu çalışmalarının Rus bilim dünyası için ümit verici olduğunu, ama onun bu çizgiyi devam ettirmeyip, bir misyonere dönüştüğünü Kraçkovskiy üzümlere ifade etmiştir¹¹⁰.

1848 yılında Sablukov Kazan Dini Akademisi'ne çağırıldı. Ona Tatarca, Yunanca, Arapça, misyonerlik dersleri ve *Müslümanlarla cedel tartışması yürüten âlim* görevi verildi. Sablukov'un İslâmi araştırmalara ilgisi tamamen Kazan'da oluştu. Bilhassa emekliliğe ayrıldıktan sonra (1862) kendini Kur'an araştırmalarına ve tercümesine vermesi, araştırma hayatının en verimli dönemi oldu. O, Kur'an araştırmalarına ömrünün 30 yılını adadı. Kur'an'ı doğrudan Arapça'dan Rusça'ya tercüme eden ilk Rus oryantalisti oldu. İlk baskısı 1878 yılında Kazan'da yapıldı. Sablukov'un tercümesi Kazan ekolünün en büyük başarılarından oldu. O Kur'an tercümesi yanında 1879 yılında o zaman Avrupa'da en iyi olan Kur'an rehberini *Prilojeniyе'sini* (Kur'an Tercümesine Ekler) yayınladı. Burada Kur'an'daki tarihi, jeografik, etnografik adlar, İslâm akaidine ait özel terimler ve «fiziki âleme ait nesnelere» isimleri, hangi surenin kaçınıcı ayette olduğu sistematik olarak verilmiştir¹¹¹. Onun bir diğer önemli çalışması *Svedeniyao Korane, zakonopolojitelnoy knigemohammedanskogo verouçeniya* (Muhammed Dininin Kanun Kitabı Kur'an Hakkında Bilgiler), ölümünden sonra yayınlanmıştır¹¹².

Kur'an'la ilgili çalışmasının yanında İslâmiyet ile ilgili iki çalışması yayınlandı: Birincisi Hıristiyan inancına göre Allah'ın isimlerinin mukayesesi ile ilgili,¹¹³ ikincisi ise kible ile ilgilidir¹¹⁴.

Sablukov'un görüşleri diğer Kazan ekolü temsilcilerine nazaran ılımlı olsa bile, Kazan Dini Akademisi oryantalist-misyonerlerinin cedelci ruhunun dışında kalamadı.

¹¹⁰ İ. Yu. Kraçkovskiy, "Çernişevskiy i orientalist G. S. Sablukov", *İzbranniyе soçineniya*, Moskova-Leningrad 1955, I, s. 224.

¹¹¹ G. Sablukov, *Prilojeniyе k perevodu Korana*, Kazan 1879.

¹¹² G. Sablukov, *Svedeniya o Korane, zakonopolojitelnoy knige mohammedanskogo verouçeniya*, Kazan 1884.

¹¹³ G. Sablukov, *Svedeniye mohammedanskogo uçeniya o imenah bojiih s hristianskim o nih uçeniem*, Kazan, 1873.

¹¹⁴ G. Sablukov, *Rasskazı muhammedan o Kible*, Kazan 1889.

Böylece yetenekli araştırmacı oryantalist misyonere dönuştü ve bu durum onun ilmi araştırmalarında tesirini gösterdi¹¹⁵.

Sablukov, Kur'an'la birlikte hadislerle de ilgilendi. O, 1970'li yıllardaki araştırmalarında hadislerin ortaya çıkışı ve tarihi kaynak olarak doğruluğu hakkında tenkitsel çalışmalar yaptı.

Tarihçi-İslâmiyatçı Sablukov, İ.N. Berezin'in *Biblioteka Vostoċnih istorikov* (Şark Tarihçilerinin Kütüphanesi) adlı kaynak araştırmalarının periyodik basımında faal isimlerden oldu. Onun Hive hanı ve tarihçisi Ebu-l-Gazi'nin *Şecere-i Türk* eserinin tercümesi, Rus Türkoloji'sinin en önemli başarılı çalışmalarından biri oldu.

4. İlya Nikolayeviċ Berezin (1818–1896)

XIX. yüzyılın ortalarında meydana çıkan ve Rusya'da Doğu tarihiyle ilgili bilgilerin gelişmesinde önemli rol oynayan Rus oryantalistlerinin arasında önemli sırayı Kazan Üniversitesi ve Petersburg Üniversitesi profesörü, mümtaz toplum adamı İlya Nikolayeviċ Berezin alır. Onun çok sayıdaki tarihi eserleri arasında, İslam'a ilişkin konuların anlatıldığı eserleri dikkat çekicidir. Bunlardan bazıları; “Doğuya Yolculuk” I.cildinde “Dağıstana ve Kafkas Ötesine Yolculuk” (1850); II. cildinde “Kuzey İrana Yolculuk”(1852); “Eğitime Yaklaşımında İslam Dini” (1855); ve “Doğu Reformcuları Haşhaşiler”(1857) dir.¹¹⁶

Berezin “Eğitime Yaklaşımında İslam Dini” adlı eserinde Kuran'ın ortaya çıkışını ve orada söylenenleri irdeleyerek, Hz. Muhammed atfen, İslamiyeti ilerleme ve gelişmenin önünde bir engel, hiç değişmeyen bir çağdaşlık ve insanlığı geriye götüren bir din olarak niteler. Fakat yazar, bu dinsel özellikleri bütün dinlerin özellikleri olarak değil, kendi kanısına göre, salt İslama özgü eksiklikler olarak görmektedir. Berezin, bir Ortadoksun dinsel tutumuyla İslam'ı yargılıyor. Yazar, Kuran'da anlatılan İslam akaidini eleştirel bir tarzda ele alırken, Muhammed peygamberin ilkel düşünce tarzının altını çizip onu da bir sahte öğretmen olarak nitelemekle birlikte, Hıristiyanlığın İslam dininden üstün olduğunu öne sürüyor. “Dağıstana ve Kafkas Ötesine Yolculuk” adlı eserinde ona göre, Müslümanlık cihat sayesinde yaşlı dünyaya yayılmıştır. Bu din, yolu üstündeki bütün inançları, bütün çıkarları, bütün ulusal olguları, yıkmıştır. Berezin

¹¹⁵ E. A. Rezvan, “Koran v Rossii”, s. 51-52

¹¹⁶ İlya Nikolayeviċ Berezin, *Turesskaya Hrestomatiya*, St. Petersburg 1857, s. 137.

bununla, Araplar'ın gelişi ve yaptıkları fetihlerle İslam'ın Kafkaslar'da kazanmaya başladığı başarıları açıklıyor.¹¹⁷

5. Nikolay Aleksandroviç Dobrolyubov (1836–1861)

Rus oryantalistler içinde önemli yere sahip olanlardan bir başkası da N. A. Dobrolyubov' dır. Dobrolyubov, Washington İrving'in “*Muhammed'in Yaşamı*” adlı kitabının eleştirel çözümlenmesini yaparak, İslam'ın doğuşu hakkında kendine özgü düşüncelerini ortaya koyuyor.¹¹⁸ Yazar, bu eserde İslam'la alakalı Rus çalışmalarını gözden geçirmeyle başlayarak, bütün konulara geniş bir şekilde ışık tutuyor. “Muhammed'in Yaşamı” eseri, Dobrolyubov tarafından, İslam'ın doğuşu sorununun derinlemesine incelendiği bir analize tabi tutuldu. Çünkü güne kadar İslam'ın doğuşu, üstesinden gelinmez zor bir sorun olarak gösteriliyordu.

Dobrolyubov, Muhammed bizim tarihi anlatılarımızda karşımıza nasıl çıkıyor? diye soruyor. Ardından: İlk önce, bir yalancı olarak; durup dururken birden bir din uyduran ve insanların kafasını gerçek dışı mucizelerle karıştıran bir kişidir. İkincisi, bir istilacı olarak; aniden, zayıf ve tembel bir halka, hangi gizli kaynaktan olduğu belli olmayan yeni güçler getiren ve uysal çobanları bir anda yırtıcı istilacılara dönüştüren bir kişi olarak tarif eder.¹¹⁹

Böyle bir genel girişten sonra, Dobrolyubov, W.İrving'in eserinin çözümlenmesine geçiyor. Dobrolyubov, İrving tarafından Hz. Muhammed'in kişiliği ve öğretisinin söz konusu edildiği anlatımdan Hz. Muhammed'in içinden çıktığı ülkeyi ve halkını şöyle tasvir eder: “Muhammed dininin doğal kökeni ile Müslümanlık kudretindeki gelişimin, bu öğretiyi benimseyen halkların özelliklerine uygun düştüğü açıkça görülüyor”. Ardından Dobrolyubov, Hz. Muhammed'i bir vaiz olarak ortaya çıkmaya zorlayan nedenlerle ilgili İrving'in düşüncelerini şöyle özetliyor: Muhammed zenginlikler peşinde olmadı, çevresindeki insanların saygısını kazanmak isteyen bir şöhret düşkünü de olamazdı. İktidarye, kudret aramış olabilirdi, ama bunun için daha

¹¹⁷ İlya Nikolayeviç Berezin, *Путешествие по Дагестану и Закавказью*, Kazan 1850, s. 70.

¹¹⁸ Smirnov, N.A., *Sovyet Rusya'da İslam Tarihi İncelemeleri*, çev. A. Berberoğlu, Evrensensel Basım Yayın, İstanbul 2005, s. 55.; N. A. Dobrolyubov, *Soçineniya*, c. III, Nijniy Novgorod 1941, s. 334–339.

¹¹⁹ Smirnov, N.A. a.g.e., s 56; Dobrolyubov, *Soçineniya*, s. 334-339. Ama garip bir şekilde tarihçiler, nasıl oluyorda bir yalancı milyonlarca insanı peşinden sürükleyebiliyor ve yalanı açığa çıkarılmıyor diye en ufak bir ciddi düşünme gereksinimi duymuyorlar. Yine Hz. Muhammed, ne tür doğüstü güçleri halka bir çırpıda anlatabiliyor? Veya sahip olduğu bu güçleri nerden alıyor diye sorgulamıyorlar?

kolay bir yol seçebilirdi, çünkü onun kabilesinde Kâbe'nin koruyuculuğu ve kutsal kent üstünde bir hâkimiyet rolü vardı, böylece bu rolü kullanabilirdi. Belki ikbalperestliğiyle acı çekmiş ve şöhret kazanmak için parlak bir şey de yapmış olabilir. Ama bu durumda eğer o usta bir yalancı olsaydı, o zaman davasından vazgeçerdi, çünkü başlangıçta şartlar onun için son derece elverişsizdi. Dört yıllık bir propaganda sürecinde sadece 15 yandaş kazandı ve onları kendi düşmanlarının gazabından kurtarmak için Habeşistan'a gönderdi daha sonra da kendi Medine'ye kaçmak zorunda kaldı. Bütün bunlar Muhammed'in onursuz bir yalancı olmadığını gösteriyor. Düşmanları onun mucizeleri hakkındaki bütün söylenceleri topladılar. Ama aklı başında Müslüman yazarlar, bütün mucizelerin, cehaletin son yalanı ve Muhammed'in kendisinin de tek mucize olarak sadece Kuranı kabul ettiğini yazdılar¹²⁰.

Yine öyle görülüyor ki, ona göre Muhammed'in mucizeleriyle ilgili söylenceler kendiliğinden ortaya çıkmıştır, ciddi Müslümanların inanmadıkları, ama boş inanç sahibi kalabalığın hiç kuşku duymadan inandığı Muhammed'in doğduğu dönemde konuyla ilgili anlatılan mucizeler bunları kendiliğinden ortaya çıktığını gösteriyor. Dobrolyubov'un, İrving'e ait bu düşünceleri aktararak, Muhammed'in faaliyetinin onun doğuştan gelen eğilimlerinin, yetiştirme şeklinin, yaşadığı ülkenin özelliklerinin, onun karakter ve olaylara bakış tarzını şekillendiren bütün koşulların doğal sonucu olarak açıklanabileceği konusunda, İrving'le hemfikir olduğu görülüyor. Basitçe, akıllı bir adam olarak Muhammed, bir sabinin yıldızlara ve putlara, bir ateşperestinin de ateşe tapınmasının onun zamanında Arabistan'da egemen olan iki dinin saçmalığı olduğunu anlamıştı. Kervanlarla yaptığı yolculuklarında, değişik dinlere mensup insanlarla, bu arada kendilerinden tektanrılı dinlerin ilkelerini öğrendiği Yahudi ve Hıristiyanlarla karşılaştı. Bağımsız yaşama olanağına kavuştuktan sonra, Tanrı'ya saygı duyma konusuyla ilgili düşüncelere sarıldı. Her gidişinde birkaç gün kaldığı bir mağaraya sık sık gidip kapandı, oruç tutarak bedenini halsiz düşürdü, bütün benliğini duaya verdi ve sonunda, sözde ona değişik şeylerin görünmeye, kulağına değişik seslerin gelmeye başladığı o bilinen duruma erişti.¹²¹

Dobrolyubov, İrving'in bu değerlendirmelerini aktardıktan sonra, bunları yalanlamaksızın soruyor: sadece kendi dinini yayma peşinde koşan bu coşkulu adamdan nasıl bir fatih ortaya çıktı? O, Arabistan bedevilerine öylesi savaştan bir ruhu, sahip

¹²⁰ Dobrolyubov, *Soçineniya*, , s. 334-339. Smirnov, a.g.e. s. 59.

¹²¹ Smirnov, „*Sovyet Rusya'da İslam Tarihi İncelemeleri*, çev. A. Berberoğlu, Evrensensel Basım Yayın, İstanbul 2005, s. 58, N. A. Dobrolyubov, *Soçineniya*, s. 334-339.

olduğu hangi güçle verdi? Dobrolyubov bu sorunun yanıtını, Muhammed'in kendi taraftarlarınca ortaya çıkarılmış olmasında görür. Ama Dobrolyubov, bu ortaya çıkarılmada, tarihin genel akışı önünde özellikle de önemsiz bir kişiliğin görüldüğünü yazar.¹²²

Dobrolyubov, bu durumu doğrularken yine İrving'e başvuruyor. İrving kabilelerin ayrılmış ve birbirleriyle sürekli savaş halinde olduğunu yazar. Bu kabilelerde hiç kimse, sahip olduğu güçleri kabile düşmanlıkları dışında, herhangi başka bir işe kanalize etmeyi düşünmüyordu. Bu kabile düşmanlığı, kabilelerin İslam inancı etrafında birleşmeleriyle de ortadan kalkmadı. Kabileler Muhammed'i Kureyşliler'den, kendisiyle birlikte olan bir kabilenin çocuklarından öç almaya, diğer bir yandan da Haşimilere karşı düşmanlığa çağırdılar. Ve gerçekten de, Müslümanların ilk savaş girişimi, Kureşlilere ait Mekkeli kervan ve kabilelere karşı yapıldı. Bu, Arapların alışık oldukları çöl soygunuydu, ama şimdi de Muhammed, Allah'ın kendisini elinde kılıçla insanları doğru din İslam'ın üstünlüğüne inandırmaya gönderdiğini ve düşmanlarına saldırmak için peygamberin takdire şayan bir görevi olduğunu söyleyerek bu soygunu onamak zorunda kaldı. Muhammed'in bütün girişimleri, uzun süre, dinsel yayılma ile ilgili bir kıskançlıkla bağlantılı bu kabile düşmanlığının sınırları dışına çıkmadı. Ama iktidarın cezbedici gücü böyledir. Muhammed'in tasarıları, onun kudret sahibi oluşu oranında genişledi ve din propagandası onda, giderek fetihçi bir ruha büründü. Dobrolyubov son olarak, tarihsel bir olgunun genel olarak tarih kitaplarında inandırıcılıktan uzak, özellikle yalancı bir ışık altında görünen yönlerine ve görüldüğü üzere, tarihsel olayların doğal bir açıklamasının yapılabileceğine bir ölçüde işaret eder.¹²³

6. Mirza Fatali Ahundov (1812–1878)

Burada aslen Azeri kökenli olup ta görüşleri bakımından Rus oryantalistlerden geri kalmayan Mirza Fatali Ahundov'a (1812–1878) da kısaca yer vermek istedik. Azerbaycan halkının yetkin eğitimcisi genelde dinin, özelde İslam'ın ortaya konması yönündeki ilgi çekici ve özgün çalışmaları, Rus devrimci demokratların din konusundaki duruşları ile doğrudan bağlantılıdır.

Ahundov, "*Hint Prensi Kemaliddövlə'nin İran Şehzadesi Calaliddövlə'ye Üç Mektubu ve Celalüddövlə'nin Yanıtı*" adlı felsefi tezinde ve "*Simyacı Molla İbrahim Halil*"de halkı açıkça dinden ve din kaynaklı boş inançlardan kurtulmaya çağırır. XIX.

¹²² Smirnov, a.g.e., s. 59; Dobrolyubov, a.g.e., s. 412–423.

¹²³ Smirnov, N.A a.g.e., s. 60; Dobrolyubov, a.g.e., s. 412-423

yüzyılın dikkate değer insanlarından biri olan Mirza Fatali Ahundov, Azerbaycan halkının kültürün'de üstün bir rol oynadı ve gelecek kuşaklara zengin bir kültür birikimi bıraktı. Ahundov'un dünya görüşü Belinskiy, Herzen, Çernişevskiy ve Dobrolyubov gibi Rus devrimci demokratlarının etkisi altında gelişmiştir. Fakat pek çok noktaya, özellikle İslam'ın eleştirisi alanına başkalarından tamamen bağımsız olarak ulaşmıştır. Ahundov, İslam'ı ve Müslüman din adamlarının eylemlerini eleştirip içyüzlerini ortaya koyarak aydınlanmanın, kültürün, bilimin gelişmesinin önünde başlıca frenin din olduğunu iddia etmiştir. Evrenin yaratılışı ve tanrıya inancın doğuşuyla ilgili dini öğretinin bilimsel açıdan temelsizliğini de eserlerinde ortaya koymaya çalışmıştır.¹²⁴

7. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (1869-1930)

Barthold İslâmiyet sahası ile ilgilenmeye *Turkestanskiye vedomosti* gazetesinde çalıştığı zamanlarda başlamıştı. Barthold'ın 1917 yılından sonra yayınlanan kitapları daha büyük üne sahip oldu. 1918 yılında onun *İslâm ve Kultura musulmanstva* (İslâm Medeniyeti) adlı iki kitabı, 1922 yılında ise *Musulmanskiy mir* (Âlem-i İslâm) eseri yayınlandı. Kraçkovskiy, Barthold'un bu seri çalışmalarının onun 25 senelik yoğun çalışmaları sonucunda ortaya çıktığını, Barthold'un sadece teorik alanda değil pratik alanda da geniş çalışmalara ancak detaylı çalışmalardan sonra başlayıp, hususi araştırmalar sonucu ünlü eserler ortaya koyduğunu söylemektedir¹²⁵.

1917 yılında Barthold İslâmiyat çalışmalarını canlandırmak amacıyla *Mir İslama*'yı tekrar canlandırmaya çalışsa da onun ihtiyari dışında o birim tekrar kapandı. Aynı yıl, o zamana kadar ilim dünyasında yeterince açıklanmayan İslâm'ın doğuşu esnasındaki "K voprosu o sabiyah" (Sabi'iler hakkında) adlı araştırmasını yayınladı. 1925 yılında ise Barthold "Koran i more" (Kur'an ve deniz) ve "Museilima" adlı çalışmalarını yayınladı.

Barthold çalışmalarında araştırdığı memleketlerin sadece dini ve siyasi değil, sosyal ve ekonomik sorunlarına da büyük önem verdi. O bilgileri ve ilk kaynakları ustaca kullanabiliyordu, hatta bazı kaynaklardan yazarların görmediği yeni şeyleri bulma yeteneğine sahipti.

¹²⁴ Smirnov,N.A.,*Sovyet Rusya 'da İslam Tarihi İncelemeleri*, çev. A. Berberoğlu, Evrensensel Basım Yayın, İstanbul 2005,s. 68; Mirza Fatali Ahundov, Toplu Yapıtlar, c. II, Bakü, 1938.

¹²⁵ Kraçkovskiy, *İzbranniye. .* , s. 351-352

O kendisine İslâmiyatçı dememiş ise de kendisi İslâmiyatçı olmuştur. Rus İslâmiyatı tarihinde Barthold gibi engin görüşlü ve geniş çapta birçok çalışmalara imza atan İslâmiyatçı olmamıştı¹²⁶. Barthold *İslâm Ansiklopedisi'ne* 246 makale yazarak, onun en üretken elamanlarından olmuştur¹²⁷. Onun çalışmaları günümüzde de Rusya'daki üniversitelerde İslamiyet ve şarkiyat alanında başlıca kaynak olarak kullanılmaktadır.

8. Aleksandır Eduardoviç Şmidt (1871–1939)

Rozen ve Macar asıllı İslâmiyatçı İ.Goldziher'in öğrencisi olan A.E. Şmidt çalışmalarında Goldziher'in teorilerini ilke edinen bir oryantalisttir. O hocasının ilkelerini devam ettirerek yaygınlaştırdı. Özgün çalışmalarında ise İslâm tarihi, bilhassa son dönemleri ile ilgilendi. Onun Mısırlı mutasavvıf eş-Şa'rani (1914), *Nadir Şah Devrindeki Sünni ve Şiiler'in Yakınlaşma Teşebbüsleri* (1927), *Yahudi ve Hristiyanlığa Karşı Cedelci Ziyad b. Yahya* (1929,1930) hakkındaki çalışmaları Rus Oryantalizmi'nde günümüze kadar önemini kaybetmemiştir. 1920 yılından itibaren çalışmaya başladığı Taşkent'te Arapça elyazmalarını tanıtmada büyük gayret sarf etti.²⁶² Taşkent'te Şmidt'in Oryantalizmin yerli ocaklarını, yeni üniversiteyi oluşturmada büyük katkıları oldu ve kendisi üniversitenin ilk rektörü oldu. Onun inisiyatifi ile Taşkent kütüphanesindeki (şimdi Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi) el yazmaları koleksiyonunun katalogunu sistematik olarak hazırlama faaliyeti yürütüldü. Bu sahada Özbekistan bütün Sovyet Cumhuriyetleri'nden önde idi¹²⁸.

Rus İslâmiyatının gelişmesinde A.E.Şmidt'in "*Mir İslama*" dergisinde (1912, No: 1.2.4) yayınlanan "Oçerki istorii İslama, kak religii" (Din Olarak İslâm Tarihi Hakkında Denemeler) yazısı önemli rol oynadı. Bu çalışmanın temelini Goldziher'in "Leksii po İslâmu" (İslâmiyet'le İlgili Dersler/Ders Notları) eseri oluşturdu. Şmidt, Goldziher'in çalışmasından bazı ayrıntıları ve İslâm hakkında eksik olan bilgileri tamamladı. Şmidt, özellikle İslâm fıkhi tarihi üzerinde durdu.

Bu çalışma 8 bölümden oluşuyordu: 1. Hz. Peygamber'in faaliyetleri ve iman esasları, 2. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra İslâm hukukunun oluşumu, 3. İcma', 4.

¹²⁶ Kraçkovskiy s. 358-360.

¹²⁷ W. W. Barthold, *Asya'nın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, çev. K. Bayraktar, A. Meral, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000, s. 9–39.

¹²⁸ Karaçkovskiy, s. 167.

Kıyas, 5. Fıkıh mezhepleri, 6. İlm-i kelim, 7. Mu'tezileler, 8. el-Aş'ari mezhebi hakkında.

Şmidt bu eserinde sadece Batılı kaynaklardan değil, Arap yazarlarının eserlerinden de istifade ederek, kendisinin görüşlerini paylaştığı Goldziher'in metnine ilavelerde bulundu¹²⁹.

9. İgnatiy Yulianoviç. Kraçkovskiy (1883–1951)

Arabiyatçı olan akademisyen Kraçkovskiy Rus Arabiyatı'nın kurucularından birisidir. O, eğitimci-pedagog olarak 40 sene başarıyla faaliyet göstermiştir. Geniş çaptaki oryantalist, Arap dili ve edebiyatı uzmanı Kraçkovskiy 450 den fazla ilmi yayının sahibidir. Onun Rus İslâmiyatı'na katkıları çok büyüktür. 1963 yılında Kraçkovskiy'nin Kur'an tercümesinin yayınlanması Sovyetler Birliği'nde büyük bir olay oldu. Onun Kur'an tercümesi İslâmiyat'ın gelişmesini ve İslâm hakkında objektif bilgi edinmeyi sağlamıştır. Bu tercüme bas'ma hazır halde olmayıp, yazarın arşiv belgelerinden alınarak yayınlanmasına rağmen Rusça yapılan en iyi tercüme olarak kabul edilmektedir. Kraçkovskiy Kur'an'ı tercüme ederken tefsirlerin etkisinde kalmadan Kur'an'da kullanılan kelimelerle (Kur'an'ı kendi içerisinde kullandığı ifadelerle, eşdeğer edebi, lâfzî) bire-bir anlamını vermeye çalışmıştır. Bu metot sadece Rusya'da değil Avrupa'da da benimsenen metot olmuştur¹³⁰.

Kraçkovskiy'nin tercümesinin bütün Rusça tercümelerin en iyisi olmakla kalmayıp, Avrupa'daki tercümelerin çoğunu da aştığı, onun Kur'an metnini tercüme yöntemi çoğunluk itibarı ile R.Blacher'in (1949–1950) Fransızca ve R.Paret'in (1963–1966) Almanca tercümelerine yakın olduğu belirtilmektedir. Kraçkovskiy'nin tercümesini tamamlamasına o zamanlar Sovyetler Birliği'ndeki ilmi İslâmiyatın içinde bulunduğu durum mani olmuştur. Çünkü o devirde Kur'an'a yaklaşım ve onun analizi ateist propagandasının hedeflerine göre belirlenmekte idi.

1950 yılında Sovyetler Birliği İlim Akademisi akademisyen Kraçkovskiy'nin *Oçerki po istorii russkoi arabistiki* (Rus Arabiyat Tarihi Hakkında Denemeler) adlı çalışmasını yayınladı. Bu eserde Kraçkovskiy Arabiyat problemleri ile birlikte İslâmiyat problemleri ile ilgili meseleleri de işlemiştir. Onun İslâmiyat ile ilgili yaptığı bütün

¹²⁹ Smirnov, s. 98-102.

¹³⁰ *İslâm. Slovar ateista*, Pod obş. red. Prozorova, S. M. , Piotrovskogo, M. B. , Moskova 1988, s. 132-133.

çalışmalar orijinal kabul edilmiştir. Rus vakanüvislerinin çalışmalarını, farklı elyazmalarını, orijinal ve tercüme eserlerini inceleme gibi zorlu görevi yapmıştır.

Kraçkovskiy bütün ilmî hayatı boyunca birçok çalışmanın, tercümenin sahibi, önemli ilmî çalışmaların redaktörü olarak İslâmiyat sahasında önemli çalışmalar yapmıştır. Onun öğrencilerinin-Sovyet (Rus) İslâmiyatçıları'nın İslâmiyat alanındaki başarıları, Kraçkovskiy'nin ismi sayesinde olmuştur¹³¹.

W.W.Barthold ve İ.Yu. Kraçkovskiy hem çarlık döneminde hem de Sovyet döneminde Rus oryantalistlerinin kaynak eserlerini ortaya koyabilmişlerdir. Sovyetler Birliği zamanında Marksist metodolojisini benimsemedikleri için o zamanın ilmi muhitinin içinde bulunduğu durumun gereği, “burjuva sınıfın yazarları” olarak tenkit edilseler bile onların çalışmalarından Sovyet döneminde bile hiç vazgeçilmemiştir. Kısacası bütün Arabiyat ve İslâmiyet alanındaki çalışmaların hem tanıtımında, hem oluşumunda Kraçkovskiy'nin Rus oryantalizmindeki yeri çok büyüktür. Sonuç olarak W.W.Barthold ve Kraçkovskiy Rus oryantalizminin şimdiye kadar aşılamayan iki büyük isimleridir.

¹³¹ Smirnov, *Oçerki*, s. 268.

İKİNCİ BÖLÜM
AGAFANGEL EFİMOVİÇ KRIMSKİY

A. Agafangel Efimoviç Krımskiy'nin Hayatı (1871–1942)

1. Doğumu

Agafangel Efimoviç Krımskiy 15 Ocak 1871'de Ukrayna'nın Vladimir-Volinskiy şehrinde bir öğretmen ailesinde dünyaya geldi. Ölümü ise hiçbir sebep gösterilmeksizin tutuklanarak gönderildiği Kazakistanın Kustanaj ilçesinde 25 Ocak 1942'de gerçekleşmiştir.¹³² Sürgün yıllarında ailesi ondan yarım asırdan fazla haber alamamıştır. Kendi kökeninin sadeliğiyle gurur duyan Krımskiy yetişkin döneminde şöyle demiştir. "Ben sade küçük burjuva kökenliyim, demokrasi bende doğuştan vardır, geldiğim bu ince tabakanın ateşli taraftarı oldum ve olacağım".¹³³

2. Ailesi

Krımskiy'nin doğduğu aile, soyu gibi eski kültür ve adetleriyle ayırt ediliyordu. Dedesi Kırım'dan gelme molla idi, 1696 yılında olağan saray çatışmasından dolayı Bahçesaray hanı tarafından takibe alındığı için Litvanya prensliğine sığınmak zorunda kalmıştır. Aslen Kırım tatarı olan ve Mstislavl kasabasında kendini bulan Krımski'nin cediti Hıristiyan dinini kabul ederek orada evleniyor ve çiftçilikle uğraşmaya başlıyor. 1860'da Mstislavl kasabasındaki yuva yanınca Krımskiy ailesi her tarafa dağıldılar. Krımskiy ailesinden Efim Stefanoviç hayatta kalma mücadelesi vermek için Vladimir-Valinskiy kasabasına yerleşiyor. Burada ilk başta posta'da çalışıyor daha sonra öğretmen olarak hizmet etmeye başlıyor.¹³⁴

Öğretmen olmak için yaratılmış olan Efim Stefanoviç öğretmenlik yapabilmesi için gerekli eğitimi aldıktan sonra babasından birkaç yabancı dil de öğrendi. Klasik Yunanca ve Latince'yi biliyordu. Evlenmeden ve ilk oğlu Agafangel doğmadan önce Efim Stefanoviç çok önemli bir kütüphane oluşturdu, daha sonraki dönemlerde Agafangel bu kütüphaneden çok istifade etmiştir.

Krımskiy'nin annesi ise, Aglaida Fedoseyevna Sidorova (bir başka iddiaya göre Adelaida Matveyevna) dır. Zengin bir aileye mensup olan annesi, daha sonra fakirleşirler. Çocukken yetim kalmış, çocukluğundan beri hayatta kalabilmek için çalışmaya başlamıştır. Krımskiy'nin baba tarafı nasıl eğitilmiş aileye anne tarafı da eğitilmişti. Onlardan zengin kütüphane mirası kalmıştır.

¹³² *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedyası*, c. V, Bakü 1981, s. 580.

¹³³ K. İ. Gurniskiy, *Agafangel Efimoviç Krımskiy*, Moskova, 1980. s. 5-6.

¹³⁴ Gurniskiy, s. 5-6.

Yaratıcılık havası, demokratik ve aydınlatma hali içinde bulunan aile, Agafangel Efimoviç'in aktif ve ideal toplum adamı olarak yetişmesinde etkili oldu. Yazar yakınlarından ateşli bir şekilde çalışmayı gizli gerçeklere samimi ve objektif bakabilmesi ve dimdik yargıya ulaşma metodunu miras aldı.¹³⁵

3. Çocukluğu

Agafangel Efimoviç'in çocukluğu doğumundan hemen sonra geldikleri Zvenigorod'da geçti. Burada dikkate değer çok sayıda Kilise ve ibadet evi bulunmaktaydı. Krımskiy burayı çok sevdi. Hayatının sonuna kadar bütün yazları ve tatil günlerini burada geçiriyordu. Rusya'nın güney batısında bulunan Zvenigorod'un nüfusu kendine özgü farklı etnik gruplardan oluşması nedeniyle hemen fark ediliyordu. Özellikle panayır günlerinde sokaklarda Ukraynaca, Rusca, Lehce, İbranice, Moldovca, Romence, Yunanca, Bulgarca, Sırpca, ve hatta Türkçe duymak mümkündü. Bu kendine özgü durum Krımskiy'nin çeşitli dilleri daha küçük yaşta öğrenmesine ortam yaratmıştı.¹³⁶

4. Eğitimi

Aile, geleneklerine uygun şekilde Agafangel Efimoviç'e daha erken yaşlarda okuma yazma öğretiler. Üç buçuk yaşında iken Rusca'yı süratli bir şekilde okuyordu. Beş yaşında onu ilk defa okula yerleştirdiler. Bununla beraber evde Lehçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca'yı öğreniyordu. On üç yaşına geldiğinde Kramer jimnastik okuluna kaydettiler, daha sonra Rusya'nın güney batısında Pavl Galagan kolejine geçti. İki okul da Kiyev'de bulunmaktadır. Dikkate değer ki, öğretmenlerin büyük çoğunluğu özellikle bu yıllarda milli bilim ve kültürün gelişmesi için belirli birikime sahiptiler.¹³⁷

Pavl Galagan kolejinde genç Agafangel Efimoviç Krımskiy, Yunan ve Latince dışında Sanskritçe, İbranice Türkçe ve İtalyanca öğreniyordu. Krımskiy daha himnaziye (özel okul) yıllarında yapıtlarını kaleme almaya başlamıştı. İlk tecrübesini lise 4.sınıftayken yaptı. Daha burada okurken şiirlerini, hikâyelerini, edebi tercümelerini Kollejinskaya Mıslı (Okul düşüncesi) adlı el yazması dergisinde yayınladı.

Başarılı bir şekilde Koleji tamamladıktan sonra 10'dan çok dili rahatlıkla konuşuyordu. Hangi fakülteye gideceğini düşündü, sonunda şarkiyatçı olmaya karar

¹³⁵ Grinçenko Boris, *A. E. Krımskiy kak Ukrainskiy Pisatel*, Kiyevskaya Starina Dergisi, Kiyev 1903, s. 56.

¹³⁶ Krımskiy, *İzuçayte İnostranniye yazıki*, Ukraina 1940, s. 188.

¹³⁷ Koçubey Yuriy, *Do vxodu v svet Poezziy Agafangela Efimoviça*, "Vsesvit", 1971, No: 1

verdi. Tabii ki bu kararı vermesinde büyük ihtimalle ailesinin de etkisi olmuştur. Dedesinin kütüphanesinde birkaç Türkçe ve Arapça kitap vardı. Bunları korumakla beraber okunması gerektiğini kendileri için bir borç olarak düşünen aile üyeleri de bulunuyordu. Bir başka kuzeni de evinde Arapça belgeleri saklıyordu. Belki başka bir sebep de, Tatarlar'ın Rusya'nın güneyine olan baskın efsaneleri hayretler içinde bırakmıştı Krımskiyi.¹³⁸

Efsaneye göre Krımskiy'nin yaşadığı Zvenigorod, ismini çan çalan şehirden almıştır. Şehir ormanla çevrilidir ve dağın tepesindedir. Şehrin en yüksek yerinde çan bulunuyordu. Tatarlar saldırdığı zaman aman vermeden yakıyor, yıkıyor, öldürüyor ve gençleri esir alıyorlardı. Bütün bunlardan korunmak için saldırı başlamadan çanı çalıyorlar, bunu duyanlar ormanlara kaçarak kendilerini ölümden kurtarmaya çalışıyorlardı. En son baskın çok vahimdi. Ormandan kasabaya dönen halk, kasabayı yeni bir yere taşımalarını kararlaştırarak nehir kenarına yerleştiler.¹³⁹

Krımskiy daha gençlik döneminde doğunun Ukrayna kültürüne etkilerini araştırıyordu. Arapça'yı, Farsca'yı, Türkçe'yi ve başka doğu dillerini iyi bir şekilde öğrendiği Moskova Lazarevski Enstitüsü'ne doğunun Ukrayna'ya tesirinin olup olmadığını öğrenmek için (elinde silah olarak bulunsun diye) başvurdu.

Lazarevski Enstitüsü Rusya'nın en eski Doğu Bilimleri okuluydu. 1814' te Moskovada kurulan bu okul *Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü* adını almıştı ancak 1920'de *Moskovskiy İstitut Vostokovedeniye* haline getirilmiş ve Bilimler Akademisine katılmıştır.¹⁴⁰

Geniş profilli oryantalist Krımskiy, özellikle kendi vatani Ukrayna'yla iç içe geçmiş doğu milletlerinin tarihini araştırdı. İlki Türkiye'nin tarihi (1909) idi. Bütün bunlardan başka genç A.E.Krımskiy'i rus oryantalizminde yeni şeylerin ortaya çıkmasına ve çözülmemiş problemlerin haline teşvik ettiler.

Krımskiy'nin Lazarevski Enstitüsü'ndeki eğitim dönemlerinde genel politik faaliyetleri eğitim faaliyetleri çerçevesinde kuşkusuz demokratik yönde gerçekleşiyordu. Daha sonraki dönemlerde Lazarevski Enstitüsü'nde öğrencilerle beraber yasal olmayan öğrenci birliğini kurdular. Bu birliğin başına Krımskiy başkanlık etti. Çar bu arada

¹³⁸ Gurniskiy, s. 6-7.

¹³⁹ Krımskiy. E. S. *Kiyevskoy Gubernii Gorod Zvenigorodka i ego Soborniy Hram. Zvenigorodka, Ukraina* 1914.

¹⁴⁰ *Türk Ansiklopedisi*, M. E. B. c. XIII, Ankara 1966, s. 437-439.

güvenlik ajanı Nestar Yavorovskiy sistemli bir şekilde emniyete bütün faaliyetlerini jurnalliyordu.

Krımskiy'nin edebi tercümelere oluşan faaliyetleri, kaydetmemiz gerekir ki, çoğu klasik Farsca Őiirlerden oluşuyordu. Krımskiy Lazarevski Enstitüsü'nde Arabiyat uzmanı olarak biliniyordu, Farsça'yı ise yan branş olarak kendine seçmişti. Ömer Hayam'ın Şiirlerini tercüme ederek Narod (Millet) adlı dergide yayınlıyordu.

Krımskiy 1892 yılında Lazarevski Enstitüsü doğu dilleri fakültesini bitirdi. Ortaçağ İşlam filozoflarından Farabi'yi tercüme ettiği ve yorumladığı için F. E. Korme tarafından takdir edilerek diploma verildi. Lazarevski Enstitüsü profesörleri Krımskiy'nin Arap dili kürsüsünde kalarak Profesör ünvanı almasını kararlaştırdılar. Ancak Krımskiy burada aldığı bilgileri bilimsel eğitim faaliyetlerini devam ettirebilmesi için yeterli bulmadığından Moskova Üniversitesi Tarih-Dil Fakültesine kaydını yaptırdı. Burada birçok bilginin seminerlerine devam etti. Krımskiy'nin bilimsel açıdan oryantalist olarak gelişmesi burada Usevolod Fedoroviç Miller döneminde olmuřtur¹⁴¹. O, 1889–1892 yıllar arasında Lazarev Enstitüsü'nü, 1892–1896 yılları arasında ise Moskova Üniversitesi'ni bitirdi. 1896–1898 yıllar arasında da Suriye'ye giderek eğitimini tamamladı.

5. Faaliyetleri

Krımskiy'nin Oryantalizmi propaganda edip yaygınlaştırması neticesinde Moskova ekolü Rus Oryantalizmi sahasında büyük boşluğu doldurmuştu. Krımskiy ve öğrencileri sayesinde Moskova ekolünün oluşup Rus bilim dünyasına iz bırakan katkılar sağladığını da belirtmek gerekir¹⁴². Onun başlıca ilgisini çeken konuları İşlâm, Arap, Fars, Türk dünyası oluşturuyor ise de, birinciye daha çok önem vermişti. Krımskiy'nin çalışmalarının çoğu öğretim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti ve birçok kere basılarak geniş alana yayıldı. Ekim ihtilaline kadar uzman olmayanların almış olduğu bilimsel bilgilerin büyük çoğunluğu onun çalışmalarının neticesinde olmuştu. Krımskiy'nin kendi zamanının Arabiyat alanında özğün yeri olup, şimdiye kadar Arap dili ve edebiyatı hakkındaki Rusça yazılmış olan eğitim materyallerinin ona ait olduğu belirtilmektedir.¹⁴³

¹⁴¹ Gurniskiy, s. 5-6.

¹⁴² Kraçkovskiy, a. g. e. , s. 118-120.

¹⁴³ Kraçkovskiy, *Trudi vtoroi sessii assotsiatsii arabistov 19-23 oktyabrya 1937*, s. 8.

Krımski, Arap dili ve edebiyatı hakkındaki eserleri yanında İslâmiyat alanındaki çalışmaları ile de meşhur olmuştur. Onun İslamiyet ile ilgili yazdığı önemli eserleri şunlardır:

Musulmanstvo i ego buduşnost (İslâm ve Onun Geleceği), Moskova, 1899;

İstoriya musulmanstva, Dozy ve Goldziher'den işlenen, genişletilen tercüme ve özgün denemeler, 1-II, 1904;

İstoçniki dlya istorii Mohameda i literatura o nem (Muhammed'in Tarihi ile İlgili Kaynaklar ve Onun Hakkındaki Literatür), 1902;

İz knig "Jitie poslannika bojiya" İbn Hişama (İbn Hişam'ın Siyeri'nden Tercüme, Arapça metinle birlikte), 1910;

İstoriya arabov i arabskoi literaturı (Araplar ve Arap Edebiyatı'nın Tarihi), 1911–1913;

Oçerk razvitiya sufizma do kontsa III veka hicri (Hicri III. Asrın Sonuna Kadar Tasavvufun Gelişmesi Hakkında Deneme), 1895 vb.

Krımski'nin kendisinin orijinal çalışmalar yapabilme yetenekleri olduğu halde, onun çalışmalarının çoğunun orijinal olmayıp Batılı İslâmiyatçıların eserlerinden tercüme veya onların iyi bir şekilde işlenip tanıtılmasından ibaret olduğu bildirilmektedir.

Biz burada Krımski'nin *İstoçniki Dlya isrorii Mohammeda i literatura o nyom* (Muhammed'in Tarihi ile İlgili Kaynaklar ve Onun Hakkındaki Literatür) adlı eseri üzerinde duracağız.

B. Krımski'nin "Muhammed'in Tarihi ile İlgili Kaynaklar ve Onun Hakkında Literatür" Adlı Eseri.

1. Peygamber Tarihinin Kaynakları

Biz burada orijinal metne sadık kalarak Krımski'nin bu eserini tanıtmaya çalıştık. Ayrıca bu eserinde istifade ettiği kaynakları da vererek hangi kaynakları kullandığını ilgililere göstermeye gayret ettik. Krımski Hz. Peygamber hakkında bilgi veren kaynakları şu şekilde ifade eder:

“Peygamberle ilgili Müslümanlar arasında dolaşan halk hikâyeleri, edebi şiirler, mevlidler, miraciye v.s. gibi eserlerde fantastik ve gerçekle ilgisi olmayan tahayyüller (pia fraus) olumlu yalanlar yer almaktadır. Aynı özellik geç döneme ait olan eserlerde daha geniş ve daha teferruatlı geçmektedir. Müslümanlar tarafından daha saygın olan Suyuti’nin eserlerinden ve araştırmalarından yararlanılarak yazılan Firuzabadi’nin “Safari” ve Kastalani’nin “Mevahibi”, Diyarbekri’nin “Hamisi”, Halebî’nin “Siyeri”, Dahlaninin “Siyeri” bunlardandır. Eğer bu tarihi eserlerden geç döneme ait zayıf rivayetleri süzgeçten geçirirsek o zaman geriye kalan Siyerin temeli olan II. ve III. hicri asırlarda yazılan asıl ve orijinal olan bilgilere ulaşırız. Bu da bizi ilk dönem kaynaklarına götürür”.¹⁴⁴

Müslümanların genel kitlelerinde kendi peygamberleri hakkında dolaşan bilgiler genellikle zayıf rivayetlere dayanan bilgilerden oluşmaktadır. Buna örnek olarak Afganistan’da halk arasında dolaşan Peygamber’in hayatıyla ilgili olan türküyü gösterebiliriz:¹⁴⁵

Eğer sen hakikaten peygambersen bize taştan kuş çıkart. O zaman biz senin dinine tabi olur peygamber olduğuna şüphe etmeyiz.

Taştan öyle bir kuş çıkar ki, ayakları değerli yeşil taştan, kanatları gök mavisi taştan, boynu inciden, gagası altından ve aynı zamanda konuşabilen olsun.

O kuş alacarenkli olmalı. Ya Muhammed parçala taşı. Kafirler bekliyorlar; kalk ve rabbine dua et. Sonra biz senin dinini kabul ederiz ve o zaman ikiyüzlü münafıkların yüzüne bakarsın.

Mucizen hazır mı? Nasıl olurda herhangi bir taş seni durdurur?

Taş paramparça oldu, Tanrı duayı kabul etti. Toplanan insanların arasında kuş uçmaya başladı. Peygamber ona şöyle söyledi: Zamanımı ne kadar bu taşın içinde geçirdin? Kuş dedi: Belki bu taşın içinde bin yıl geçirdim.

Dini alçaltan Ebu Cehil’e lanet olsun. Onu Tanrı’nın mucizesi etkilemedi. Otuz kişi hak dini kabul etti ama o utanmaz dini inkâr etti.

Tam tersine o utanmadan haykırıyordu: Muhammed sen sihirbazsın.

¹⁴⁴ Kırmskiy, A. E. *İstoçniki dlya İstorii Mohammada i Literatura o nyom*, Moskova 1902, s. 90.

¹⁴⁵ Kırmskiy naklen, *Chants populaires des Afghans* recueillis par, James Darmsteter, Paris 1888-1890, s. 94 -104.

Kâfir! Bizim peygamberimiz asla sihirbaz değil. Onun kutsallığı karşısında boyun eğ! Sen aynı zamanda kendi soyuna hakaret ediyorsun, sen Hişam'ın oğlusun. Hişam Muhammed'in yoluna engeller koyuyor. Senden dinsizliğin pası gitmiyor. Sen kâfirlerin en azılısısın.¹⁴⁶

Bu şarkı Afgan halkının Peygamberin hayatını ne kadar yanlış anladıklarını yansıtıyor. Şöyle ki, peygambere aşırı derecede mucize göstermesi atfedilmiştir. Hâlbuki peygamber hiçbir zaman mucize göstermek için ne çaba sarf etmiş ve ne de iddiada bulunmuştur. Herhalde Afgan yazar kendisi, kuşun taştan yaratılması olayını İslam dininin kurucusuyla İsa'yı eşit göstermek için uydurmuştur. Anlaşılan Muhammed, eskiden beri Araplar arasında yaygın olan, bakire Meryem'i, ondan İsa'nın doğacağını ve onun mucizelerinin arasında çamurdan kuş yapacağı ve ona üflemesiyle Tanrı'nın izniyle canlanacağı (Ali İmran 49) hikâyesini, bozulmuş "Çocukluk İncili'nde" şifahi olarak tanımıştı.¹⁴⁷ Müslümanlarda kendi dinlerini ve peygamberlerini yüceltmek için doğal olarak böyle bir mucizeyi kendi dinlerine ve peygamberlerine atfederek onun İsa'dan ve dininden geri kalmadığını gösterirler.¹⁴⁸

James Darmsteter'in naklettiği bu şarkıları halk arasında okuyup gezen şarkıcılar uydurmamıştır, aksine bu şiirler Afganların en sevdiği Farsca'dan çevirileri bulunan "*Cevher'-i Enbiya*", "*Durri Mecalis'i Afgani*" gibi dini edebiyatlarda geçmektedir.¹⁴⁹ Buna benzer efsanevi eserler birçok Müslüman halk arasında da mevcuttur. Bunlardan bazılarını yazar şöyle sıralamaktadır.

a) Bunların arasında Türkler arasında en meşhur olan ve devamlı yeniden yayınlanan mucizelere ve kahramanlıklara ayrılmış özel bölümleri bulunan Yazıcıoğlu'nun "*Muhammedi*"yesi (1449) gelir. Türk İslam tarihçilerinin dediğine göre bu kitabın her kıtası paha biçilmez mücevher gibidir.¹⁵⁰

b) Bir diğer eser'de biraz daha erken döneme ait olan (XIV-XV) Peygamberin doğumu hakkında kaleme aldığı Süleyman Çelebinin (1513) "*Mevlid'i*" dir. Bu benzeri

¹⁴⁶ Bu şarkının başka versiyonunda 630 yılında Mekke'nin fethi sırasında Ebu Cehilin tedirginliğinden bahsedilmektedir. Hâlbuki bütün tarih kaynaklarında Ebu Cehil'in Bedir Savaşı'nda öldüğü rivayet edilir.

¹⁴⁷ C. Tischendorf: *Evangelia apocrypha*, Leyps. 1853; Thilo: *Codex apocryphus*, 111, 123, 148-149; R. Hoffman. *Das Leben Jesu nach den Apokryphen*, Leyis. 1851.

¹⁴⁸ Krimskiy, a. g. e. s. 92.

¹⁴⁹ James Darmsteter, *Chants populaires des Afghans*, sh. CCI

¹⁵⁰ Krimskiy, a. g. e. s. 92.

olmayan bir eser olup aynı zamanda her yıl binlerce meclislerde ve toplantılarda okunmaktadır

c)Konuyla ilgili Türkler'in klasik kitaplarından başka bir eser de Veysi'nin (1628) kaleme aldığı “*Dürri't -Tac fi Sireti Sahibu'l-Maaric*”¹⁵¹ adlı eseridir.

Doğrusu bu tür şiirsel eserler halka dini bilgiler için değil de estetik açıdan yazılan eserlerdir. Bu nedenle bu kitaplarda peygamberle ilgisi olmayan yığınla uyduruk bilgiler mevcuttur. Rebiülevvel ayında Müslümanlar arasında dini merasimler düzenlenir. Aileler bir araya toplanarak peygamber hakkında şiirler, hikâyeler okurlar. Zengin aileler ise bu şiirleri ve hikâyeleri daha profesyonel kişilerden dinlerler. Bu anlatılar genellikle peygamberin gençliği ve kahramanlıklarını anlatan hikâyelerden oluşmaktadır. Bu kitapların çoğu Mevlid-i Şerif diye adlandırılır. Bunlardan başta peygamberin doğumu daha sonra göğe yükselişi, yedinci kata kadar nelerle karşılaştığından bahsedilir.¹⁵² Bu bahsedilen konunun efsaneliği ve fantastikliği böyle bir tarihin ve olayların gerçek olmadığını yansıtır¹⁵³. Yani Krımskiy bütün bunların gerçek dışı olduğunu savunmaktadır.

Krımskiy, XV. asırda yaşamış olan İbn Hacer Askalani'nin, biyografik eseri mahiyetinde olan “*İsabe*”sinde de, peygamberin doğumu ve gençliği ile ilgili bölümlerde gerçek olmayan şahıslar, yer isimleri, ülkeler, krallıklar ve krallara yer verildiğini söylemiştir.¹⁵⁴ Mesele şundan ibarettir ki çoğu Müslümanlar bilinçli olarak iyi yalanların (pia frausun) sokulmasına izin veriyorlar, bununla peygamberi ve onun dinini yüceltiklerini düşünüyorlar. Rivayet edildiğine göre peygamber bir keresinde şöyle söylemiştir: “Benimle ilgili övgü sözlerini söyleyebilirsiniz ancak Hıristiyanların İsa hakkında söylediklerini söylemeyin”.(hadisin kaynağı belirtilmemiş)Eğer peygamber böyle bir şey söylediyse, belli ki bu sözülle İsa'yı Tanrı ve onun oğlu kabul eden Hıristiyanları kınamak için söylemiştir.¹⁵⁵

¹⁵¹ V. D. Smirnov, *Oçerk istorii tureskoy literaturı*(Türk Edebiyat Tarihi Denemeleri, V. Korşa ve A. Kirpiçnikova'nın redakte ettikleri Genel Edebiyat Tarihi IV. c. 1892) Sh. 463, 465 ve 500.

¹⁵² Özellikle Müslümanların ilgisini çeken Mevlidi Şerifler İstanbul'da satılırdı. Rusya Müslümanları, Mekke'de ki hac ibadetini tamamlayıp İstanbul yoluyla Rusya'ya dönerken Rus sansürünün bu kitaplara el koymaması için çeşitli hileler yapıyorlardı. Sansürün bu tür Mevlitleri yasaklaması mucizelerden dolayı değil, İsa'ya karşı çok sayıda fanatik düşüncelerden dolayı yasaklanıyordu. Bu dönemde istastiklere göre Rusya da 13. 889. 421 Müslüman vardı. Günümüzde ise bu rakam 25 000 000 un üzerinde dir.

¹⁵³ Krımskiy, a. g. e. s. 92.

¹⁵⁴ Krımskiy, *İstoçniki dlya İstorii Mohammada i Literatura o nyom*, s. 92.

¹⁵⁵A.g.e. s. 92.

Dört mezhepten birinin kurucusu olan ve İslam âleminde ilim bakımından otorite kabul edilen İmam Şafi de (820) Peygamberi yüceltmek için bazı abartıları caiz görmüştür Bundan dolayı tarihin her sayfasında görmek mümkündür ki Müslümanlar rahat bir şekilde kendi peygamberlerine abartılı övgü sözlerini söylemeye devam etmişlerdir. Hem rahatlıkla hem bol şekilde söylemişlerdir.

Giderek yaygınlaşan bu övgüler günümüze kadar gelmiştir. Zamanımızda Muhammed hakkında o kadar uydurulmuş efsanevi hikâyeler var ki hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğu belli değildir. Çünkü zamanla uydurulan bilgiler normal bilgilere karışmıştır. Bu nedenle normal tarih efsanevi tarihin içinde ister istemez boğulur hale gelmiştir. Müslümanlar arasında ansiklopedik eserler mevcuttur. Dünya tarihinde acil durumlarda peygamber hakkında temsil olarak yazarların istifade ettikleri geç dönem tarihçileri İbnu'l-Esir (1234) ve Ebu'l-Fida (v.1331)dir. Bunlar Avrupalılar arasında özel olarak otorite sayılan tarihçilerdir. Ancak genellikle tarihçilerin peygamber hakkında ellerinde bulunan bilgiler özet bilgilerden oluşmaktadır.¹⁵⁶Oysaki Müslüman toplumlar arasında onun hakkında tam malumata sahip olan eserler vardır. Biz burada doludizgin ve önemli olanlarından bahsedeceğiz.

15. asırda uzun asırlar boyunca Türkler'in ve Moğollar'ın istilaları ve Moğollar'ın hâkimiyeti ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunan anlaşmazlıklar doğuda Müslümanların bilimde geriye kalmalarına sebep olmuştur. Bundan dolayı elde olan bilgilerin toplanma gereği hissedilerek ansiklopedik tarzda eserler meydana getirilmesi kararlaştırılmıştır. Buna örnek olarak Firuzabadi'yi gösterebiliriz. O bilgileriyle doludizgin olan “*Kamus*” adında'ki ansiklopedik eserini bu sebeple hazırlamıştır. Bu kitapta 114 başlık altında Muhammed'in tarihini ele almış ve “*Sıfru's-Saade*” diye adlandırmıştır.15. asrın ikinci yarısında çalışkanlığıyla öne çıkan ilim adamı Celaleddin Suyuti (1505) kendini göstermiştir. Onun özet ve derleme eserlerden oluşan hadsiz hesapsız eserlerinden çoğu Muhammed'in tarihiyle ilgiliydi.¹⁵⁷

Bu eserlerden Suyuti'nin çağdaşı olup Şafi mezhebinden olan Kahireli vaiz Ebu'l Abbas el-Kastalani (v.1517) yararlanarak tarihi eseri olan “*el-Mevahib diniyyati*

¹⁵⁶ Yazar buna örnek olarak İbnu' l-Esir'in el-Kamil fi't-Tarihin'de Muhammed tarihine ilişkin sadece II. cildin 1-135 sayfalarında yer verildiğini gösterir. Kahire 1290 baskısı. Ebu'l-Fida'nın eserinde ise 1. cildin 117-163 sayfalarında yer verilmiştir. Costantinepol baskısı 1286.

¹⁵⁷ Kırımkiy'nin Brokgauz ve Efrona ile Granata Ansiklopedileri'nde 500'den fazla makalesi yayınlanmıştır. Bunlardan en önemlilerinden birkaçı şöyledir: *Kur'an, Sufizm, Halifeler, Arab Edebiyatı, Müridizm, Lokman, Muhammed, Kürtler, Hariciler, Türkiye Edebiyatı, Vahhabiler, Türkiye* v. s.

fil Menhil- Muhammediyye”adlı eserini kaleme almıştır. Suyuti’nin eserini kullandığı halde hiçbir yerde ondan bahsetmemiştir. Hakarete uğrayan Suyuti, dönemin Şeyhulislami’na aşırıldığına dair şikâyetinde bulunmuştur. Daha sonra ki dönemlerde ise Kastalani, Suyuti’yle barışmak için inzivaya çekilerek yaşadığı Nil adası Ravda’ya gitmiştir. Suyuti onunla görüşmekten kaçınmış bu hareketiyle onu ne kadar hor gördüğünü göstermiştir. Gene de o dönemin ve sonra ki dönemin Müslüman toplumlari Kastalani’nin eserine karşı saygı ve sevgiyle yanaşmışlardır. Kastalani’nin “*Mevahibi*”ne yazılan en kapsamlı ve en meşhur yorum Muhammed Zerkani’nindir.(v.1710)Günümüze kadar Müslümanların ilim merkezi sayılan Kahire’de el Ezher Üniversitesi’nde Muhammed’in tarihini Kastalani’nin eserine göre okutmaktadırlar. ¹⁵⁸ Hacim açısından onun “*Mevahib*”i Müslümanların arasında Peygamberin tarihi hakkında en büyük eserdir. ¹⁵⁹

Yine geç döneme ait iki meşhur eser daha vardır ki, bunlardan biri 16. asra diğeri 17. asra ait eserlerdir. Bunlar “*Tarih el-Hamis ve İnsan el-Uyun*” (başka adıyla Sireti Halebîye) dir. ¹⁶⁰ Bunlardan birincisi, tam adı şöyle olan: “*Kitabu’l- Hamis fi Ahvali Enfasün-Nefis*” Mekke kadısı Hanbelî veya Maliki mezhebine mensup olan Hüseyin bin Muhammed bin el-Hasan ed-Diyarbakri’ye aittir.(v.1574) El-Hamis beş bölümden oluşmaktadır, bütün bölümlerde kıymetli peygamberin hayatından bahsedilir. ¹⁶¹ Tam ordu beş parçadan oluşmaktadır: merkezi, öncü, artçı, sağ kanat ve sol kanat, bunun için Arapça’da el-Hamis yani beşli adlandırılmıştır. Kıymetli ruh başlığı da Muhammed’e atfedilmiştir. Diyarbakri’nin kitabının başlığı Peygamberin tüm tarihi adını taşımaktadır. Bununla beraber özellikle peygambere beşte dördü ayrılmıştır. Beşinci kısım ise Emevi, Abbasi ve Türk sultanlarından III. Murad’a (v.1574) kadar tahtta bulunanlara ayrılmıştır. ¹⁶²

Diğeri kitap “*İnsanu’l-uyun fi’ Sireti Eminü’l-Me’mun*” ise 1568’de doğan 1634’te ölen Kahireli yazar Ali Nüreddin el-Halebîye aittir. Diyarbakri’i de Halebî de eserlerini titiz bir şekilde önceki müelliflerin kaleme aldıkları monografi, genel tarih, hadis külliyatları ve tefsirler gibi toplamışlardır. İstifade ettikleri müellifler ilk dönem tarihçileri İbn Hişam ve Vakidi ile başlıyor, Diyarbakiri ve Halebî’ye kadar uzanıyor.

¹⁵⁸ Eduard Fan Deyk, *Kitabul İktifa*, Hilal yayınevi, Kahire 1897, s. 97.

¹⁵⁹ Zürkani’nin yorumlarıyla 8 cilt, 1864 te Kahirede basılmış ve bir daha basılmamıştır. Türkçe tercümesi de 1845.

¹⁶⁰ Veyl bu iki kitaptan da istifade etmiştir, bkz. *Muhammed der Prophet*, Ştuttgart 1843. s. 10.

¹⁶¹ 1283 te Kahire’de basılmıştır.

¹⁶² Kırmskiy, a. g. e., s. 97.

Diyarbakir’i Hamis’inin önsözünde yüzden çok eserden istifade ettiğini yazıyor. Halebî de kendi eserinde kısmen Hamis’i kullanmıştır. Ancak Halebî’nin belirttiğine göre onun iki en önemli kaynağı şunlardı: a)Ebu’l fetha İbn Seyyidi-nnasın (v.1334) “*Uyun’il-Eser fi’l-Meğazi ve’s-Şemail ve’s Siyer*” b)Kahireli Muhammed İbn Yusuf ed-Dimaşki es-Salihi’nin“*es-Siratü’s-Şemail*”i. Halebî eserini yeni parçalarla, eski müelliflerden İbn Hişam ve birçok meşhur üç yüzden fazla tarihçinin eserlerinden alıntılar yaparak oluşturmuştur¹⁶³.

Bu iki kitap Diyarbakri’nin Hamis’i, Halebî’nin Siret’i ve Kastalan’ının Mevahib’i dâhil günümüze kadar Müslümanlar arasında önemli eserler olarak kabul ediliyor. Özellikle Diyarbakri’nin eserini yayınlayan yayınevi bunu seçmesini şöyle açıklamaktadır: Diyarbakri’nin kitabı, içeriği, yazılışı, kaynakları ve bilgilerin dolgunluğu araştırmacılar için faydaları açısından tarih kitapları arasında en meşhur olanıdır. Bizzat Allah tarafından gönderilen Kur’an olmasaydı, yazılmış dini kitaplar içinde en mükemmeli ve en meşhuru Hamis olacaktı.¹⁶⁴ Böylece bu üç kitap bugüne kadar ansiklopedik kaynaklar mahiyetini taşımıştır. Özellikle İslam tarihçileri Peygamber hakkında bilimsel çalışmalarını bu eserlere dayanarak yapıyorlardı.

Onlardan başka bir kitabı da burada zikredebiliriz ki bu da son dönem yazarlarından Şafi kadısı ve Şeyhu’l-Ulema Ahmed ibn Zeyni ed-Dahlani el-Mekkinin “*Kitabu Siretün Nebeviye ve’l Asaru’l-Muhammediyye*” sidir. Kısa adıyla “*Sire Dahlaniyye*”dir. Dahlani çok yetenekli ve üslubu güzel bir yazardır. Mekke’nin tarihi, coğrafya ve akaid gibi alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Dahlani kendi dinini iyi bilen biriydi. O vahhabi mezhebini çürütmek için polemiksel yazı neşretmiştir. Ancak inanan bir Müslüman olarak, peygamberin tarihinin kritiğini yapamamış, dolayısıyla “Dahlani’nin Siresi”adlı eseri bilimsel değildir.

Fevkalade büyük oranda Peygamberin efsanevi tarihi ilkokul kitaplarında kutsal tarih olarak geçmektedir. Keşke bunların hepsi Tatarca olan *Müslümanların Kutsal Tarihi* Tiflisli hukukçu öğretmenler Mahmut Efendizade ve Firiddin Beg Kaçarliniski’nin eserleri gibi ölçülü olsalardı.

1840 yılında Veyl “*Mohammed der Prophet*”adlı eserini derlemeye giriştiği zaman onun en fazla kullandığı kaynak Diyarbakri’nin “*Hamis*”i ve Halebî’nin “*Siretû Halebî*” idi. Veyl bu iki esere dayanarak daha sonra ilim adamlarının da yararlanacağı

¹⁶³ Krımskiy, a. g. e., s. 98.

¹⁶⁴ Bkz. Kahire baskılı eser, 2. c, s. 437. 1302. yıl

doludizgin inanılmaz akademik eser meydana getirmiştir. Bundan dolayı Veyl, kendi eserini o iki eserde geçen daha sonradan uydurulan bilgileri almamıştır. Böyle bir ayırımdan sonra Veyl'in eserinde sadece Peygamberin tarihinin saf temeli kalmıştır. Veyl'in kullandığı muhteşem kaynaklar ise hicri II. ve III. asırlarda kaleme alınan İbn Hişam, Vakidi ve Taberi'ye dayanıyordu. Bu eserler ise İslam dünyasında İslam Tarihi'nin orijinal eserleri olarak bütün tarihçilerin istifade ettikleri kaynaklar olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁵

Krımiski: "Peki zikredilen hicri II. ve III. asır'da Muhammed'in biyografisinin kaynağını neler teşkil ediyordu" diye soruyor ve ikinci bölüme geçiyor:

2. Peygamber Tarihinin En Önemli Kaynakları Kur'an ve Hadisler

Muhammed tarihinin esas kaynakları Kur'an ve en eski hadislerdir. Hadisler, ahkâm hadisleri, halk hikâyeleri ve biyografik hadisler, bundan başka Peygamber'in çocukluğuyla ilgili, Mekke'nin fethiyle ilgili, Arap liderleri ve kabileleri, miraç hadisesi ile ilgili v.s.hadislerdir.

Hicri birinci asırda biyografik eserler Medineli Urve bin Zübeyr, onun öğrencisi Zuhri, Kufeli İbn Şurahbil Şabi ve Suriyeli Vehb İbn Münebbih tarafından eksikte olsa yazılmıştır.

Hicri ikinci yüzyılın ilk yarısında Muhammed'in tarihinin gelişimi, Medineli İbn Ukbe, Basralı Teymi ve başka bölge araştırmacıları, Zühri'nin öğrencisi Lübnanlı Evzai, aşağı Mezopotamyalı sünnetin koruyucusu Şube tarafından geliştirilmiştir. İkinci yüzyılın ortasına doğru ise İbn İshak, Abbasi halifesi Mansur'un talimatıyla sistematik ve tam Muhammed'in tarihini yazdı. Ondan sonra II. ve III. asırdaki tarihçiler onun işini devam ettirdiler.

Peygamberin en önemli kaynakları:

a. Kur'an

Kur'an, özellikle onun lirik pasajları ilk ve en önemli kaynaktır. Kur'an doğru bir şekilde kullanıldığı zaman özellikle eski tefsircilerin yorumlarını ve sebebi nüzülü ilgilendiren hadisleri dikkate aldığımızda çok zengin sonuçlara varması mümkündür.

¹⁶⁵ Krımiski, *İstoçniki dlya İstorii Mohammada i Literatura o nyom.* s. 101.

Bunu çok iyi bir şekilde Spiringer'in veya Grimme'nin eserleri daha iyi ortaya koymuştur.¹⁶⁶

b. Hadisler

Hadis, Hz. Muhammed hakkında anlatılar, onun filleri, sözleri, tasfiyeleri, izinleri, yasakladıkları v.s.'dir. Hadisler sahabe tarafından yani arkadaşları veya çağdaşları diyebileceğimiz kişiler tarafından yazılırdı. Sonraki dönemlerde tabiin tarafından, daha sonraki dönemlerde ise Tebeü't-Tabiin tarafından yazıldı. Bir hadis zikredildiği zaman mutlaka senedi de zikredilirdi. Bu na da hadis literatüründe “*İsnad*” denir.

Hadislerin toplanmasını gerektiren asıl maksat hukukidir. Çünkü yeni kurulmuş halife devletinin prensiplerini ortaya koymak için hadislere ihtiyaç vardı. Çünkü bu prensipleri kuran yeterince veya etraflı bir şekilde ortaya koymamıştı. Hadisler sırf hukuki malzemelerin dışında biyografik bilgileri de içeriyordu. Ahkâm hadislerini toplayan en eski kitap İmam Malik'in “*Muvatta*”sıdır. Bu kitap hadis kitabından ziyade Maliki mezhebinin hukuki metnidir. Hadisler ise bu hükümleri açıklamak ve pekiştirmek amacıyla bu kitapta yer aldı. Muvatta'yı IX. yüzyılda başka altı tane hadis kitabı takip etti. Onların en önemlileri Buhari'nin ve Müslim'in Sahihleri'dir.

Bu hadis kitapları dışında konularına göre yazılmış başka hadis kitapları da mevcuttur, bunlar da Müsnedler'dir. Onlarda hukuki bilgiler her hangi ismin etrafında toplanmıştır. Bu Müsnedler'in hepsi farklı içeriğe sahiptir. Hadislerin senetlerinde saygın kişilerin isimlerinin bulunmasına rağmen biz bu senede tam olarak güvenemeyiz. Çünkü çok sayıda hadis ravileri mevzu hadisleri sahih göstermek için senedine sika ravileri koyarak insanlara hadis diye rivayet etmişlerdir. Hadisin isnadı ne kadar sağlam olsa da biz ona dikkatli yaklaşmalıyız ve onu Kur'an bilgileriyle karşılaştırmalıyız. Bazı hadisler bizde şüphe uyandırıyor mesela, Buhari'nin rivayet ettiği mucize hadisler gibi hadislerdir. Bundan başka Muvatta ve Sahihlerde bir eksiklik daha vardır ki Muhammed'in tarihiyle ilgili bilgiler çıkarmak zordur, çünkü hadislerin çoğu biyografik bilgileri içermiyor.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Krimskiy, a. g. e. s. 102.

¹⁶⁷ Krimskiy, *İstoçniki dlya İstorii Mohammada i Literatura o nyom.* s. 102.

Krimskiy bu görüşüyle diğer oryantalistler gibi düşündüğünü ve Müslümanların Kur'an'dan sonra en sahih kaynak kabul ettikleri Buhari'de geçen hadislerin çoğunu kabul etmediğini ortaya koymuştur. Bu tipik bir oryantalist düşüncesidir.

Muhammed'in Mukkaddes şahsiyeti Müslümanların ilgisini o kadar çekmişti ki o daha hayatta iken onun hakkında şahsi biyografik hikâyeler yazılmaya başlanmıştı, tabii ki bu ilgi onun ölümünden sonra da devam etmişti. Çünkü herhangi bir Arabın veya bir Müslümanın onun hayatını, çocukluğunu, vahiy almasını, tebliğini, İslamı Arap kabileleri arasında nasıl yaydığını, onun savaşları ve gazvelerini, Miraca yükselişini ve tüm peygamberlik belirtilerini merak etmemek mümkün müdür. Eğer biz Rus halkı arasında “*Beyaz General*” Skobelov hakkında dolaşan hikâyeleri, yaşlı ve emekli askerlerden de I. Nikolay döneminin kahramanlarının hikâyelerini duyuyorsak buna kıyas yaparak anlayabiliriz ki İslam devrimini gerçekleştirmiş Muhammed'in hayatı da arkadaşlarının aracılığıyla çağdan çağa intikal etmiştir.¹⁶⁸

Hadis toplayan âlimler her şeyden önce Peygamberin sözlerinden İslam hukukunu ilgilendiren hadisleri toplamaya gayret göstermişlerse de, biyografik hikâyelerle karşılaşmamak mümkün değildir. Her ihtimale karşı âdeti olmak üzere onları da kimin kimden duyduğunu araştırarak isnadını temin ederek kaydettiler. Ancak halk arasında dolaşan folklorik hikâyelerin kesinliği ve güvenilirliği bizde şüphe uyandırıyor, düşünmemiz gerekiyor ki peygamber hakkındaki Arap tarihi, âlimler tarafından hicri birinci asrın ilk on yılında yazılmaya ve ezberlenmeye başlamıştı. Hicri birinci asrın ilk dönemlerine ait hadisler gerçeklikten pek uzaklaşmamışlardı, çünkü onların çoğu folklor veya sözlü edebiyat alanından çıkmadan, kendilerine özel oranları bulmuşlardı. Bu oranların her biri de belli bir rivayeti iyi anlatabilmiştir. Belli ki (bugünkü Anter hakkındaki Arap öykülerini veya Rus bilina (destan)ları örnek alırsak), herhangi bir sözlü eser özel ozan tarafından sözlü olarak söylenmesine rağmen, uzun zamandır şeklini değiştirmiyor. Muhammed hakkındaki tarihi destanların Araplar'da değişmez bir şekil alması belli bir olaydır. Birkaç örnek getirelim: Peygamberin doğum günü bayramı Saadeddin Kazruninin (v.1357) tahminine göre, İslam'ın en eski zamanlarına bağlıdır.¹⁶⁹ Ve bu bayrama bağlı olan peygamberin gençliğiyle ilgili destanları dinleme, peygamberin ölümünden sonraki ilk dönemlerden başladığını tahmin edebiliriz. Bununla beraber gerçek anlatım şeklinde ifade eden özel

¹⁶⁸ Krimskiy, *İstoçniki dlya İstorii Mohammada i Literatura o nyom*, s. 104.

¹⁶⁹ a. g. e. s., 106.

ozanların varlığı düşünülmektedir. Spiringer'e göre, en eski ve tanınan mevlidlerin İbn İshak'ın "Sütanne Halime" öyküsü bize, İbn İshak'ta erken mevlidin tasvir edilmesini ima ediyor.¹⁷⁰ Herhalde, eskiden Müslümanlar arasında stereotip bir şekil haline gelmiş olan Hz. Muhammed'in çocukluk dönemi hakkında ki destanların dolaşması büyük bir ihtimaldir. Başka bir inandırıcı örnek getirelim, Muhammed'in ilk esin kaynağı hakkındaki iyi bir destanı dinlemek için İslam döneminin ilk Müslümanları, bu rivayeti becerikli ve çok iyi anlatan Ubeyd'e (ö.h.74/694) müracaat etmişlerdir. Örneğin, bu rivayeti dinlemek için ilk Emeviler'in düşmanı olan Abdullah bin Zübeyir kendisine Ubeyd'i çağırmıştır.¹⁷¹ Diğer insanlar, Hz. Muhammed'in hayatından başka rivayetleri iyi anlatabilmişlerdir. Örneğin politik adımları hakkındaki rivayetler bunlardandır. Böylece, olayların şahidi olan Ebu Ubeyde İbn Huzeyfe ve Taylılar'ın reisi Adi İslamlaştırma rivayetinin uzmanıymış.¹⁷² Günümüzdeki Müslümanlar arasında popüler olan Mirac rivayetinin son düzeltilmeleri Enes tarafından yaptırılmıştır. Adı geçen Enes, Muhammed'in hizmetçisi olduğundan dolayı bundan gurur duymuştur. Daha çok örnekler getirebiliriz, örneğin Ebu Hüreyre, İbn Mesud ve başka ravilerin destanlarına benzer hukuki ve tanrıbilimsel hikayeler getirebilirdik, fakat yukardakiler bize gösteriyorlar ki, Muhammed'in ölümünden sonra hayatı hakkındaki destanlar eğlenme, yasa bilim ve dinsel amaçlar ile ilahiyat alimi hukukçularda, ve özel uzmanlarda saklanmıştır. Mesela, hicri birinci asrın uzmanlarını kaynak olarak gösteren İbn İshak tarafından getirilmiş bu rivayetler, aslında hicretin birinci asrına ait olabilirler. Elbette bu rivayetlerin eskiden gelmeleri için orijinal bir rivayet olarak sayılması şart değil, tersine uydurulmuş ve değiştirilmiş kısımları da bulunabilirdi. Muhammed hayatını yansıtan eski zamanlara ait olan bilgilerin kaydedilmesini ve dünya dinlerinin kurucuları hakkındaki bunun gibi bilgilerin hepsinin gerçek olmamasını inkâr etmiyoruz.¹⁷³

Hz. Muhammed'in ölümünün ilk 40–50 yılında halk arasında hadis ravileri tarafından düzenli olmayan hadisler'de dolaşmıştır. Bu arada İslam'da delaletler ortaya çıkmıştır. Zındıklar ile polemige girmeler ve Sünnetin meydana getirilmesi Müslümanlar arasında tenkit ruhunu geliştirdi ve bundan dolayı peygamber hayatının

¹⁷⁰ a. g. e. s., 106.

¹⁷¹ a. g. e. s. 107.

¹⁷² Mekke'nin fethinden sonra birbiri ardınca Arap kabileleri İslam'ı kabul ederken Taylılar'ın reisi kabul etmiyor. Ancak birgün Medine'ye gelince Peygamberlik delillerini görünce kabul etmek zorunda kalıyor. İşte bu sırada Ebu Übeyde bu görüşmede olduğu için bu olayı o rivayet ediyor ve böylece hadis ravisi durumunda kalıyor.

¹⁷³ Krımskiy, a. g. e. s. 108.

doğru bir şekilde tasvir edilme isteği çok tabii idi. Hadisleri saklayanlar için bu zor bir iş değildi. Bunun için kronolojik bir sıra içinde peygamber hakkındaki destanları ayırıp bir biyografik seriye bağlamak lazımdı. Fakat son çalışmaları ele alırsak mesela, İbn Sad'ın IX. yy.ait olan eseri “*Tabakat*”ta, Peygamberin hayatı hakkında olayları kronolojik sıraya koymalarından ziyade birinci bölüme mucizeler, diğerine askeri seferleri, bir başkasına eşleri hakkındaki rivayetlerin yerleştirilmesi uygun görülüyordu.

Hz. Muhammed hakkındaki ilk biyografik hadisleri derleyenler ve sistemleştiriciler profesyonel hukuki alışkanlıktan kurtulamadıkları için onların derlemeleri ilahiyat-hukuki çalışmaları ile çarpıcı bir biçimde ifade ediliyordu. Başka halklardaki tarihi eserlerde görünmeyen ve bilinmeyen her biyografik haberin yanında onun isnadı (vericiler işini devam ettirenlerin sıralama listesi) bulunuyordu. Biyografik karakterli hadisler kitabının hazırlanması meşhur Medineli hukukçu Urve tarafından hicretin birinci yüzyılın ikinci yarısında başlatılmıştır. Ondan sonra Resul'ün yaşamıyla ilgili başka türlü malzemeler ortaya çıkmaya başlıyor. Ama günümüze kadar onlar orijinal halde ulaşmamışlardır ama biz onları hicretin II. ve III. yy.yazarlarının (İbn İshak, Vakidi ve İbn Sad) eserlerinden alınan parçalara göre biliyoruz. Hatta 15.yy. yazarlarından da aracısız aktarmalar yapılmıştır. Örneğin İbn Hacer'in İsbasi'nde Peygamberi tanıyan çok sayıda kişiler hakkında biyografik sözlükler vardır. Şimdi İbn İshak ve Vakidi'nin selefleri üzerinde duralım.¹⁷⁴

3. Hicri I. yy. Dönemi Tarihçileri

a. Urve bin Zübeyir

İlk olarak Muhammed'in biyografisinin düzenlenmesi için araştırmalar ve çalışmalar yapmış, hem de “ rivayetler dolu bir deniz” olmuş Urve bin Zübeyr'dir. Muhammed'in ölümünden 14 yıl sonra doğmuş 713 yılında vefat etmiş olan Ürve Muhammed hakkındaki hadisleri yedi ünlü Medine âlimlerinden biri olduğu için çok iyi biliyordu. Bir de bazı özel durumlar onu Muhammed'in mahrem hayatını iyi bilmesine sebep olmuştur. Emevi halifelerinin ünlü rakibi olan Abdullah İbn Zübeyr'in kardeşi olan Urve, Muhammed'in sevdiği eşi Aişe'nin yakın akrabasıydı. Onun yeğeni Ebu Bekir'in de torunuydu. Demekki öyle bir ailede büyümüştü ki Peygamber hakkında kesin bilgilere sahip olması normaldi. Urve rivayetlerinde en önemli kaynak olarak Aişe'yi gösteriyordu. Urve'nin yetiştiği ortam Muhammed hakkındaki tarihi

¹⁷⁴ Krimskiy, a. g. e. s. 108.

araştırmalar için çok uygundu. Urve her an Peygamber hakkında binlerce habere ulaşabilecek pozisyonda idi. Muhammed'in taraftarları tarafından çıkmış malumatlarda Muhammed'in kişiliğinin şiirleştirilmesi tarihçiler açısından çok da iyi değildi. Urve, Tanrı'ya inanan ve şair ruhlu bir kişi idi. Bu yzden de onun ve çağdaşlarının Muhammed hakkındaki mucize rivayetlerini inkâr etme eğilimleri yoktu. Aişe bol vakitlerinde anlattıklarının canlandırılması için bol bol şiirler icat etmiş olabilir. Urve'nin söylediklerine göre o şiirlerin bolluğunu Aişe'den öğrenmiştir.¹⁷⁵

Fakat Urvede temellenmiş edebi yöntemden dolayı, bazı şiirleri eserine soktuğunu veya icat ettiğini dşune biliriz. Bu nedenle Spiringer Urve'nin kendi eserine kendisinden bir şeyler eklediğini dşunyor. Urve rivayetlerini kaydediyordu, bir rivayete göre Peygamber'in biyografisini anlatan yazılı bir kitap mevcuttur. Fakat Müslümanlar da ilahi bir kitap Kur'an'dan başka bir kitap olmayacağı fikriyle Peygamber biyografisi veya hadis kitaplarının parşömen kâğıtlarını yok etmiştir. Sonra da yaptıkları için çok zlmşlerdir. Fakat yazdıklarının tamamını yeniden canlandıramazlardı. Araştırmaları talebeleri temsilcileri tarafından iyi saklanmıştır.¹⁷⁶

b. İbn şihab ez-Zühri

Urve'nin ölümünden sonra mektebinin asıl temsilcisi ğrencisi İbn şihab ez-Zühri'dir. (Muhammedin ölümünden 42 yıl sonra doğmuş 673/52, Suriyenin güneyinde 742/124 yılında vefat etmiştir). El yazmalarını severdi, eşi onu rakipleriyle değil elyazmalarıyla kıskanıyormuş. O rivayetleri incelemiş daha sonra Mekke ve Medinede yaşayan insanlara Peygamberle beraber savaşa katılıp henüz hayatta olan sahabelerden onu sormuş ve incelemede bulunmuştur. İbn şihab'dan içeriği farklı olan iki bine yakın hadis rivayet ediliyor. Ez-Zuhri tanrıbilimci ve hukukçu olduğundan dolayı onların çoğu hukuki içeriklidir. Fakat tarihi malzemeleri de epeyce toplamıştır. Muhammed hayatının tarihini yapıp yapmadığı bizim için pek açık değil ama Peygamber hayatının belli dönemlerini ve taraflarını yansıtan bir kitap toplaması bilinen meseledir. Onun savaşlarını ve gazvelerini anlatan kitaba "*Kitabul Megazi*" adını vermiştir. Hacı Halife bu eseri sık sık kaynak olarak göstermektedir. Ama Spiringer, Suheyli'nin İbn İşhak'ın eserine olan yorumlarında ez-Zuhri'nin Megazi'sine hiç raslamadığını söylüyor.¹⁷⁷ Demek ki, büyük ihtimalle bu eser hadis derlemesinden ibaretti.

¹⁷⁵ Krimskiy, a. g. e. s. 113.

¹⁷⁶ a. g. e. s. 114.

¹⁷⁷ a. g. e. s. 115.

Peygamberin bile dedeleriyle mücadele ettiği Emeviler hanedanı ile ez-Zuhri dostluk ilişkilerinde bulunmuşlardır. O Medine'den Dimaşk'a halife Abdulmelik'in (685-705) sarayına taşınmaya razı olmuştur. II. Yezid (720–724) zamanında kadı görevine başlamıştır. Halife Hişam (724–743) tarafından halife ailesine eğitmen olarak çağırılmıştır.¹⁷⁸

Bu koşullarda, ez-Zühri'nin Muhammed'i iyi taraftan göstermesi, Mekke aristokrasisini ise kötöleyen rivayetleri kavramaya çalışması çok şüphelidir. Tersine Muhammed hakkındaki rivayetleri başkalarına göre taraf tutmadan inceleyebilmiştir. Bununla beraber o, dönemin bilginleri tarafından da bilimsel dürüstlüğünden şüphelenilmeyen birisiydi. İmam Malik b. Enes (715–795) onun öğrencisiydi ve hadislerini saklıyordu. İmam Şafi (v.820) şöyle diyordu: “ez-Zühri olmadan Medine’de gerçek bilim olmazdı”. Bütün bunlar ez-Zühri'nin dürüstlüğüne göstermektedir. ez-Zuhrinin en önemli talebeleri ve onun derslerini dinleyici ve takipçileri Medineli İbn Ukbe ve Suriyeli Evzai idi. ez-Zuhri, aynı zamanda günümüze kadar ulaşmış en eski Peygamberin hayatını anlatan İbn İshak'ın da en önemli kaynağıydı. İbn İshak ez-Zuhri'nin anlattıklarını bizzat dinlemiş ve onun en iyi yorumcusu olmuştur. Kitabının hemen hemen her bölümünde ez-Zühri'ye atıf yapmaktadır.¹⁷⁹ Hicretin 151 yılında vefat eden İbn İshak'ın, Peygamberin tarihinin kurucusu Urve'yi bizzat dinlemesi çok şüphelidir, erken çocuklukta dinleyebilirdi ancak daha doğrusu ez-Zühri'nin anlattıklarından öğrenmiş olması daha büyük ihtimaldir. Belki de İbn İshak başka bir tarihçiyi dinlemiş olabilirdi, fakat onun adını vermiyor. Şüphesiz Urve-ez-Zuhri mektebinin de yararlandığı otorite sahibi, ez-Zühri'den çok az büyük olmasına rağmen bazı konularda ez-Zühri'nin de kaynak olarak gösterdiği biri vardır, ondan aşağıda bahsedecğiz.¹⁸⁰

c. Ebu Amr Amir İbn Şurahbil aş-Şâbî

Şâbî, Peygamberin vefatından 9 yıl sonra doğmuş, m.723 yılında vefat etmiştir. Seçkin tabiiilerden olan Şabi, diğerlerinden bilginliğiyle ve şakacı diliyle ayrılırdı.¹⁸¹ Şâbî Peygamber şehri Medine'de değil, Kufe'de doğmuş ve vefat etmiştir. Dimaşka

¹⁷⁸ Kırmskiy, a. g. e. s. 115.

¹⁷⁹ a. g. e. s. 116.

¹⁸⁰ a. g. e. s. 116.

¹⁸¹ Kırmskiy, Şabi hakkında bilgiyi İbn Kuteybe s. 229, İbn Hallikan *Vefayatu'l E'yan*, Mısır basımı, 1. c, s. 244–245'den aktarmaktadır.

gitmiş, Halife Abdulmelik'in (685-705) elçisi olarak Bizans İmparatoru'nun yanına gitmiş daha sonra da Medine'ye gitmiştir. Büyük ihtimalle Medine'de rivayetlerinin büyük kısmını toplamıştır. Şâbi'nin yaşadığı dönem, hadisleri Muhammed'in çağdaşlarından öğrenip yazdırılması için çok uygun bir dönemdi. Şâbi'den 30 yıl sonra doğmuş olan ez-Zühri ancak 10 sahabe soru sorabilmişti. Şâbi ise 500 civarında sahabeden malumat toplamıştır. Onların arasında Muhammed'in kâtibi ve Kur'an'ın redaktörü Zeyd ibn Sabit, arkadaşı Ebu Hüreyre, amcazadesi İbn Abbas, Ömer'in oğlu Abdullah v.s.vardı.

Şâbi biyografik rivayetler uzmanıydı. Onu, Muhammed'in ilahi yaşamı değil, onun askeri faaliyetlerinin tarihi, seferleri, megazisi veya gazavatlara ilgilendiriyordu. Urve'yi ise daha çok yaşamı ilgilendiriyordu. Şâbi'nin prensiplerinden biri, rivayetleri sözlü olarak aklında tutmasıyla sınırlandırmayıp, kâğıda dökmesi ve bu şekilde kayda geçirmesi idi. Bu adet çoğunun hoşuna gitmemişti. Şâbi sık sık "Toplumumuzda kimsenin bir şeyleri kaydetmesine izin yok", gibi sözleri duyuyordu. Ama buna rağmen onun kendisinin bir fikri vardı: "Rivayetleri en iyi muhafaza eden defterdir". Şâbi'nin defteri sistemli bir kitap şeklinde idi.¹⁸²

Herkes tarafından saygı görmüş hukuki ve biyografik rivayetler bilgini ez-Zühri, Şâbi'ye çok büyük değer vermiş ve İslam dünyasında dört bilginin olduğunu ve onlardan birinin Kufeli Şâbi'nin olduğunu savunmuştur. Şâbi'nin sadece ilmi yönü değil ahlaki yönü de çok yüksekti. Hafif meşrepli insanlar vicdani soruların izni için ona müracaat etmişlerdir. Şâbi'nin ilmi vazifeşinaslığı kâğıtta dürüst kaydedilmesiyle ifadesini bulmuş, fakat onun iyi hafızası bunu yapmayabilirmiş. Onun bu vazifeşinaslığı, vefat etmiş Halife Ömer'in oğlunun övgü sözlerinde ifadesini bulmuştur. İbn Ömer, Muhammed'in askeri faaliyetlerini anlatan Şâbi'nin yanından geçerken, konuşulanlara kulak verip aşağıdakileri söylemiştir: "Anlattığı insanlar arasında kendim bulunsam da, onlar hakkındaki malumatlar Şâbi'de daha iyi saklanmıştır." Daha sonraları Buhari ve Müslim Şâbi'nin kabul etmediği hadisleri kabul etmemişlerdir. Fakat Muhammed tarihinin ilk yazarı İbn İshak'ın Şâbi'ye atıf yapmaması çok ilginçtir. Niçin acaba? Belki de İbn İshak'ta, Şâbi ve onun takipçileri tarafından yazılmış malzemeler bulunmamıştır. Ama Şâbi'nin doğup büyüdüğü Kufe'de yaşadığı için İbn İshak kolaylıkla Şâbi'nin

¹⁸² Krimskiy, a. g. e. s. 118.

yazdığı rivayetler ile karşılaşabilirdi. Veya Şprenger'in görüşünü kabul edip, İbn İshak, okuyucuları arasında itibari kırılmasın diye, Şâbi'ye atıf yapmadığını düşünebiliriz.¹⁸³

Spiringere göre İbn İshak, bilgilerinde atıf yaptığı kaynağın ismini göstermiyor, fakat bu kaynaklardan da şüphelenmediğini söylüyordu. Spiringer'in fikrine göre İbn İshak'ın adını zikretmediği Şabi'dir. Ama bir şey ilginçtir. Muhammed seferlerinin son değerlendirmelerinin anlamını kavramaya çalışacaksak, onların benzerliğini, temelinde bir hazır varyant olduğunu görebiliriz. Bu temel varyantın yazarı belli değildir, ama hicretin I. veya II. yy. başına ait olduğunu tahmin edebiliriz. Hakikaten “*Megâzi*” varyantı ancak bir yazar tarafından rivayet edilebilmiş midir? Bu soruya kesin cevap veremeyiz. “*Megâzi*” ile son değerlendirmelerin benzerliğini, Spiringer'in bir fikrine göre, bir şehre ve bir mektebe (Medine mektebine) ait olmasıyla anlatılabilir. “Seferler” tarihinin gelişmesi her rivayetin belli değişmemiş şekle dönüşme süreci çok yavaştır. Medine mektebi otorite sahibi reisleri ek malumatları kontrol altında tutmuşlardır.¹⁸⁴

Şunu itiraf etmek zorundayım ki, esas bir varyant olmadan bir mektep tarafından tarihi kitapların yazılması gözümün önüne gelmiyor. Bu yüzden Medine okulunun ayrı haberleri düzenleme etkisini kabul edersem de, Spiringer'in diğer fikrine daha çok katılıyorum. Peygamberin askeri faaliyetleri hakkında ki malumatlar, hicretin I.ve II. yy. arasında bir kitap şeklinde belli bir yazar tarafından icat edilmiştir. Kiminle acaba? Peygamberin askeri seferleri bilgini tarafından galiba. Önce Spiringer, Urve'nin Medine izleyicilerinden biri olan ve “*Seferler Kitabı*” düzenleyicisi olarak tanınan ez-Zühri'yi düşünmüştür. İlk megazinin yazılma tarihini Spiringer ez-Zühri'nin (673-742) yaşadığı zamandan daha erken yazıldığını düşünüyor. Bu yüzden de Spiringer megazinin yazarı olarak Muhammed'in askeri faaliyetleri bilgini İbn Şurahbil Şabi'yi (723) sanıyordu. Arap tarihçileri hicretin I. yy. ait olan ilk Megazi redaksiyonun düzenleyicisini söylemeden geçiyorlar ve adını Şurahbil olarak göstermiyorlardı. Bu ise, Spiringer'e göre İbn Şurahbilin otoritesinin kaybolmasına bağlı olabilir. Megazinin ayrı parçalarının tek kitapta birleştirilmesinin İbn Şarahil tarafından yapılmasını kabul edebiliriz. Fakat Spiringer'in diğer sonuçları ile razı olmak zordur.¹⁸⁵

Onun fikrine göre İbn Şurahbil varyantı, temelinde olan İbn İshak ve Vakidi varyantları üzerinde yapılmış olduğu Muhammed'in Medine'deki hayat döneminin

¹⁸³ Krimskiy, a. g. e. s. 119.

¹⁸⁴ a. g. e. s. 120.

¹⁸⁵ Krimskiy, a. g. e. s. 121.

tarihinin incelemeleri sözlü rivayetler üzerinde yapılması için çok şüphelidir. Bir de bu rivayetlerin İbn Şurahbil tarafından yazılmasının doğru oluşu şüphe uyandırıyor. Ama Şprenger'in bu sonuçları ispatlanmamış tahminlerde yapılmıştır. İkinci olarak Megazi hakkındaki malumatların içeriği ve açıklamaları İbn İshak ve Vakidi, de Muhammed Tarihi'nin diğer parçalarına göre daha az şüphelendiriyor. Muhammed'in Mekke ve Arap kabileleriyle mücadelesi hakkındaki ayrı malumatlardan tek Megazi kitabının yazılması ahlaki taraftan zengin malzemeler vermiyordu. Bu ise hicretin I. yy. Araplar tarafından geçmişleriyle ilgili tarihi meraklarını gidermek için yapılmıştır. Veya dini faaliyetleri yansıtmaya amacıyla Muhammed'in siyasal adımlarının tarihi sırasını yeniden canlandırmak için yapılmıştır. Bu yüzden de Megazi'ye uydurmaları eklemek lazım görünmüyordu. İbn İshak'ın Şâbi'ye atıfta bulunmaması ise bir raslantıdır.¹⁸⁶

İbn Şurahbil Şâbi Kufeli idi. Fakat Kufe Arabistan yarımadasında hicretin I. yy. Muhammed tarihiyle ilgilenen tek yer değildi. Bu soru hicretin I. yy. halifeliğin başka yerlerdeki insanları da ilgilendiriyordu. Örnek olarak Suriye'yi ele alalım. Emevilerin Muhammed tarihiyle ilgilenmeleri hilafetin kuruluşu ve fatihi olmasına bağlıydı. Dimaşk'ta Emeviler sarayında kahramanlık destanları ilgi ile dinleniyordu. Halife Abdülmelik (685-705) Dimaşk'taki saray adamlarının hikâyeleriyle yetinmeyip belli sorularda Medine'deki Urve'ye müracaat etmiştir. Urve ise mektuplarla ona cevap vermiştir. Bunun dışında Muhammed'in tarihi ile ilgili malumatlar Suriye'de Urve'nin öğrencisi ez-Zühri tarafından yayılmıştır.¹⁸⁷

Onun Muhammed'in askeri faaliyetleri kitabı "*Kitabul Megâzi*" Suriye'de bulunan adı geçen kitap ile karşılaşacaktı, çünkü İslamiyet'in fethinden önce yazılı tarih hakkında haberdar olmuş ve Suriye'ye taşınmış olan Yemenliler Emeviler'de Muhammed'in askeri faaliyetleri malumatlarının ağızdan değil yazılı kitap şeklinde anlatılması üzerinde çalışmışlardır. Onların arasında Yemenli Vehb İbn Münebbih (683'te doğmuş, 723'te vefat etmiş) de vardı. O Muhammed'in askeri faaliyetleri anlamına gelen *Kitabul Megazi* kitabının yazarı idi. Bu kitap günümüze kadar ulaşmamıştır, eğer onun bu kitabı Vehb'in diğer kitapları gibi yazılmışsa bu kitap şarlatanlıkla dolu olmalıydı. Medine mektebinin ciddi çalışmalarıyla paralellik arzemesi olarak yerleştirilmesi mümkün değildi. İbn Sad'ın "*Tabakat*"ı

¹⁸⁶ a. g. e. s. 122.

¹⁸⁷ a. g. e. s. 123.

yayımlanmasıyla İbn Sad'ın kaynakları ortaya çıkmış ve yenilmiş Fars ülkesinde de hicretin I. yy'da Muhammed tarihi ile ilgili kitapların düzenlenmesi ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸

Hicretin I. yy. Araplar tarafından Muhammed tarihi ile ilgili yapılmış çalışmaları analiz edersek aşağıdaki sonuçları çıkarabiliriz:

Muhammed'in ölümünden sonra dostlarında ve halkta onun hakkında farklı hatıralar ve hikâyeler saklanmıştır. Bu hikâyelerin çoğu kendilerine ozanlar bulup, belli bir şekil alıp uydurmalara uğramamıştır. Zaman geçtikçe bu hikâyeler hukukçular tarafından özümsemiştir.

Hicretin I. yy. ortalarında bazı Müslüman hukukçular arasında İslamiyet'in kurucusunun hayatı ve bireysel özellikleri merak uyandırmaya başlamıştır. Onlar bilinen hadislerden biyografik hadisleri ayırmaya başlamışlardır.

Hicretin I. yy. ikinci yarısında adı geçen hukukçular topladıkları biyografik malzemeleri sistemleştirmeye başlamışlardır. Bu malzemelerden Hz. Muhammed'in faaliyetlerini yansıtan yazılı kitapları derlemişlerdir. Buna benzer sistemleştirmeler Medine'de Urve – ez-Zühri mektebi, Kufe'de İbn Şürahbil Şâbi, Suriye'de Vehb ibn Munebbih tarafından gerçekleştirilmiş ve belki de İran'da da gerçekleştirilmiştir. En güvenilir malumatlar Medine mektebi tarafından saklanmıştır.

Böylelikle hicretin I. yy. sonlarında Araplar'da hilafetin başka yerlerinde toplanmış ancak tamamlanmamış malzemelerin yanı sıra Muhammed tarihini inceleyen ilk kitaplar bulunmuştur.¹⁸⁹

4. Hicri II. yy. Dönemi Tarihçileri

Hicri II. asrın ilk yarısında İslam tarihiyle ilgili çok önemli gelişme olmadı. Hicri I. asrın sonları ve hicri II. asrın ilk yıllarında İbn İshak'ın eserinin sistematik bir şekilde ortaya çıkmasına kadar kendi aralarında çok farkı olmayan, ondan önceki Medine âlimleri Urve ve ez-Zühri'nin yerini veren İbn Ukbe ve Süleyman et-Teymi tarafından önceden verilen biyografik haberlerin redakte edilmesi devam ediyordu. Daha önce bunun gibi çalışmalar halife devletinin her tarafında yapılmaktaydı. Biz burada Medineli Ukbe (ö.758/141) ve Basralı Süleyman et-Teymi (ö.761/143) üzerinde duracağız. Bunların dışında yine iki tane çağdaşlarından bahsedeceğiz.

¹⁸⁸ Krimskiy, a. g. e. s. 124.

¹⁸⁹ Krimskiy, a. g. e. s. 125.

a. Musa İbn Ukbe

Musa İbn Ukbe (ö.758/141) , İbn İshak'ın en yakın selefi, daha doğrusu çağdaşı ve rakibidir diyebiliriz. İbn Ukbe Medineli âlimlerdendi. Urve'nin annesinin veya üvey annesinin azatlısıydı. Öyle bir ortamda yetişti ki Urve'nin araştırmalarının sonuçlarını öğrenmek ona çok kolaydı. Bundan başka öğretmenlerinin arasında Urve'nin geleneğini benimseyen ez-Zühri de vardı. Ukbe Peygamberin harplerini konu edinen eserine “*İmamul Meğazi*” yani “*Harplerin İmamı*” adını vermişti. İbn Ukbe Peygamberin biyografisini ve askeri harekât tarihini ez-Zühri'nin tuttuğu notlardan yazmış olabiliirdi. İbn İshak sık sık ona atıfta bulunuyordu.¹⁹⁰

Dört mezhepten birinin kurucusu olan İmam Malik İbn Enes'le (v.179/795) İbn İshak'ın özel geçmişleri vardı. İbn İshakın eseriyle Ukbe'nin eserini karşılaştırıyordu, çünkü bu ikisi en sahihti. İmam Malik'e Peygamberin askeri faaliyetlerini nereden okunması ve öğrenilmesi gerektiğini sordukları zaman onlara Musa bin Ukbe'nin “*Megazi*”sini okumalarını tavsiye ediyordu. İmam Malik'in bu sözü onun ne denli sahih kitap olduğunu gösteriyordu, bundan başka daha sonraki dönemlerde de onun sahihliği tekrar edilmiştir. Onlardan biri Hacı Halife (m1658) de Ukbe'nin kitabını görmediği halde sahih olduğunu söylemiştir. Meşhur hadis âlimi İmam Buhari de anlatılanlara göre bir kronolojik tarihle ilgili İbn İshak'ın verdiği tarihe güvenmediği için Ukbe'ye atıfta bulunuyor. İmam Buhari, Muhammed'in savaşlarıyla ilgili rivayetleri İbn Ukbe'nin eserinden faydalanılması gerektiğini savunmuştur.¹⁹¹

Krımkiy daha sonra Spiringer'in ikinci elden olmakla beraber İmam Şafi hakkında şöyle dediğini nakleder.“*Özellikle kitaplarının baş kısımlarının uydurma olmasıyla beraber Vakidi'nin eseri de, İbn İshak'ın eseri de yalandır. Bu dalda İbn Ukbe'nin eserinden daha güvenilir kitap yoktur*”, bunun tam tersini söyleyebiliriz ki özellikle İmam Şafii, İbn İshak'ın Peygamberin askeri faaliyetlerini öğrenebileceğimiz tek otorite olduğunu, İmam Ebu Hanife'nin de İslam Hukuku'nun otoriterlerinden biri olduğunu söylemiştir.¹⁹²

İbn Ukbe Arap yazarlar arasında da olumlu yankılar uyandırmıştır, onun kitabından alıntılar halinde parçalar alınmasıyla istifade edilmiştir. Görülen şu ki, İbn Ukbe kendi eserinde çok başarılı ve iyi şekilde Urve'nin araştırmalarının sonuçlarını ve

¹⁹⁰ Nevevi, *Kitabu't Tehzibu'l Esmâ*, thk. F. Wüstenfeld, part. VII, Gett. 1844, s. 582-583.

¹⁹¹ Krımkiy, İbn Hallikanın tam tersi Buhari'ye güvendiğini savunmuştur. Bkz. *Vefayatul A'yan*, Mısır 1835, I. c. s. 483; Krımkiy, a. g. e. s. 127

¹⁹² İbn Hallikan, I c. S. 124; Krımkiy, a. g. e. s. 127

Medine ekolünün sonuçlarını vermiştir. Bilimsel açıdan İbn İshak'ın ve İbn Ukbe'nin beraberce kendi eserlerini karşılaştırmaları kaçınılmazdı. Bundan dolayı İbn Ukbe'nin kitabına yapılan atıfların ve geç dönemde ondan yapılan alıntılarının, ümit ediyoruz ki her hangi biri günümüze kadar ulaşmıştır, ancak bu güne kadar her hangi bir şey bulunamamıştır. Springer kendi eseri "*Das Leben des Mohammed*" adlı eserini kaleme alırken İbn Ukbe'nin eserini araştırmış ancak bulamayınca hem Mekke hem Medine olmak üzere İslam dünyasına mektuplar yazarak orijinal eserin olup olmadığını araştırmış ve kendisine olumlu cevap veren olursa 50 funt vereceğini belirtmiştir.¹⁹³

b. Süleyman et-Teymi

Süleyman et-Teymi, Peygamberin ölümünden 36 yıl sonra doğdu. M.761/H.143'te öldü. Çağdaşı İbn Ukbe'nin aksine Muhammed'in şehrinde veya ülkesinde değil Basra'da yaşamıştır. Onun derlemiş olduğu Peygamberin hayatı Müslüman dünyasında hem yaygın değildi hemde ondan alıntılar çok nadirdi, ancak onun şansına eserinin bir bölümü bize ulaşmıştır ki o da şöyledir; et-Teymi'nin bize kadar ulaşan bölümleri Vakidi'nin "*Kitabul Meğasi*"nin el yazmasında bulunmaktadır. Alfr. F. Kremer 1856 yılında Vakidi'nin el yazma eserini yayınlamıştır. Bu eserde bazı eksiklikler vardır, Vakidi'nin bazı bölümlerinin metinleri kesiliyor ve Teymi'nin metinleriyle devam ediliyordu.¹⁹⁴

et-Teymi efsanevi ve mucizevî parçaları çok seviyordu. Onun eseri diğer tarihçilerin tam aksine tarihten ziyade halk destanlarından oluşmaktadır. Bundan başka eserinde klişeleşmiş cümleler kullanıyor Örneğin, "*Peygamber Medine'de Allahın istediği kadar kaldı daha sonra savaşa gitti* " v. s. Böylece Teymi'nin eseri bol fantastik parçalarıyla ve kronolojik hatalarıyla, Medine ekolü Urve ez-Zühri'nin verdiği malumatların tam tersi bilgilerle doludur. Bu da gösteriyor ki Medine dışında yazılan eserler o denli güvensizdir.¹⁹⁵

Burada Medineli olmayan kısmen İslam Tarihi'ni kaleme alan meşhurluğu bakımından hemen hemen İbn İshak ve et-Teymiden geri kalmayan ve onların çağdaşları olan birkaç tarihçiyi de hatırlamamızda yarar vardır; bunlar Suriyeli Evzâi (peygamberin vefatından 78 yıl sonra doğdu, M.774/H.157'de Beyrut'ta vefat etti) ve kısmen Evzâi'nin talebesi olan aşağı Mezopotomyalı aynı zamanda et-Teymi'nin

¹⁹³ Krimskiy, a. g. e. s. 128

¹⁹⁴ Krimskiy, a. g. e. s. 129

¹⁹⁵ A. g. e.

hemşehrisi Şube (Peygamberin vefatından 72 yıl sonra doğdu, M.778/H.160 ta vefat etti) dir.

c. Ebu Amr Abdurrahman el-Evzâi

Suriyeli Ebu Amr Abdurrahman el-Evzâi (707-774), Suriye’de ve Medine’de ortaya çıkan bilimsel akımlara uyumlu bir şekilde karıştı.¹⁹⁶ Zaten Suriye, Medine ekolünü ve İslam Tarihi’ni halifelerin terbiyecisi ez-Zühri’nin aracılığıyla tanıyabilirdi. el-Evzâi hadisleri birçok hocadan almıştır ama onun en çok istifade ettiği ravi ve en başta gelen hocası ez-Zühri’dir. Sünnet otoritesinin katı yandaşı ve koruyucusu olan el-Evzâi (Emeviler döneminde çoğu onu kabul etmiyordu) ez-Zühri’nin şu sözünü tekrar ediyordu: “*Sünnete uymak kurtuluştur*”. O tarihi çalışmalarda ez-Zühri’nin takipçisiydi. Buna rağmen hiç kimse onun peygamberin hayatıyla ilgili her hangi bir kitabının olup olmadığını bilmiyor. Ancak onun bizim dikkatimizi çekmesine sebep olduğu çalışması ise, Medine’de pek fazla önem verilmeyen historyografi ilmini geliştirmesidir. el-Evzâi İslam dünyasının âlimleri arasında hukuk otoritesi olarak kabul edilmektedir. Kendisine sorulan iki binden fazla hukuki sorulara cevaplar vermiştir. Çok sayıda talebeleri kendi dönemlerinin hadis ve hukuk ilminin parlak âlimleri olmuşlardır.¹⁹⁷

d. Şûbe İbn Haccac

Yukarıda adını zikrettiğimiz Şûbe de Evzâi’nin öğrencilerindendi. Ebu Bestam Şûbe İbn Haccac (v.M.778) sadece âlim değildi, o aynı zamanda şairdi. Çünkü o kendisi yemin ederek hadis ilminden ziyade şairliği daha iyi bildiğini söylerdi.¹⁹⁸ Ama aynı zamanda o hadis ilminin efendisi olarak da tanınıyordu.¹⁹⁹ Şûbe çok ciddi ve gayretli çalışkanlığıyla da biliniyordu. Irakta hadis ilmini resmileştiren otoriteydi.²⁰⁰ Medineli âlimler tarafından işlenmiş hadisleri Irak’ta Emeviler döneminde geliştirdi. İmam Şafi, “*eğer Şûbe olmasaydı hadis Irak’ta tanınmazdı*” demiştir.²⁰¹

Şûbe hadis ilminin geliştirilmesi ve yayılmasıyla ilgili ciddi gayretler sarfetmiştir, bununla beraber Şûbe hadis diye rivayet edilen hadislerin hepsinin kabul edilemeyeceğini söyleyen ilk hadis âlimidir. O hadisleri kabul etmeden önce

¹⁹⁶ İbn Hallikan, *Tabakatul Huffaz, Mısır, c. I, s. 275.*

¹⁹⁷ Krimskiy, a. g. e. s. 130.

¹⁹⁸ İbn Hallikan, *Tabakatul Huffaz, c. I, s. 208.*

¹⁹⁹ a. g. e. s. 42.

²⁰⁰ Nevevi, *Tehzibu'l Esma thk. Wüstenfeld, Gett 1844, s. 315-316.*

²⁰¹ İbn Hallikan a. g. e. s. 42.

isnadındaki ravilerin sika olup olmadıklarının araştırılması gerektiğini öne sürmüştür.²⁰² Şûbe'den başka âlimler de isnadın araştırılması ve ravilerin güvenilirliğiyle ilgili araştırmalar yapmışlardır. Özellikle Malik bin Enes (715–795) bu konuda titizliğini elinde bulunan hadislerden 300 civarında sahih hadis olduğunu itiraf ederek göstermiştir.²⁰³

Şûbe'nin sırf İslam hukuku açısından hadislerin güvenilirliğine dikkat ederek çalışması Vâkidi ve İbn Sad'a örnek olmuştur. Bu titizlik İslam tarihi açısından da önemliydi. Emevile'rin son dönemleri ve Abbaside'rin ilk dönemlerinde sünnete olan ilgi kısmen gördüğümüz gibi sadece Medine değil halife devletinin her tarafında görülen Peygamberin hadis tarihine olan ilgiydi. Bu ilgi sadece halk tarafından uydurulan destanlara değil, tam tersi güvenilir raviler tarafından ve Medine ekolü tarafından bize ulaştırılan isnadında inandırıcı, önemli, saygın kişilerin bulunduğu hadislerdir. Daha önce de gördük ki Peygamberin biyografisini hicri bir buçuk asırda oluşturmak verimsizdi, bu süre zarfında bol olan malzemeler toplandı, bunlar kısmen de redakte edilmişti. Böylece kısmen de olsa redakte edilen malzemelerden Muhammed'in faaliyetlerinin bazı yönlerini ve dönemlerini anlatan eserler hicri I. asrın sonlarında hazırıldı. İlk dönemdeki yaşanan bu tecrübeler daha sonra ki döneme ışık olmuştur.²⁰⁴

Böylece sonraki döneme sadece derlenmiş eserlerin bilgilerini kritik etmek ve şüpheli şeyleri çıkarmak, böylece sistematik bir şekilde Peygamberin tarihini ortaya koymak kaldı. Bu proje Abbasi halifesi Mansur'un (754–775/136–158) teklifiyle İbn İshak tarafından gerçekleştirilmiştir. İşte bu dönemden sonra Muhammed'in tarihi zorlu bir aşamaya girmiştir. Abbasi Devleti'nin altın döneminde İslam tarihi literatürü geliştirilmiştir. Bunlardan hicri II. ve III. asırlarda ki en önemli İslam Tarihçilerin'den bazılarını biz burada zikredebiliriz.

5. H. II. ve III. Asır İslam Tarihçileri'nden Bazıları

1. Daha önce de birçok kez hatırlattığımız “*Kitabu'l-Megazi ve Siyer*”in yazarı İbn İshak (v.768/151). Daha sonraki dönemde bu İbn Hişam tarafından kontrol edilmiştir.

²⁰² a. g. e. s. 42.

²⁰³ İbn Haldun, *Mukaddime*, Parij 1858, c. II, s. 404.

²⁰⁴ Krimskiy, a. g. e.

2. Ebu Ma'ser (v.787/170 veya 793/175)²⁰⁵ “*Kitabu'l-Megazi*”nin yazarı, bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır, ancak bazı bölümleri Vâkidi ve Taberi tarafından kullanılmaktadır. Ebu Ma'ser halife Mehdi'nin (775-785/158-169) himayesi altındaydı. Daha önce Medineli meşhur bir kadının azatlısıydı. Arapça'yı çok iyi bilmiyordu, öyle ki Kaf ile Kef harflerini karıştırmıştı. Bundan başka yaşlandığında aklı zayıflamıştı v.s. Bundan dolayı Ahmed İbn Hambel onun rivayetlerinin zayıf olduğunu söylüyordu.

3. “*Kitabu'l-Megazi*”nin yazarı Vâkidi (v.823/207).Vâkidi Aynı zamanda çok sayıda tarihle ilgili malzeme toplamıştır. Bütün bunlar daha sonra İbn Sad (v.845/230) tarafından yayınlanmıştır.

4.Peygamberin hayatını yazan yazarlardan biri de İbn Aiz'dir.²⁰⁶ Ancak onun eseri de bize kadar ulaşmamakla birlikte kendinden sonraki yakın dönemlerdeki yazarlardan istifade etmişlerdir. Buna rağmen XV. asırdaki bazı yazarlar tarafından iktibas edilmektedir.

5.Ebu'l Hasen Ali bin Muhammed bin Abdullah bin Ebu Seyf el-Medaini (v.841/231) Kureyşli bir azatlıdır, başarılı bir yazardır,111 adet eser kaleme almıştır.²⁰⁷ Medaini'nin eski Arap tarihiyle ilgili eserleri olduğu gibi, halifeler dönemiyle ilgili, Muhammed'in tarihiyle ilgili, genel ve özel çalışmalarla beraber birçok eseri mevcuttur. Onun eserlerinin önemli olmasıyla beraber sadece kendinden sonraki yakın dönemlerde istifade etmişlerdir. Yakut XIII. asırlarda ondan alıntılarda bulunmuştur. Ancak günümüze kadar ulaşmamıştır.

Bunlardan başka hatırlatmamız gereken biri var ki daha sonraki dönemlerde yaşayan Taberi'dir (v.923/310). Taberi muazzam İslam tarihini derleyendir, eserini İbn İshak ve diğer tarihçilerden faydalanarak geniş bir eser meydana getirmiştir. Onun eseri Peygamberin tarihiyle ilgili en geniş kaynaktır.²⁰⁸

Ebu Ma'ser, İbn Aiz ve Medaini'nin dışında bütün saydığımız yazarların eserleri elimizde mevcuttur, aynı zamanda bu kaynaklar Kur'an'dan sonra Peygamberin tarihinin en önemli kaynaklarıdır. Bundan dolayı biz bunlar üzerinde daha etraflı duracağız.

²⁰⁵ İbn Kuteybe, s. 253; İbn Nedim, *Fihrist*, s. 93, Krımskiy, a. g. e. s. 132.

²⁰⁶ Şprenger, a. g. e. c. III, s. 23-34.

²⁰⁷ İbn Kuteybe, s. 267.

²⁰⁸ Krımskiy, a. g. e. s. 133.

6. Peygamberin Bize Kadar Ulaşan En Eski Biyografileri

a. Muhammed İbn İshak

İbn Hişam'ın yayınladığı İbn İshak.

İbn İshak'ın biyografisi, (v.768) Onun hakkındaki bilgilerimizin kaynağı İbn Sad, İbn Kuteybe, Mesudi ve Fihrist'in yazarı İbn Hallikan, İbn Neccar ve İbn Seyyidinnas gibi tarihçilerdir. Gramerci İbn Hişam (834) “*Siretü'r Resulu*” redakte etti. Tercüme ederek ve yorumlar ilave ederek yayınladı. “*Peygamberin Hayatı*” ilk dönem faaliyetlerini konu ediniyor. Tarihçiler İbn İshak'ın ana kaynağı olan “*Peygamberin Hayatı*”na çok değer veriyor. Hem edebiliği hem bilimseliği açısından değer verilmesi ise, Spiringer'in şüpheciliği, Myura'nın savunmasına rağmen Wustenfled ve Nöldeke, Veyl ve Welhauzen, genel tarihçi Ranke ve Brockelmann umumi olarak İbn İshakın hakkını vermiştir.²⁰⁹

Ebu Abdullah Muhammed İbn İshak İbn Yesar Medineli'dir, büyük ihtimalle Peygamberin vefatından 60 sene sonra doğdu, 768/151 yılında yeni Abbasi başkenti Bağdat'ta öldü. O meşhur Medineli Kays bin Mahreme ibn Muttalib'in azatlısıydı. Hadislerin büyük bir gayretle derlenmesini başaran Urve ve ez-Zühri'nin yaşadığı Medine'de yaşayarak daha çok ez-Zühri'den olmakla beraber farklı kaynaklardan özellikle Peygamberin tarihini ilgilendiren hadisleri derledi. Ancak tarihe olan ilgisinden dolayı zamanın ileri gelen ve hadisleri sadece dini ve hukuki olarak değerlendiren âlimler tarafından düşmanlık beslenmesine yol açtı. İbn İshak'a karşı düşmanlık o kadar ilerledi ki özel hayatına kadar haysiyetine dokundular.²¹⁰

Düşmanları, İbn İshak'ın bilimsel kritik açısından aşağı seviyede olması hasebiyle, hadislerin isnadının kritiğini bilinçli olarak yapmaması ve isnadında otorite sahibi olmayan kişilerin bulunduğu hadisleri kullandığını öne sürerek suçluyorlardı. Bundan başka onu ahlaksızlıkla ve saçma kadercilere meyilli olmasıyla ilgili suçluyorlardı. Sonunda İbn İshak 733/115 yılında Medineyi terk etmeye mecbur kaldı. Haysiyetine dokunanlar arasında bulunanlardan İmam Malik “Biz onu Deccalı kovar gibi kovduk” demişti.²¹¹ İbn İshak ilk önce Mısra gitti. Uzun müddet İskenderiye'de ikamet etti, kendini bilime ve müderrisliğe verdi, daha sonra Mezopotomya'ya Kufe'ye

²⁰⁹ Kırımkiy, a. g. e. s. 134.

²¹⁰ A. g. e.

²¹¹ İmam Malikle İbn İshak daha sonraları barışmışlardır.

yerleşti, oradan Rey'e ordan da Hire'ya gitti. Hire'da ikinci Abbasi halifesi el-Mansur'la (753–774) karşılaştı. Halife onu yeni kurulmuş Bağdat şehrine yerleşmesi için davet etti ve ona Peygamberin askeri faaliyetlerini ve hayatını içeren “*Kitabu'l Meğazi*”sini tamamlaması için imkânlar sundu. İbn İshak'ın taraftarları tarafından onun kitabı büyük saygı ve hürmetle karşılandı, fakat düşmanları onu kınadılar ve eserini eleştirdiler, hatta bu kınama sesleri geç dönemlerde de yankılandı.²¹²

Krımiskiyy'nin Fihrist'ten aktardığına göre, İbn İshak bir de halifeler tarihini yazmıştır. Ancak daha çok peygamberler hakkında alıntılar “*Kitabu'l Mebde*” ve “*Kasasu'l Enbiya*” (Dünyanın başlangıcı ve Peygamberlerin hikâyeleri) adlı kitaplarından yapılmaktadır. Bu kitabı çok rahat bir şekilde tartışabiliriz. Çünkü Taberi kendi tarihinde İncil menkıbelerini anlattığı zaman kaynak olarak İbn İshak'ı gösteriyor. Geç dönem yazarlarından Makrizi *Hitatı* 'nda, Halebî *Siretü Halebiye* 'sinde İbn İshak'ı sık sık kaynak gösteriyorlar.²¹³

Taberi'nin yazmasına gelince M.Lidzbarskiy “*De propheticis, guae dicuntur, legendis arabicis*” adlı tezinde yazmayı inceleyerek İbn İshak'ın eserinin İncil'in ifadelerine ve kesik kesik te olsa Kur'an'ın ifadelerine çok benzediğini ifade etmiştir.²¹⁴ Belki de İbn İshak döneminde İncil'in Arapça tercümesi yoktu ama buna rağmen İbn İshak İncil'i çok iyi biliyordu, çünkü Hıristiyan ve Yahudiler'in din adamlarına çok önem veriyor ve bu iki dine mensup olanların liderleriyle devamlı temas halinde bulunuyordu.²¹⁵

İbn İshak hakkındaki bilgileri aldığımız Arap yazarlarının İbn İshak'a karşı farklı ilişkileri nedeniyle, onların verdikleri bilgileri doğru bir şekilde aktarmamız gerekmektedir. Maalesef Berlin'de İbn Sad'ın düşünülen çok önemli eseri olan *Tabakat*'ı yayınlanmadı. Yazmalarla ilgili geç dönem yazarlardan İbn Neccar'a göre, İbn Sad'da çok önemli bilgilerin yanında, İbn İshak'ın şeceresi, faaliyetleri ve hayatı mevcuttur. İbn Sad'da açıkça görülmektedir ki İbn İshak kendi dönemindeki din adamlarıyla, hadislere dini açıdan değil de tarihi açıdan yaklaştığı için geçinememektedir. İbn Sad'ın eserinin yayınlanmasını beklemekle beraber şunu da

²¹² Krımiskiyy, a. g. e. s. 135

²¹³ A. g. e.

²¹⁴ M. Lidzbarskiy “*De propheticis, guae dicuntur, legendis arabicis*” 1893 Leyps, s. 54-57.

²¹⁵ M. Lidzbarskiy, a. g. e. a. y.

belirtmemiz gerekir ki başka eserler yayınlanmıştır. Bunlardan bir kaçını burada zikretmemiz mümkündür.²¹⁶

İbn İshak Hakkında Bilgi Bulunan Kaynaklar:

1. İbn Kuteybe'nin "*Kitabu'l-Maarif Fi't Tarih*" (889) inde düşmanca yazılmış sekiz satır bulunmaktadır. İbn Kuteybe'ye göre Kufeliler'in İbn İshak'ın Peygamberin hayatı ile ilgili verdiği dersleri dinlemelerinin sebebi, halife el-Mansur için derlenmiş tarih olmasından dolayıydı. İbn İshak açıklamalarında Hişam'ın karısı Fatıma'ya ve Urve'nin oğluna atıfta bulunmaktadır. Ancak Hişam onun kendisinin hanımından herhangi bilgi almadığını iddia ederek onu yalanlamıştır. İbn Kuteybe'nin başka ifadesine göre biri İbn İshak'ın yalancının teki olduğunu söylemiştir. İbn İshak, İbn Kuteybe'nin eserinde uydurulmuş mezhepler bölümünde geçmektedir.²¹⁷

2. Mes'udi'nin (ö.957) "*Mürûcu'z-Zeheb*" (altın çayırklar) inde İbn İshak'ın halife Mansur'un döneminde "*el-Megâzi*" ve "*Siyeri'ni*" oluşturduğunu ve o zamana kadar sistematik bir şekilde böyle bir araştırmanın olmadığı hakkında kısa ve öz kayıt bulunmaktadır.²¹⁸

3. İbn Nedim (988) "*Kitabu'l Fihrist*"inde, İbn İshak'ı Medine'de yalancılıkla itham ettiklerini ve ona karşı davranışlarının kötü olduğundan düşmanca bahseder. Hatta Medine emirinin onu başkalarının karılarıyla ilişkisi olması nedeniyle cezalandırmıştı. Galiba İbn Nedim diğer taraftan, İbn İshak'ın Hişam'ın hanımı Fatıma'dan hiçbir şey duyamayacağını ifade eden Hişam'ın sözlerine inanmaktadır. İbn İshak aşırı derecede güvenerek her türlü yalancı şiirleri kitabına almıştır, bundan başka birçok bilgiyi Yahudi ve Hıristiyanlar'dan almıştır. O eserinde bu tür bilgileri "eski bilim sahipleri" olarak tanımlıyordu. Medineli hadis âlimleri ondan gelen haberleri ve bilgileri zayıf ve şüpheli kabul etmektedirler.²¹⁹

4. Tüm bu tutkulu bilgilerin aksine objektif, akıllı tarih âlimi olan İbn Hallikan'ın(v.1282) eseri biyografik sözlüğü "*Vefayatu'l A'yan*"ı önemli yere sahiptir.²²⁰ İbn Hallikan kaydetmektedir ki, çoğu otorite sahibi Zühri, Şube, İmam Şafî,

²¹⁶ Kırımskiy, a. g. e. s. 136.

²¹⁷ İbn Kütaybe, *Kitabu'l Maarif Fi't Tarih*, s. 247, thk, Wüstenfeld 1850. Kırımskiy, a. g. e. s. 136.

²¹⁸ Mesudi, *Murucu'z-Zehebi*, c. VIII. s. 291, Baerbe de Meynarın yay. 1874. Kırımskiy, a. g. e. s. 136.

²¹⁹ İbn Nedim, *Kitabu'l Fihrist*, s. 92-93, Lypps yay. 1871. Kırımskiy, a. g. e. s. 136.

²²⁰ İbn Hallikan, *Vefayatu'l A'yan*, thk, F. Wüstenfeld, 1835-1843 Gett.

İmam Hanbel gibi âlimler İbn İshak'ı önemle tavsiye ederlerdi. Özellikle Şûbe, İbn İshakı büyüterek onun "Emiru'l Muhaddisin" olduğunu söylerdi. İmam Buhari de Sahih'ine İbn İshak'tan her hangi bir rivayeti almadıysa da onun güvenilir biri olduğunu kaydetmiştir. İbn İshak Buhari'nin tarihine atıfta bulunarak "Zikruhu'l Buhari fi tarihihi" rivayetinde bulunuyor.²²¹ez-Zuhri kendi köyüne çekildiği zaman, onu ziyarete gelen talebelerine her türlü bilgiyi İbn İshak'ın eserlerinden bulaabileceklerini söylüyordu. Gerçekten de ez-Zühri'nin talebeleri ondan aldıkları bilgiler hakkında şüphe ve tereddüte düştükleri zaman İbn İshak'a muracaat ediyorlardı. ez-Zühri'nin talebelerinden, kendisinden İbn Sad'ın da rivayette bulunduğu önemli ravi olan Süfyan ibn Üyeyne, İbn İshak'ın güvenilirliği hakkında en az bir şüpheye dahi düşen birini görmediğini söylemiştir. İbn Hallikan tabi ki İbn İshak'ın düşmanlarını biliyordu, örneğin Malik bin Enes'in, İbn İshak'ın eserinin uydurma olduğunu iddia ettiğini, öfkeyle bağırarak İbn İshak'ın "Deccal olduğunu söylemesi", bundan dolayı Medine'den kovulmaya mahkûm olduğunu söyler. İbn İshak hakikaten de Medine'den uzaklaşarak Irak'ta yaşamaya mecbur kalmıştı. İbn Hallikan'ın başka maddelerinde de İbn İshak'la ilgili bilgiler geçmektedir. İmam Ebu Hanife hakkındaki maddede İmam Şafi'nin şu sözü aktarılıyor: "*İnsanlar şu beş kişiye belgelerle ilgili müracaat etmelidirler: İslam hukuku ile ilgili Ebu Hanife'ye, şiirle ilgili Zuheyre'ye, Peygamberin askeri faaliyetlerini öğrenmek için Muhammed İbn İshak'a, Gramer için Kisai'ye, Kur'an'ın tefsirini ise Mukatil bin Süleyman'a baş vurarak öğrenebilirler*". Yahya bin Main'le ilgili madde de ise Medineli hadis otoritesi Ali bin Mediniye v.849/234 atıfta bulunarak şöyle demektedir. "Basra'da kanunlarla ve rivayetlerle ilgili en geniş bilgi İbn Ebi Kesir ve Katade'de, Kufe'de İbn İshak ve Amaşe'de, Hicaz'da İbn Şihab ve İbn Dinar'da idi, bu altı kişinin ilimleri Kufe'de Süfyan es-Sevri'ye ve Süfyan ibn Üyeyne'ye, Hicaz'da İmam Malik ibn Enes'e, Suriye'de herkesten fazla Evzâi'ye ve bütün bunların ilmi de İbn İshaka geçmiştir."²²²

5. Müslümanların dini tarihçisi İbn Neccar'ın hadis ravilerinin liderlerinin biyografisini anlatan yapıtı vardır "*el-Kamil fi Marifeti Rical*", gerçi bu yapıt basılı değil ama İbn İshak'ın biyografisi II cilt olarak Wustefeld tarafından "*Das Leben Muhammeds*" adıyla yayınlandı. Hepsinden enteresanı İbn Sad'ın kaynak gösterdiği bilgilerdi, biz daha önce de bu konudan bahsetmiştik, Medineli dini liderlerin İbn

²²¹ Krimskiy'nin verdiği bilgiye göre, İbn Hallikan açıkça ifade etmektedir ki, Buhari'nin hadis alimleri tarihi mevcuttur. Bu el yazmasının İstanbul'da Ayasofya camisinde bulunduğunu söylemektedir.

²²² Krimskiy, a. g. e. s. 138.

İshak'a karşı nasıl düşmanlık ettiklerini ve onun mensup olduğu insanların amellerinde özgür olduğu tezini savunan Kaderiye mezhebinin insanın özgürlüğünden bahsettiğini.²²³

6. İbn İshak hakkında daha etraflı ve kapsamlı madde İbn Seyyid en-Nasın eserinde bulunmaktadır. İbn İshak hakkında ki malumat, Peygamberin tarihi “*Uyunu'l eser fi'l Megazi ve's Şemal ve's Siyer*” adlı karma eserinin önsözünde bulunmaktadır. Bu eser basılmamıştır ancak önsözünde İbn İshak'tan bahsedildiği için Wustenfeld tarafından “*Des Leben Muhammeds*’ın” ikinci cildinde yayınlanmıştır. Üç başlıktan oluşuyor. Birincisi, İbn İshak hakkında övgüye değer yazmaların toplanması ki, kendi çağdaşı olanların veya hemen sonraki dönemdekiler yazmalarıydı. Şunu da söylememiz gerekir ki bütün bu yazmalar İbn Seyyid en-Nas tarafından orijinal yazmalardan alınmayıp ikinci üçüncü ellerden alınmıştı. İlave etmek gerekir ki, İbn Sad ile İbn Hallikan gibi önemli kişiler onun güvenilir olduğunu onaylıyorlar. Biz bunu İbn Sad'dan, İbn Hallikan'dan da gördük. Özellikle çok önemli ve meşhur çağdaşları, Medineliler dâhil olmak üzere İbn İshak'a saygı gösteriyorlar ve onun güvenilir biri olduğunun yanında yüksek hafızaya sahip olduğunu söylerlerdi. Hatta onu “Emiru'l Muhaddisin” olarak tanımlarlardı.²²⁴

Önsözde ikinci başlık ise, güvenilir olmayan ve onu suçlayan eleştirilerden oluşan yazmalardır. Bu eleştiriler, geleneksel dini düşüncelerden dolayı idi. İbn Seyyid en-Nas, İbn İshak'a yöneltilen eleştirilere olumlu bakmıyordu, tam tersi İbn İshak hakkında olumlu yazıları sıralıyordu. Bundan başka İbn İshak'ı koruma adına eserinde ona özel “İbn İshak'a Yöneltilen Kınamalara İtirazlar” adlı bir bölüm ayırmıştır.²²⁵

7. İbn İshak hakkında malumat “*Tabakatu'l Huffaz*” adlı eserde de bulmak mümkündür. Zehebi ve Suyuti de, İbn İshak'ın peygamberin hayatını oluşturduğu otoritelerin adlarını saymaktadırlar. Onlar da İbn İshak'ı, çoğu kimsenin otorite olduğunu kabul ettiklerini söylemektedirler. Bunlarda İmam Şafi'ye atfedilen sözü hatırlatmaktadırlar: “Kim Peygamberin askeri faaliyetlerini etraflıca öğrenmek istiyorsa İbn İshak'a başvursun”. En önemli kınama isnat zincirinin düzeltilmesiyle ilgilidir diyerek kısa makalelerini bitiriyorlar. Bu kınama İbn Haldun da da etki yaratmıştır. Ancak o İbn İshak'ın iyi niyetli olduğunu herhangi şüphesinin olmadığını ifade etmiştir.

²²³ Krımskiy, a. g. e. s. 138.

²²⁴ F. Wüstenfeld, *Des Leben Muhammeds*, c. II, s. 10-33. Krımskiy, a. g. e. s. 138

²²⁵ F. Wüstenfeld, a. g. e. a. y. Krımskiy, a. g. e. s. 138

Onun rivayet ettiği bilgileri kendi biyografisinde memnuniyetle kaydediyor. Hacı Halife'nin İbn İshak hakkında "İlmu's Siyer" ve "Megazi Rasülullah" adlı üstünkörü hatırlatması vardır.²²⁶

b. İbn Hişam

İbn İshak'ın tamamen değişmemiş hali elimizde mevcut değildir, ama bize tamamen değişmiş olarak ulaşmıştır dememiz de mümkün değildir. Onun kitabı bize kadar İbn Hişam'ın redaktesiyle Gramerci lakabıyla (v.841) ulaşmıştır. Kitap "*Siretü Resul*" adını taşıyor. İbn Hişam Basralı bir ailedendi, bir zaman burada yaşadı burada İbn İshak'ın tarihini Ziyad el-Bekai (v.800) den dinledi, ancak hayatının çoğunu Mısır'da geçirdi ve burada öldü. İbn Hişam bilgin biriydi hem tarihçi hem filologdu, hatta o asıl mesleğinin nahivci olduğunu söylüyordu. İbn Hişam bilgisine dayanarak İbn İshak'ın eserini işledi, öyle bir şekilde işledi ki asıl metinle kendi ilavelerini birbirine ayırt edilmeyecek şekilde karıştırmadı, okur hangisinin İbn İshakın metinleri hangisi İbn Hişam'ın metinleri olduğunu çok kolay bir şekilde anlıyor. İbn Hişam kendi ilavelerinin önüne "Hişam şöyle dedi" notunu koyuyor, daha sonra İbn İshak'ın metninin önüne de "İbn İshak şöyle dedi" notunu koyarak tam metni veriyor.²²⁷

İbn Hişam'ın redakte ettiği eser neyle sonuçlandı?

O kendi prensiplerini önsözünde vermiştir:

"Ben İbn İshak'ın kitabını Ziyad el-Bekki'den öğrendim. Ben onu İbrahim'in oğlu İsmail'in hikâyesinden ve onun soyu Peygamberin dedelerinden başlamak niyetindeyim. Ancak ben burada İsmail'in başka soylarını geçerek peygamberin tarihiyle sınırlandırmak istiyorum. Peygamberin geçmediği İbn İshak'ın rivayetlerini de geçeceğim, Kuran'da olmayan ve bizim kitabımızın içeriğine aykırı olanları da geçeceğim. Bundan başka İbn İshak tarafından koyulan ve başka tarihçiler tarafından bilinmeyen birçok şiiri de geçeceğim".²²⁸

Bununla beraber İbn Hişam her zaman bu kurallara dikkat etmiyor. Sık sık İbn İshak'ın rivayet ettiği şüpheli şiirleri aldığını görüyoruz, daha sonra da şöyle dediğini

²²⁶ Krımskiy, a. g. e. s. 139,

²²⁷ İbn Hallikan, *Vefayatu'l A'yan*, c. I, s29, Mısır. Krımskiy, a. g. e. s. 140.

²²⁸ Krımskiy, a. g. e. s. 141.

duyuyoruz : “İbn Hişam dedi ki, edebiyat tarihçileri bu şiirin uydurma olduğunu söylüyor”.²²⁹

“Yine bazı şeyleri geçeceğim sebebi ise: birileri hakkında konuşmak iğrençtir, başkaları hakkında konuşmak başkalarını üzer, Bekkâ’i bana rivayet ettiği zaman sahihliğiyle ilgili garanti vermedi”.²³⁰

Büyük ihtimalle bu sözler Arap soyundan olan birine yapılmış hakaret dolu şiirlerdi, bunları Peygamberin tarihinde tekrar etmek doğru olmazdı.

Ancak İbn Hişam’ın metinlerini Taberi’nin direk İbn İshak’tan veya Vakidi’den aldığı metinleriyle uygun düşen yerlerini karşılaştırsak görürüz ki İbn Hişam tarafından iğrenç ve üzücü bulunan ve Muhammed’i lekelemek için yazılan metinler alınmamış ve bırakılmıştır. Böylece İbn İshakın metinlerinde geçen Muhammed’in 615 yılında²³¹ bir müddetliğine putperest olduğu bölümü İbn Hişam tarafından çıkarılmıştır.²³²

“Diğer geri kalanları, Allah’ın izniyle bildiğimi tam bir şekilde sunacağıma inanıyorum diyerek önsözünü bitiriyor”.

İbn Hişam’ın son sözünü tam olarak yerine getirdiğini söyleyebiliriz, hem onda hem Taberi’de olan metinleri karşılaştıracak olursak, görürüz ki büyük çoğunluğu birbirini tutmaktadır. İbn Hişam önsözde, İbn İshak’ın notlarla donattığı eserinin redaktörlüğünü önemiyle ilgili bir şeyi hatırlatmayı gerekli görmedi. Buradaki notlar çoğunlukla filolojik niteliği taşıyordu, redaktör kendi yorumlarını kuvvetlendirmek için eski Arap şiirlerine atıfta bulunuyor, ya da kendisi başka meşhur filologlardan rivayet ettiğini hatırlatıyordu. İbn Hişam’ın düzeltmeleri tarihi gerçeklerden daha ziyade şecere düzeltmelerinden oluşuyordu.²³³

İbn Hişam’ın “*Siretu Rasulullah*”adlı eserini Ferd. Wüstenfeld 1858–1860 yılında yayınladı. 4. ve 101. sayfa arası Peygamberin soy tarihi,102-150. sayfa arası doğumu, çocukluğu, gençliği ve onun Hatice ile evlenmesini konu edinilir,1 51-314.sayfalar arası ilk vahiy ve hicrete kadar olan Mekke’de tebliğ dönemi, 314-802. sayfa arası Medine’ye hicreti ve Mekkelilerle savaşları, 802-1026.sayfa arası Mekke’nin

²²⁹ a. g. e.,s .141.

²³⁰ Krimsküy.,a.g.e., 141

²³¹ Bakınız Garanik hadisesi.

²³² Krimskiy, a. g. e. s. 142.

²³³ a. g. e. s. 142.

fethi ve İslam dininin Arap yarımadasında yayılışı ve ölümünü içerir. Wüstenfeld'in ikinci cildi başka elyazmaları, açıklamalar, İbn İshak, İbn Hişam ve "Siretu Rasul" hakkında görüşleri içeren malzemelerden oluşmaktadır. Wüstenfeld'in yayınladığı eser için kullandığı en eski el yazması hicri VI. asra ait elyazmalarıdır. İbn İshak ve İbn Hişam'ın eserlerine karşı Arap yorumcuları tarafından yazılan özellikle iki eser bulunmaktadır. Meşhur adıyla bilinen Suheyli'nin "Taze Bahçesi" anlamına gelen "er-Ravzul Ünfi"dir. Suheyli 1185 yılında Moroko'da ölmüştür. Diğerisi ise, fazla yaygın olmamasıyla beraber açık ve sade yorumlarıyla fark edilen 1207 yılında ölen Ebu Zer'in "Şerhu Siretu'r Rasul" adı eserdir. Bundan başka "Siretü'r Rasul" geç dönem İslam tarihinin temelini oluşturmuştur.²³⁴ Bu konuda "Siretü'r Rasul"ün ana konularından çevirdiğim tercümemi öneriyorum.²³⁵

²³⁴ Krimskiy, a. g. e. s. 144.

²³⁵ Krimskiy, *İslam Tarihi kaynakları, İbn Hişamdan Arapça derleme metinler*. 1906 Moskova.

SONUÇ

Tarih boyunca Rus oryantalistlerin İslamiyatı araştırmayı kendilerine borç bildikleri için çoğu birçok eser vermişlerdir. Bu eserlerin bir kısmını ve oryantalistlerin isimlerini bu tezimizde vermeye gayret gösterdik. Daha sonra asıl konumuz Krımskiy'nin hayatı ve eseri olmuştur. Ama buna rağmen Rus Oryantalizmi'nin doğuşu, gelişmesi, önemi ve bazı temsilcileri üzerinde de kısa da olsa biraz durduk.

Ruslar İslamiyet ve Kur'an üzerinde oldukça yoğun çalışmışlardır. Çalışmalarında her ne kadar Batılı müsteşriklerden etkilenmişlerse de, kendileri de özgün çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ruslar Türk-Müslüman topluluklarıyla komşu yaşamış ve Çarlık döneminde Türk boylarını idare altına almışlar ve onları mukaddes değerlerinden uzak tutarak kendi saltanatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Sovyet döneminde yapılan çalışmalar da ateist bir ruhla yazılmıştır. Bu ideoloji Ruslar ile birlikte Sovyetler Birliği'ne dâhil olan Müslüman halklara da aşılacaktır. Geçtiğimiz yüzyılda dünya düzeni bakımından Rusya büyük rol oynamıştır. Ruslar'ın yaptıkları İslam çalışmaları, hem büyük bir insan kitlesine sahip olan Rus devleti hem de Sovyetler Birliği döneminde birliğe dâhil olan Müslüman halklarına olan etkisi bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle Rus araştırmacılarından Krımskiy'nin hayatını ve İslam tarihi ile ilgili araştırmasını ortaya koymaya çalıştık.

Rus oryantalistleri Krımskiy'nin çalışmalarına çok değer veriyorlar. Özellikle de onun doğu ile olan çalışmalarına. Onun eserleri Oryantalizm'in her sahasında kaynak eser olarak istifade ediliyor. Çağdaş İslam araştırmacıları, Krımskiy'nin düşüncelerini ve ortaya koyduğu iddialarından istifade ederek bunu daha da geliştirmişlerdir. Onlar Krımskiy'nin Rus oryantalistleri hatta dünya oryantalistleri arasında seçkin bir konuma sahip olduğunu söylemektedirler. UNESCO tarafından 1971'de Krımskiy'nin doğum tarihinin önemli olaylar takvimine eklenmiş olması onun faaliyetlerinin uluslararası platformda kabul edildiğinin göstergesidir.

Bize göre Krımskiy, İslamı ve Arap kültürünü araştırmada Dozi ve Goldziher'in çalışmalarını esas almış, onların düşünce ve fikirlerinin etkisi altında kalmıştır. Bu nedenle onun çalışmalarının objektif olmaktan uzak olduğunu söyleyebiliriz. "*Müslümanların Tarihi*" adlı eserinin giriş bölümün'de Osmanlı Devleti hakkında ki fikirleri Türklere karşı tavrını ortaya koymaktadır. Türk milleti'nin din fanatizmine sarıldıklarını iddia ederek bundan kurtulabilmek için başlarına bela olan Osmanlı

Devleti'nin yıkılması için her vatanperver Türk evladı'nın Allah'a yalvarması gerektiğini söylemektedir.

Krımkiy, doğu ve İslamla alakalı yüzlerce makale ve kitap yazmıştır. Biz bu araştırmamızda onun ilk dönem İslam tarihi kaynakları ile ilgili çalışmasını konu edinerek onun düşüncelerini ve akademik düzeydeki çalışmasını gün yüzüne çıkarmaya çalıştık. Krımki'nin Oryantalizmi propaganda edip yaygınlaştırması neticesinde Moskova ekolü Rus Oryantalizmi sahasında büyük boşluğu doldurmuştu. Krımkiy ve öğrencileri sayesinde Moskova ekolünün oluşup Rus bilim dünyasına iz bırakan katkılar sağladığını da belirtmek gerekir. Onun başlıca ilgisini çeken konuları İslâm, Arap, Fars, Türk dünyası oluşturuyor ise de, İslam'a daha çok önem vermişti. Krımkiy'nin çalışmalarının çoğu öğretim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti ve birçok kere basılarak geniş alana yayıldı.

Krımkiy'e göre Peygamberle ilgili Müslümanlar arasında dolaşan halk hikâyeleri, edebi şiirler, mevlidler, miraciye v.s. gibi eserlerde fantastik ve gerçekle ilgisi olmayan yalanlar yer almaktadır. Bütün bunları müslümanlar, Peygambere olan sevgilerinden dolayı uydurarak bununla peygamberi ve onun dinini yücelttiklerini düşünüyorlar. Her oryantalist gibi Krımkiy'de bu konuda görüşlerini açıkça ifade etmiştir. Özellikle Yazıcıoğlunun *Muhammediye*'si ve Süleyman Çelebinin *Mevlidi* gibi eserleri eleştirmiş ve içinde bürsürü yalan rivayetlerin zayıf, mevzu hadislerin yer aldığını iddia ederek eleştirmiştir.

Krımkiy, Hicri birinci asır yazarları Medineli Urve bin Zübeyr, onun öğrencisi Zühri, Kufeli İbn Şurahbil Şabi ve Suriyeli Vehb İbn Münebbih ve onların eserleri hakkında bilgi vererek Hicri II. yy. tarihçileri Musa bin Ukbe, Süleyman et-Teymi, Evzâi, Şube ibn Haccac gibi yazarları tanıtır. Daha sonra Hicri III. yy tarihçileri Muhammed İbn İshak ve İbn Hişamla bitirir. Biz bu araştırmamızda orjinal metne sadık kalarak onun düşüncelerini aktarmaya çalıştık.

BİBLİYOGRAFYA

Abdümelik, E., “Krizdeki Oryantalizm”, *Krizdeki Oryantalizm, Eleştiriler*, (ev. M.Kır), Yöneliş yayınları, İstanbul 1998, s. 22.

Afanisi, Nikit., *Hojdeniye Za Tri Morya ( Denizaşırı Gezisi)*, 1466–1472, Moskova 1948.

Ahundov, Mirza Fatali, *Toplu Yapıtlar*, c. II, Baku 1938.

Aydın, M. “Batıdaki İslam Araştırmalarına Dair Bazı Düşünceler”, *Uluslar arası I. İslam Araştırmaları Sempozyumu. Tebliğ ve Müzakereler*, İzmir, 1985, 16–18 Eylül, 9 Eylül . Yay. 233-240.

Ayverdi, İlhan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c.III, İstanbul 2005.

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedyası, c.V, Bak 1981, s. 580.

Barthold, W. W. “IX. Rabotı po istorii vostokovedeniya”, *Soçineniya*, IX, Moskova, 1977.

Barthold, W. W. *Asya ‘nın Keşfi Rusya ‘da ve Avrupa ‘da şarkiyatılığın Tarihi*, ev. K. Bayraktar, A. Meral, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000.

Barthold, W. W. *İstoriya İzuçeniya Vostoka v Evrope i v Rossii*, St. Petersburg 1911.

Batunskiy, M. A., “O nekotonh tendentsiyah v sovremennom zapodnom islamovedenii”, *Religiya i obşestvennaya misi narodov Vostoka*, Moskova 1971. s. 214-238.

Batunskiy, M. A., “Razvitiye predstavleniy ob islame v Zapodnoevropeyskoy srednevekovoy obşestvennoy misli (XI-XIV)”, *Narodı Azii i Afriki*, Moskova 1971, no. 4, s. 107.

Berezin, İlya Nikolayevi, *Dağüstana ve Kafkas tesine Yolculuk*, Rusya, 1850.

Berezin, İlya Nikolayeviç, *Turesskaya Hrestomatiya*, St. Petersburg 1857.

Boris, Grinenko, “A.E.Krimskiy kak Ukrainskiy Pisatel”, *Kiyevskaya Starina Dergisi*, Kiyev, 1903 s. 37-60.

- Bulut**, Yücel, “Oryantalizm” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* c. 33, İstanbul 2007, s. 428.
- Dere**, A., “Doğu ve Batı Karşılaşmasında Bir Süreç Oryantalizm”, *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı’da İslam Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs, 2002*.
- Dobrolyubov**, N. A. *Soçineniya* (Toplu Yapıtlar), c.III,1941.
- Goldziher**, L, *Die Religions des Islâms*, çev. İ. Yu. Kraçkovskiy, St. Petersburg 1911.
- Gurniskiy**, K. İ. *Agafangel Efimoviç Krımskiy*, Moskova 1980.
- Hayit**, B., “Sovyetler Birliğinde İslam Araştırmalarının Temayülleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 41, Nisan, İstanbul 1986. s. 341-355.
- Hüseyin**, A., R. Olson, C. Kureşi *Oryantalistler ve İslamiyatçılar, Oryantalist ideolojinin Eleştirisi*, , çev. Bedirhan Muhib, İnsan Yayınları, İstanbul 1989.
- Juravskiy**, A. V., *Hristiyanstvo i islam sotsiokulturniye problemi dialoga*, Moskova 1990.
- Kazembek**, M. A, *Polniy konkordans Korana, ili kluç ko vsem slovam i virajeniyam ego tekstov dlya rukovodstva k issledovanyu religioznh, yuridiçeskih, istoriçeskih i literaturnih naçalsey knigi*, St. Petersburg 1859.
- Kobzev**, A. İ., “O ponimanii liçnosti v vostoçnoy i evropeyskoy kulturah,” *Narodi Azii i Afriki*, 1979, No. 5, s. 676.
- Koçubey**, Yuriy., “Do vxodu v svet Poezziy Agafangela Efimoviça”, *Vsesvit*, 1971, No: 1
- Konrad**, N. İ., “Vostokovedeniye”, *Sovyetskaya istoriçeskaya entsiklopediya*, X, Moskova, 1966.
- Konrad**, N. İ., *Zapad i Vostok*, Moskova 1972.
- Kraçkovskiy**, İ. Yu., “Arabistika v Rossii”, *İzbranniye soçineniya*, V, Moskova-Leningrad, 1958.
- Kraçkovskiy**, İ. Yu., “Çernişevskiy i orientalist G. S. Sablukov”, *İzbranmye soçineniya*, I, Moskova-Leningrad 1955, s. 150-172.
- Kraçkovskiy**, İ. Yu., *Oçerki po istorii russkoy arabistiki*, Moskova 1950.

- Kraçkovskiy**, *Trudi vtoroi sessii assotsiatsii arabistov 19-23 oktyabrya 1937.*
- Krımskiy**, A. E., “Sem spyaşih otrokov Efesskih”, a) *A. Krımskiy, Obşii istoriko-literaturniy oçerk skazaniya*; b) *M. Attaya, A. Krımskiy, Perevodi arabskih versii VII-XIII v.*, Moskova, 1914, s. 77-136.
- Krımskiy**, A. E., *İstoriya Musulmanstva, Samostoyatelniye oçerki, obrabotki i dopolnenie, perevodi iz Dozy i Goldtsiera, I- II*, Moskova, 1903.
- Krımskiy**, A. E., *Musulmanstvo i ego buduşnost*, Moskova, 1899.
- Krımskiy**, A. E.; *İstoçniki dlya istorii Mohammeda i literatura o nem* (Muhammed’in Tarihi ile İlgili Kaynaklar ve Onun Hakkındaki Literatür), Moskova 1902.
- Krımskiy**, A. E., *İstoriya arabov i arabskoy literaturi*, Moskova, 1912.
- Krımskiy**, A. E., *İzuçayte İnostranniye yaziki*, Ukraina 1940.
- Krımskiy**, A. E., *Kiyevskoy Gubernii Gorod Zvenigorodka i ego Soborniy Hram. Zvenigorodka, 1914.*
- Kulikova**, A. M., *Vostokovedenye v Rossiyskih zakonodatelnih aktah (konets XVII v.-1917)*, St.Petersburg, 1994.
- Kuznetsova**, N. A., “Vostokovedeniye”, *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, Moskova, 1971, s. 390.
- Manzur**, P., *İslam ve Batı. Denemeler*, çev. Y. Cömert, İ. Durdu, İstanbul, İnsan Yayınları 1990.
- Mazitova**, N. A., “İzuçeniye İslama v Kazani v XIX v.”, *İslâm v istorii narodov Vostoka*, Moskova 1981, 189-190.
- Meydan Lorraine, *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, XI, İstanbul 1972, s. 724.
- Puşkin**, A .S. *Sobraniye Soçineniye* (Yapıtlar), Şiirler, Moskova 1813–1825.
- Rezvan**, E. A., “Koran v Rossii”, *İslam na territorii bivşey Rossiyskoy imperii. Ensiklopedičeskiy slovar, I*, Moskova, 1998. s. 51.
- Sablukov**, G., *Prilojeniye k perevodu Korana*, Kazan, 1879.
- Sablukov**, G., *Rasskazı muhammedan o Kible*, Kazan 1889.

Sablukov, G., *Sliçeniye mohammedanskogo uçeniya o imenah bojiih s hristianskim o nih uçeniem*, Kazan 1873.

Sablukov, G., *Svedeniya o Korane, zakonopolojitelnoy knige mohammedanskogo verouçeniya*, Kazan, 1884.

Said, E., *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. S. Ayaz, İstanbul 1991.

Said, Edward, *Oryantalizm Eleştirileri*, Çev. İslam Özkan, İlk Bahar Yayınevi, İstanbul 2000.

Saraç, T., *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, Adam yayınları, İstanbul 1985.

Sibai, M. *Oryantalizm ve Oryantalistler*, çev. Ve notlar: M.Uğur, İstanbul, Beyan Yayınları, 1993.

Smirnov, N. A., *Oçerki istorii izuçeniya İslama v SSSR*, Moskova, 1954.

Smirnov, N. A., *Sovyet Rusya'da İslam Tarihi İncelemeleri*, çev. A. Berberoğlu, Evrensensel Basım Yayın, İstanbul 2005.

Southern, R. W. *Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı*, çev. A. Aydoğan, Yöneliş, İstanbul 2000.

Turner Bryan. S., *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka yayınları, İstanbul 2002.

Türk Ansiklopedisi, M. E. B.,c.XIII, Ankara 1966, s. 437

Vladimirov, N. G. *İslâm v Rossii*, Moskova 1996.

Zakzuk, M. Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, çev. A. Hatip, Işık Yayınları, İzmir 1993.